

ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

Στοιχεία Αυτοκριτικής

Μετάφραση - Επιμέλεια: Τάκη Καφετζή

Στη σειρά «Σύγχρονη Πολιτική Σκέψη»
και με επιμέλεια Τάκη Καφετζή κυκλοφορούν από τις
εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ

1. Νίκος Πουλιαντζάς: Για τον Γκράμσι
2. Πιέτρο Ινγκράο: Η κρίση και ο τρίτος δρόμος

ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ

- Ραλφ Μίλιμπαντ: Το Κράτος στην καπιταλιστική κοινωνία
- Αγκνές Χέλλερ: Η Ριζοσπαστική Φιλοσοφία
- Λουπορίνι - Μπαλιμπάρ - Τόζελ: Η κριτική της πολιτικής στον Μαρξ

ΣΕΙΡΑ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ • ΑΘΗΝΑ 1983

*Στον Βαλντέκ Ροσέ
που θαύμαζε τον Σπινόζα
και μου μίλησε πολύ γι' αυτόν
μια μέρα του Ιουνίου του 1966*

Το βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στα γαλλικά από τις εκδόσεις Hachette το 1974 με τίτλο Elements d' Auto critique.

Στα ελληνικά κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «ΠΟΛΥΤΥΠΟ» ΕΠΕ με τίτλο «Στοιχεία αυτοκριτικής» στη σειρά «Σύγχρονη Πολιτική Σκέψη»

© για την Ελλάδα:
Εκδόσεις «ΠΟΛΥΤΥΠΟ» ΕΠΕ
Δεινοκράτους 131
115 21
ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 72.29.237

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προοίμιο	11
Η «Τομή»	17
«Επιστήμη και Ιδεολογία»	33
Στρουκτουραλισμός;	43
Για τον Σπινόζα	51
Για τις τάσεις στη φιλοσοφία	65
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΝΕΑΡΟΥ ΜΑΡΞ ..	79

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Στο βιβλίο αυτό περιέχονται δύο ανέκδοτα κείμενα:

Το πρώτο χρονολογείται από τον Ιούνιο του 1972. Έπρεπε κανονικά να είχε συμπεριληφθεί στην Απάντηση στον Τζων Λιούις, δίνοντας πολύ μεγαλύτερη έκταση στα στοιχεία αυτοκριτικής που υπάρχουν σε αυτό το βιβλίο, και τα οποία, όπως ίσως θυμάται ο αναγνώστης, περιορίζονται σε μια διόρθωση του ορισμού της φιλοσοφίας. Όφειλα όμως να εγκαταλείψω αυτή την ιδέα, αφ' ενός μεν για να μην υπερβώ τα όρια ενός απλού άρθρου περιοδικού, και αφ' ετέρου για να διατηρήσω την ενότητα του κειμένου που το δημοσίευσα στα γαλλικά.*

*Θα βρείτε για πρώτη φορά σε αυτό το δοκίμιο μια κριτική εξέταση των θέσεων που είχα διατυπώσει στο Για τον Μαρξ** και στο Lire le Capital (Ανάγνωση του Κεφαλαίου), για τα οποία, δυο χρόνια μετά την έκδοσή τους, στον πρόλογο της ιταλικής έκδοσης του Lire le Capital, δήλωνα ότι ήταν επηρεασμένα από μια «θεωρητιστική τάση»***.*

Έκρινα ότι μπορούσα να κάνω μια προσθήκη σε αυτά τα Στοιχεία Αυτοκριτικής, δημοσιεύοντας ένα προγενέστερο δοκίμιο (Ιούλιος 1970), το οποίο, έχοντας σαν θέμα του την εξέλιξη του νεαρού Μαρξ, έδειχνε σε ποια κατεύθυνση προσανατολιζόμουν τότε.

* Βλ. ελληνική μετάφραση, Εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ, Αθήνα, 1976.

Οι υποσημειώσεις με αστερίσκο είναι του μεταφραστή.

** Βλ. ελληνική μετάφραση, Εκδ. ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα, 1978.

*** Βλ. το προλογικό Σημείωμα για τον αναγνώστη, που έχει συμπεριληφθεί στο Για τον Μαρξ, όπ. παρ.

Εννοείται ότι αυτή η αυτοκριτική, που εδώ αναπτύσσω τη «λογική» της και τα εσωτερικά της επιχειρήματα, τέτοια που συνάρπασαν τη σκέψη μας, δεν είναι ένα καθαρά εσωτερικό φαινόμενο. Δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά σαν το αποτέλεσμα μιας τελείως διαφορετικής, εξωτερικής, λογικής, αυτής των πολιτικών γεγονότων, που πραγματεύτηκα στην Απάντηση στον Τζων Λιούις.

Ο αναγνώστης θα ορίσει από μόνος του την αναγκαία σχέση ανάμεσα στις δυο αυτές «λογικές», χωρίς να του διαφεύγει η πρωτοκαθεδρία της πρακτικής έναντι της θεωρίας, δηλαδή, η πρωτοκαθεδρία της πάλης των τάξεων στην οικονομία και στην πολιτική έναντι της πάλης των τάξεων στη θεωρία.

20 Μαΐου 1974

Νομίζω πως, μετά τον Τζων Λιούις και τόσους άλλους κριτικούς που έχουν την άποψή τους για τα δοκίμιά μου — γραμμένα πριν από επτά ως δέκα χρόνια, αφού το πρώτο άρθρο που συμπεριλήφθηκε στο *Για τον Μαρξ* χρονολογείται από το 1960 — πρέπει και εγώ να εκθέσω τη δική μου άποψη γι' αυτά.

Ποτέ δεν αποκήρυξα τα δοκίμιά μου: δεν υπάρχει λόγος να το κάνω. Το 1967, όμως, δηλαδή δυο χρόνια μετά τη δημοσίευσή τους, σε μια ιταλική έκδοση του *Lire le Capital* (καθώς και σε άλλες ξενόγλωσσες εκδόσεις), αναγνώρισα ότι ήταν επηρεασμένα από μια εσφαλμένη τάση. Επισήμανα την ύπαρξη αυτού του σφάλματος και του έδωσα μια ονομασία: *θεωρητισμός*. Σήμερα, πιστεύω πως είμαι σε θέση να προχωρήσω περισσότερο: να συγκεκριμενοποιήσω το επίλεκτο «αντικείμενο» αυτού του σφάλματος, τις βασικές του μορφές και τους αντίκτυπους που είχε.

Προσθέτω: αντί για σφάλμα, πρέπει να μιλάω περισσότερο για παρέκκλιση. Θεωρητιστική παρέκκλιση. Θα δείτε γιατί προτείνω αλλαγή ορολογίας — δηλαδή, αλλαγή κατηγορίας στη συγκεκριμένη περίπτωση: και ποιο είναι το, πολιτικό και φιλοσοφικό, επίμαχο αντικείμενο αυτής της παραλλαγής στην ορολογία.

Το όλο ζήτημα μπορεί να συνοψιστεί σε λίγες γραμμές.

Ήθελα να υπερασπίσω τον μαρξισμό από τις υπαρκτές απειλές της αστικής ιδεολογίας: έπρεπε να δείξω την επαναστατική του καινοτομία· επομένως, έπρεπε να «αποδείξω» ότι ο μαρξισμός είναι ανταγωνιστικός προς την αστική ιδεολογία, ότι δεν μπορούσε να αναπτυχθεί στη σκέψη

του Μαρξ και στο εργατικό κίνημα, παρά με την προϋπόθεση μιας ριζικής και διαρκούς ρήξης με την αστική ιδεολογία, και μιας ακατάπαυστης απόκρουσης των επιθέσεων της. Αυτή η θέση ήταν ορθή: είναι ορθή.

Αντί όμως να δώσω σε αυτό το ιστορικό γεγονός όλη την κοινωνική, πολιτική, ιδεολογική και θεωρητική του διάσταση, το υποβίβασα στο επίπεδο ενός περιορισμένου θεωρητικού γεγονότος: στην επιστημολογική «τομή», η οποία μπορεί να διαπιστωθεί στα έργα που έγραψε ο Μαρξ από το 1845 και μετά. Κάνοντας αυτό, παρασύρθηκα σε μια ρασιοναλιστική ερμηνεία της «τομής», αντιπαραθέτοντας την αλήθεια και το σφάλμα, με τη μορφή της θεωρησιακής αντίθεσης «της» επιστήμης και «της» ιδεολογίας εν γένει· με αυτόν τον τρόπο, ο ανταγωνισμός του μαρξισμού και της αστικής ιδεολογίας γινόταν μια επιμέρους περίπτωση αυτής της αντίθεσης. Υποβιβασμός + ερμηνεία: από αυτό το ρασιοναλιστικό-θεωρησιακό σκηνικό απουσίαζε, ουσιαστικά, η πάλη των τάξεων.

Όλα τα επιγενόμενα του θεωρητισμού μου εκπορεύονται από αυτόν τον υποβιβασμό και από αυτήν τη ρασιοναλιστική-θεωρησιακή ερμηνεία.

Έτσι, προκειμένου να δώσω τις εξηγήσεις μου γι' αυτό το ζήτημα, πρέπει να πάρω όλες τις αποστάσεις μου από την κριτική: όχι για να μιλήσω για κάτι άλλο (αυτό θα ήταν αντιπερισπασμός), αλλά για να επανέλθω σε αυτό το αφετηριακό σημείο, σε αυτό το προνομιακό «αντικείμενο», όπου βρήκε την ευκαιρία να αποκρυσταλλωθεί η θεωρητιστική μου τάση, με δυο λόγια στην «τομή» —σε αυτόν τον έξοχο πολιτικο-θεωρητικό πειραματισμό που διαφαίνεται και συντελείται στο έργο του Μαρξ από το 1845 και μετά— για να δείξω πώς την ερμήνευσα υποβιβάζοντάς την.

I. Η «Τομή»

Γιατί η «τομή» δεν είναι φαντασίωση, ούτε «ξεκάθαρη επινόηση», όπως ισχυρίζεται ο Τζων Λιούις. Λυπάμαι που δεν θα υποχωρήσω σε αυτό το ζήτημα. Το ότι πρέπει να ερμηνεύουμε την «τομή» χωρίς να την υποβιβάζουμε, αυτό είναι κάτι που μόλις πριν λίγο το είπα. Δείτε όμως πώς έχουν τα πράγματα: υποβίβαξα την «τομή» σε μια απλή ρασιοναλιστική-θεωρησιακή αντίθεση· οι περισσότεροι από τους κριτικούς μου, όμως, *την εκμηδενίζουν!* τη σβήνουν, την εξαφανίζουν, τη διαγράφουν, την αρνούνται. Και με πόσο πάθος επιδίδονται σε αυτό το έργο της προγραφής και της εξολόθρευσης! Ας είμαστε σαφείς: στην ιστορία της θεωρητικής σκέψης του Μαρξ, υπάρχει σαφώς κάτι σαν «τομή», που δεν είναι ασήμαντο, αλλά αντίθετα έχει σημασία για την ιστορία ολόκληρου του εργατικού κινήματος. Και ανάμεσα σε αυτούς που δέχονται το γεγονός της «τομής» και σε εκείνους που θέλουν να το εκμηδενίσουν, υπάρχει μια αντίθεση που πρέπει να πούμε, ότι, σε τελική ανάλυση, είναι αντίθεση *πολιτική*.

Ας εξετάσουμε προσεκτικότερα αυτό το ζήτημα.

Για κάθε αναγνώστη που γνωρίζει κάπως τα θεωρητικά έργα τα οποία προηγήθηκαν εκείνων του Μαρξ —και που, σύμφωνα με τον Λένιν, μπορούμε να τα κατατάξουμε κάτω από τους τίτλους: Γερμανική Φιλοσοφία (από την οποία ξεχωρίζουμε τη Φιλοσοφία του Δικαίου και της Ιστορίας), Αγγλική Πολιτική Οικονομία και Γαλλικός Σοσιαλισμός (ουτοπικός ή προλεταριακός)— είναι σαφές και αναμφισβήτητο, αφού μπορεί να επαληθευθεί εμπειρικά, συγκριτικά (με την προϋπόθεση ότι δε θα αναλύσουμε την

τάδε ή τη δεινα απομονωμένη διατύπωση, αλλά τη δομή και τον τρόπο λειτουργίας των κειμένων), ότι, από τη *Γερμανική Ιδεολογία* και μετά, αναδύεται κάτι που μοιάζει με γεγονός ανεπανάληπτο, και που θα είναι αμετάκλητο. Ένα γεγονός ιστορικό, με την αυστηρή έννοια του όρου, που αφορά όμως τη θεωρία, και τοποθετείται μέσα στη θεωρία: αυτό που ονόμασα, χρησιμοποιώντας ένα μεταφορικό σχήμα, «άνοιγμα της Ηλείου-Ιστορίας». Με βάση τα μεταφορικά σχήματα που θα κρατήσουμε (και πρέπει να κρατήσουμε αυτά τα δύο, και να αξιοποιήσουμε τη διαφορά τους¹), θα αναφερόμαστε σε αυτό το γεγονός θεωρώντας το σαν «το άνοιγμα της Ηλείου-Ιστορίας στην επιστημονική γνώση», ή (και) εισβολή, ανάδυση της Ηλείου-Ιστορίας μέσα στην επιστημονική θεωρία.

Πράγματι, κάτι το ριζικά νέο αναδύεται σίγουρα μέσα στη θεωρία, με μια μορφή που συχνά είναι ακαταστάλαχτη, αδέξιο στην αναζήτηση του νέου του αντικειμένου και της ορολογίας του², ή ακόμα εγκλωβισμένο στις παλιές φιλοσοφικές κατηγορίες³, και σαν να φοβάται να έρθει στον κόσμο: εμφανίζεται για πρώτη φορά, ανεπανάληπτο, και —έχουμε δικαίωμα να το πούμε με το πέρασμα του χρόνου— αμετάκλητο.

Αυτή τη θέση, που δεν της χαρίστηκαν οι κριτικοί μου,

1. Και μετά, με βάση αυτά, να επινοήσουμε σχήματα περισσότερο «ορθά», χωρίς να πάψουμε να αξιοποιούμε τη διαφορά τους και να την εκμεταλλευόμαστε. Γιατί, στη φιλοσοφία, δεν μπορούμε να στοχαζόμαστε —δηλαδή, να ορθοθετούμε τις υπάρχουσες δάνειες κατηγορίες και, με βάση αυτές, να δημιουργούμε νέες μέσα στη διάταξη που απαιτείται από τη θέση την οποία έχουμε καταλάβει μέσα στη θεωρία— παρά μόνο με μεταφορικά σχήματα.

2. Βλ. τον όρο *Verkehrsverhältnisse* (σχέσεις συναλλαγής επικοινωνίας, Σ.τ.μ.), ο οποίος, στη *Γερμανική Ιδεολογία*, αποτελεί το θεωρητικό κέντρο γύρω από το οποίο κινούνται όλες οι νέες έννοιες: αυτός ο ίδιος όρος, όμως, «περιστρέφεται» γύρω από μια έννοια που δεν υπάρχει ακόμα, που δεν έχει παραχθεί με την οριστική μορφή της: την έννοια, *σχέσεις παραγωγής*.

3. Βλ. τον όρο «καταμερισμός της εργασίας», ο οποίος, στη *Γερμανική Ιδεολογία*, λειτουργεί στην πράξη και σαν υποκατάστατο της έννοιας *αλλοτριώση*. Εξ ου και η θεωρία περί του ατόμου, της «προσωπικότητας» και του κομμουνισμού, που συναντάμε σε αυτό το έργο.

την υποστηρίζω και τώρα. Φυσικά, έτσι όπως ήμουν αναγκασμένος να την παρουσιάσω τότε, και έτσι όπως την ανακαλώ τώρα, είναι πολύ σχηματική και θα απαιτούσε διεξοδικές έρευνες και αναλύσεις, των οποίων δεν αποτελεί παρά την υπόθεση. Δεν νομίζω, όμως, να την έχει κλονίσει στη βασική της αρχή καμιά από τις έστω και λίγο σοβαρές ενστάσεις που της αντέταξαν. Γιατί αυτή η θέση, μέσα στην ανεπεξέργαστη μορφή της, δεν έκανε τίποτε άλλο τελικά από το να καταγράφει ένα γεγονός.

Το έχω πει: ακόμα και μέσα στις αμφιλογίες και τις ταιριάζουσες της *Γερμανικής Ιδεολογίας*, μπορούμε να διαπιστώσουμε την ύπαρξη ενός διατεταγμένου συνόλου βασικών θεωρητικών εννοιών, που μάταια θα αναζητούσαμε στα προγενέστερα κείμενα του Μαρξ, και που παρουσιάζουν την ιδιομορφία να μπορούν να λειτουργούν με τελείως διαφορετικό τρόπο από ότι στην προϊστορία τους. Δεν θα αποπειραθώ εδώ να μελετήσω τις νέες αυτές έννοιες, που η πρωτότυπη διάταξή τους τους προσδίδει ένα νόημα και μια λειτουργία που ήταν άγνωστα μέχρι τότε: τρόπος παραγωγής, παραγωγικές σχέσεις, παραγωγικές δυνάμεις, κοινωνικές τάξεις που έχουν τις ρίζες τους στην ενότητα των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων, κυρίαρχη τάξη / κυριαρχούμενη τάξη, κυρίαρχη ιδεολογία / κυριαρχούμενη ιδεολογία, πάλη των τάξεων, κτλ. Για να ξαναπάρω μόνον τούτο το παράδειγμα, που επιτρέπει μια αδιαμφισβήτητη σύγκριση, υπενθυμίζω ότι το θεωρητικό σύστημα στα *Χειρόγραφα του '44* στηριζόταν σε τρεις βασικές έννοιες: Ουσία του Ανθρώπου / Αλλοτριώση / Αλλοτριωμένη Εργασία⁴.

Και διευκρινίζω ότι ο «τρόπος λειτουργίας» αυτού του νέου συστήματος ή διάταξης εννοιών, αποδείχτηκε απλούστατα *διαφορετικός* από τον αντίστοιχο των προγενέστερων συστημάτων (χωρίς να υπάρχει μεταξύ τους συνέχεια, σχέση ως προς τη «φύση», ή ακόμα «αναστροφή»). Και αυτό συμβαίνει γιατί βρισκόμαστε μπροστά σε μια «αλλαγή πεδίου» (πρότεινα πολύ νωρίς αυτό το ενδιαφέρον μεταφορικό σχήμα), άρα σε ένα «νέο πεδίο» πάνω στο οποίο οι

4. Ο Τζων Λιούις, όπως και τόσοι άλλοι κριτικοί, μπορεί κάλλιστα να μου αντιτείνει το επιχείρημα ότι, στα *Χειρόγραφα του '44*, βρίσκουμε τις περισσότερες έννοιες της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας.

νέες έννοιες, μέσα από μια μακρόχρονη επεξεργασία, θα θέσουν τις βάσεις μιας επιστημονικής θεωρίας, ή (άλλο ένα μεταφορικό σχήμα) θα «ανοίξουν το δρόμο» για να αναπτυχθεί αυτό που, ακαταμάχητα, θα γίνει επιστήμη, μια επιστήμη έξω από τα κοινά μέτρα, μια επαναστατική επιστήμη, μια θεωρία που εξαρτάται από αυτό το οποίο αναγνωρίζουμε στις επιστήμες, αφού προσφέρει αντικειμενικές γνώσεις. Πράγματι, πάνω σε αυτό το νέο πεδίο μπορούμε να θέσουμε, σταδιακά, για πρώτη φορά, μέσα στις νέες έννοιες, τα πραγματικά προβλήματα της συγκεκριμένης ιστορίας, με τη μορφή επιστημονικών προβλημάτων και να

κονομίας: κεφάλαιο, συσσώρευση, ανταγωνισμός, καταμερισμός της εργασίας, μισθός, κέρδος, κτλ. Ακριβώς: είναι έννοιες της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας που δανείζεται ο Μαρξ από αυτήν, έτσι όπως τις βρίσκει μέσα της, χωρίς να τους αλλάζει ούτε ένα ιότα, χωρίς να τους προσθέτει καμιά νέα έννοια και χωρίς να τροποποιεί τίποτε από τη θεωρητική τους διάταξη. Στα *Χειρόγραφα του '44*, ο Μαρξ παραθέτει πράγματι τους Οικονομολόγους σαν να έχουν πει την *τελευταία λέξη* για την Οικονομία. Δεν καταπιάνεται με τις έννοιες που χρησιμοποιούν και, αν τους ασκεί κριτική, αυτό το κάνει «φιλοσοφικά»: άρα, από τα έξω και εν ονόματι του φιλοσόφου που δεν κρύβει το όνομά του: «*Η θετική κριτική της πολιτικής οικονομίας οφείλει την πραγματική της θεμελίωση στις ανακαλύψεις του Φώυερμπαχ*», πρωτεργάτη μιας «πραγματικής θεωρητικής επανάστασης», που τότε ο Μαρξ τη θεωρούσε αποφασιστική (βλ. *Χειρόγραφα του 1844*, ελλ. μτφρ., Εκδ. «Διεθνής Βιβλιοθήκη», Αθήνα 1974, σελ. 9).

Για να μετρήσουμε, ας πούμε, τη διαφορά αρκεί να θυμηθούμε τη ρήξη με τον Φώυερμπαχ, λίγους μήνες αργότερα, στις *Θέσεις* —και να πάρουμε υπόψη το εξής γεγονός: στα *Χειρόγραφα*, είναι ανύπαρκτη η εντελώς νέα εννοιολογική τριάδα, που αποτελεί τη βάση της άγνωστης θεωρητικής διάταξης η οποία αρχίζει να εμφανίζεται μέσα στη *Γερμανική Ιδεολογία*: Τρόπος παραγωγής / Παραγωγικές σχέσεις / Παραγωγικές δυνάμεις. Η εμφάνιση της νέας αυτής θεωρητικής διάταξης θα οδηγήσει —από τη *Γερμανική Ιδεολογία* και μετά— σε μια νέα κατανομή των εννοιών της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας. Θα αλλάξουν θέση, νόημα και ρόλο. Σύντομα, η «ανακάλυψη» (Ένγκελς) της υπεραξίας, που τοποθετείται στο επίκεντρο της θεωρίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (υπεραξία = καπιταλιστική εκμετάλλευση = πάλη των τάξεων), θα επιταχύνει την ανατροπή αυτών των εννοιών. Τότε εμφανίζεται μια τελείως διαφορετική μορφή κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας, που δεν έχει καμιά σχέση με την (φώυερμπα-

καταλήξουμε (όπως το κάνει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*) σε αποδεδειγμένα θεωρητικά πορίσματα, δηλαδή επαληθεύσιμα από την επιστημονική και πολιτική πρακτική⁵, και ανοιχτά στην κανοναρχημένη διόρθωσή τους.

Η ιστορική ανάδυση⁶ της νέας αυτής επιστημονικής Ηπειρού, της νέας αυτής διάταξης βασικών θεωρητικών εννοιών, συμβάδισε με τη θεωρητική απόρριψη των παλιών βασικών ιδεών και (ή) της διάταξής τους, που αναγνωρίζονται και απορρίπτονται σαν *εσφαλμένες* —και αυτό μπορούμε να το διαπιστώσουμε εμπειρικά στον Μαρξ, έστω και αν η σχετική διαδικασία είναι έκδηλα αντιφατική.

χιανή) «φιλοσοφική κριτική» των *Χειρογράφων*, μια κριτική που δεν βασίζεται πια στις «μεγάλες ανακαλύψεις του Φώυερμπαχ», αλλά στην πραγματικότητα της αντιφατικής διαδικασίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και της ανταγωνιστικής πάλης των τάξεων, που το πεδίο της —δηλαδή η αιτία και το αποτέλεσμα της— είναι αυτός ο τρόπος παραγωγής. Η Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας (υπότιτλος του *Κεφαλαίου*) γίνεται τότε καταγγελία του *οικονομισμού* της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας, της πολιτικής οικονομίας σαν τέτοιας (όταν δηλαδή εξετάζεται έξω από τις σχέσεις εκμετάλλευσης και ταξικής πάλης), και συγχρόνως φωτίζει από τα μέσα τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, κριτικάρει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής μέσω αυτού του ίδιου, μέσω των δικών του νόμων-τάσεων, που προαγγέλλουν την εξαφάνισή του κάτω από τα πλήγματα της ταξικής πάλης του προλεταριάτου. Όλα αυτά μπορούν να αποδειχτούν με τη βοήθεια των κειμένων.

5. Αυτό το μικρό «και» (επιστημονική και πολιτική πρακτική), θέτει, βέβαια, σημαντικά προβλήματα, τα οποία δεν πρόκειται να εγκαλέσουμε εδώ. Η θέση και η λύση τους εξαρτάται από αυτό που ονομάζουμε «ένωση» ή «συγχώνευση» του εργατικού κινήματος και της μαρξιστικής θεωρίας: ο Λένιν, ο Γκράμσι και ο Μάο έγραψαν κείμενα καθοριστικής σημασίας γι' αυτά τα ζητήματα.

6. Λίγο παραπάνω, για να κάνω αισθητό τον «υποβιβασμό» που διέπραξα, αντιπαράθετα το απλό «θεωρητικό γεγονός» της «τομής» με το «ιστορικό γεγονός» της ρήξης του μαρξισμού με την αστική ιδεολογία. Αν το εξετάσουμε όμως καθ' εαυτό, το «θεωρητικό γεγονός» της τομής είναι και ιστορικό. Ιστορικό: γιατί έχουμε δικαίωμα να μιλάμε για *θεωρητικά* ιστορικά γεγονότα. Ιστορικό: γιατί πρόκειται για ένα γεγονός *ιστορικής σημασίας*, σε σημείο που θα μπορούσαμε —αν υποθεθεί ότι θα είχε κάποιο νόημα μια τέτοια σύγκριση— να αναφερόμαστε στην ανακάλυψη του

Προσοχή: εδώ θίγουμε ένα πρώτο ζήτημα, που είναι πολύ λεπτό από θεωρητική και πολιτική άποψη.

Αυτή η διαδικασία της ρητής απόρριψης αρχίζει από το 1845 μέσα στη *Γερμανική Ιδεολογία*, καλυμμένη όμως με μια μορφή πολύ γενική και αφηρημένη, που αντιπαρατάσσει τη «θετική επιστήμη» των εμπειρικών πραγματικοτήτων στις παρανοήσεις, τις φαντασιώσεις και το παραλήρημα της *ιδεολογίας*, και πολύ κατηγορηματικά της φιλοσοφίας, που τότε νοούνταν σαν απλή ιδεολογία, ή καλύτερα σαν η κατ' εξοχήν ιδεολογία. Από το 1847, όμως, στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, το «ξεκαθάρισμα των λογαριασμών»* θα γίνει απ' ευθείας πάνω στο νέο επιστημονικό «πεδίο» και «αυτός» που θα πληρώσει θα είναι οι επιστημονικές ψευδο-έννοιες του Προυντόν, ο οποίος, τρία χρόνια πριν, στην *Αγία Οικογένεια*, εγκωμιαζόταν σαν ο επιστήμονας-θεωρητικός του γαλλικού προλεταριάτου**.

Αυτό που έχει καθοριστική σημασία είναι ο τρόπος που γίνεται το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών. Δεν είναι πια μια φιλοσοφική «κριτική» που λειτουργεί, εν μέρει τουλάχιστον, ή μπορεί ενδεχόμενα να λειτουργήσει με «αναστροφή»⁷ είναι η επιστημονική καταγγελία των σφαλμά-

Μαρξ σαν το σημαντικότερο γεγονός στην ιστορία της γνώσης, από τότε που «εμφανίστηκαν» τα μαθηματικά, κάπου στην Ελλάδα, με τον Θαλή. Και απέχουμε πολύ ακόμα από το να έχουμε αποτιμήσει τη σημασία αυτού του θεωρητικού γεγονότος και των πολιτικών του συνεπειών.

7. Αυτοκριτική σχετικά με το ζήτημα της «αναστροφής». Στα πρώτα μου δοκίμια, τοποθέτησα τη φιλοσοφία στο επίπεδο της επιστήμης, και, κατά συνέπεια, αρνήθηκα να παραδεχτώ ότι το σχήμα της «αναστροφής» είχε τη θέση του στην ιστορία των φιλοσοφικών σχέσεων. Άρχισα να διορθώνω τη θέση μου σε μια ανακοίνωση που έκανα το Φεβρουάριο του 1968, με θέμα: «Για τη σχέση του Μαρξ προς τον Χέγκελ» (βλ. Λ. Αλτουσέρ, *Ο Λένιν και η Φιλοσοφία*, ελλ. μτφρ., Εκδ. ΗΡΙΔΑΝΟΣ, Αθήνα, χ.χρ.,

* Βλ. Κ. Μαρξ, *Πρόλογος στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ελλ. μτφρ., Εκδ. ΝΕΟΙ ΣΤΟΧΟΙ, Αθήνα, 1971, σελ. 15.

** «Ο Προυντόν δεν γράφει μόνο για το συμφέρον του προλεταριάτου. Το έργο του είναι ένα επιστημονικό μανιφέστο του γαλλικού προλεταριάτου», Κ. Μαρξ, *Η Αγία Οικογένεια*, Εκδ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, χ.χρ., σελ. 49.

των σαν τέτοιων, και η εξάλειψή τους, η πλήρης εγκατάλειψή τους: ο Μαρξ θέτει *τέρμα* στη βασιλεία των εννοιολογικών σφαλμάτων, που μπορεί να τα χαρακτηρίζει έτσι γιατί προτείνει «αλήθειες», επιστημονικές έννοιες. Στο εξής, δεν θα σταματήσει ποτέ πια αυτός ο πολύ ιδιόμορφος τρόπος «ξεκαθάριματος των λογαριασμών». Συνεχίζεται σε όλο το έργο του Μαρξ, στο *Κεφάλαιο* και μετά από αυτό (βλ. την αμείλικτη κριτική του Μαρξ εναντίον των ηγετών της σοσιαλδημοκρατίας για τα θεωρητικά *σφάλματα* που περιέχει το Πρόγραμμα της Γκότα, και εναντίον του Βάγκνερ για τις εγγεγραμμένες ανοησίες του σχετικά με την έννοια «αξία» και τη «διαίρεσή» της σε αξία ανταλλακτική και αξία χρήσης*. Συνεχίζεται στον Λένιν (πολεμική με τους λαϊκιστές, τους «ρομαντικούς», με τη Ρόζα Λούξεμπουργκ για το *Κεφάλαιο*, με τον Κάουτσκι για το Κράτος και τον Ιμπεριαλισμό, κτλ.), στον Γκράμσι (πολεμική με τον Μπουχάριν για τον ιστορικό υλισμό, κτλ.), και στον Μάο. Δεν θα σταματήσει ποτέ. Μια επιστήμη (ο Λένιν δεν παύει να το υπενθυμίζει, μιλώντας για τον ίδιο τον ιστορι-

σελ. 61 επ., Σ.τ.μ.). Πρέπει να δεχτώ ότι η φιλοσοφία δεν είναι (μια) επιστήμη και ότι η σχέση των φιλοσοφικών *θέσεων* μέσα στην «ιστορία» της φιλοσοφίας, δεν αναπαράγει τη σχέση που υπάρχει μεταξύ ενός σώματος επιστημονικών *προτάσεων* και της (προ-επιστημονικής) προϊστορίας τους. Η «αναστροφή» είναι μια από τις αναγκαίες μορφές της εσωτερικής διαλεκτικής μεταξύ των φιλοσοφικών θέσεων: μόνον, όμως, μέσα σε κάποιες σαφώς καθορισμένες συνθήκες. Γιατί υπάρχουν αρκετές άλλες μορφές της ίδιας σχέσης, κάτω από άλλες συνθήκες. Το να παραδέχεται κανείς μόνο μια μορφή (την «αναστροφή»), αυτό οδηγεί στο θεωρησιακό ιδεαλισμό. Ο υλισμός παίρνει σοβαρά υπόψη του την πληθώρα των μορφών (μιας) σχέσης, κάτω από τις καθορισμένες συνθήκες τους.

* Ο Αδόλφος Βάγκνερ (1835-1917) ήταν οικονομολόγος και πολιτικός επιστήμονας. Κορυφαίος εκπρόσωπος της λεγόμενης ιστορικής οικονομικής σχολής, ασχολήθηκε με το πρόβλημα της συνάρτησης της οικονομικής με τη νομική επιστήμη παράλληλα, μετείχε στις ιδεολογικές αναζητήσεις της εποχής του, σαν ένας από τους κυριότερους εκπρόσωπους του «από καθέδρας» σοσιαλισμού. Ο Μαρξ άσκησε κριτική στον Βάγκνερ με το έργο του, *Σημειώσεις για τον Βάγκνερ* (1880), που έμεινε ανέκδοτο όσο ζούσε.

κό υλισμό) δεν σταματάει ποτέ.

Κάθε επιστήμη⁸, όμως, αρχίζει από κάποιο σημείο. Βέβαια, πάντα έχει μια προϊστορία, και βγαίνει μέσα από αυτή. Αλλά βγαίνει με δύο έννοιες: με τη συνηθισμένη έννοια, και με μια άλλη που της προσιδιάζει και τη διακρίνει, πρώτα απ' όλα, από τη φιλοσοφία —που τη συνοδεύει στη θεωρία— αλλά και από άλλες πραγματικότητες, όπως είναι οι πρακτικές και θεωρητικές ιδεολογίες.

Η επιστήμη βγαίνει μέσα από την προϊστορία της με τη συνηθισμένη έννοια: εννοούμε με αυτό ότι δεν γεννιέται από το μηδέν, αλλά μέσα από μια ολόκληρη διεργασία κυοφορίας, πολύπλοκη, πολύπλευρη, που τη διαπερνούν πότε-πότε αναλαμπές, αλλά είναι σκοτεινή και τυφλή, γιατί «αυτή» δεν ξέρει πού τείνει, ούτε πού θα καταλήξει, αν ποτέ καταλήξει κάπου. Γεννιέται μέσα από την απρόβλεπτη, απίστευτα σύνθετη και παράδοξη —και ωστόσο αναγκαία μέσα στη συμπτωματοκότητά της —*συνέργεια* διαφόρων «στοιχείων» —ιδεολογικών, πολιτικών, επιστημονικών (που ανήκουν σε άλλες επιστήμες), φιλοσοφικών— τα οποία, κάποια στιγμή⁹, «ανακαλύπτουν», *εκ των υστέρων* ό-

8. Ό,τι λέγεται στη συνέχεια, ας μην θεωρηθεί σαν υποτροπή σε κάποια «θεωρία της επιστήμης» —που θα ήταν θεωρησιακή— αλλά σαν το *μίνιμουμ γενικότητας*, που είναι απαραίτητο για να μπορέσουμε να μελετήσουμε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. «Η» επιστήμη δεν υπάρχει. Όπως επίσης «δεν υπάρχει η παραγωγή εν γένει»*: Ο Μαρξ ωστόσο μιλάει για την «παραγωγή εν γένει», και αυτό το κάνει εσκεμμένα, συνειδητά, *προκειμένου* να μπορέσει να αναλύσει τους συγκεκριμένους τρόπους παραγωγής.

9. Το ότι δεν είναι κάποια συγκεκριμένη ημέρα —αν και, οριακά, θα μπορούσε και να είναι, σε εξαιρετικές περιστάσεις: αυτό που ορισμένοι επιστήμονες αποκαλούν, μετά τον Πασκάλ, «νύχτα» τους, δηλαδή «ημέρα» της αιφνίδιας βεβαιότητας, τότε που «βλέπουν» —το ότι δεν είναι, λοιπόν, κάποια συγκεκριμένη ημέρα, δεν σημαίνει ότι η «στιγμή» αυτή δεν μπορεί να οριστεί κατά προσέγγιση μέσα στον ιστορικό χρόνο και τα διαστήματά του.

* Στην *Εισαγωγή για μια Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ο Μαρξ διατυπώνει την άποψη ότι: «Η παραγωγή σαν παραγωγή γενικά είναι αφαίρεση», και στη συνέχεια «αν δεν υπάρχει παραγωγή γενικά, δεν υπάρχει... ούτε γενική παραγωγή». Βλ. Κ. Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, όπ. παρ. σελ. 316 και 317.

μως, ότι το ένα αναζητούσε το άλλο, αφού συναντιούνται, χωρίς να αναγνωρίζονται μεταξύ τους, μέσα στη θεωρητική μορφή μιας επιστήμης που γεννιέται. Με αυτή την πρώτη έννοια, μια επιστήμη βγαίνει μέσα από την προϊστορία της, όπως κάθε τι που έρχεται στον κόσμο, από τα άτομα της ύλης μέχρι τους ζωντανούς οργανισμούς και τους ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένου και του κώδικα της γενετικής αναπαραγωγής τους.

Μια επιστήμη, όμως, βγαίνει επίσης μέσα από την προϊστορία της και με αποκλειστικό γι' αυτήν τρόπο: έναν τρόπο τελείως διαφορετικό που, στη θεωρία τουλάχιστον, της προσιδιάζει, γιατί τη διακρίνει, μεταξύ άλλων, και από τον τρόπο που «βγαίνει» η φιλοσοφία από την ιστορία της. Με τη δεύτερη αυτή έννοια, μπορούμε σχεδόν να πούμε ότι μια επιστήμη βγαίνει από την προϊστορία της όπως βγήκε ο Μαρξ από το δωμάτιο του κομμουνιστή Βάιτλινγκ, χτυπώντας πίσω του την πόρτα και λέγοντας εκείνη την περίφημη φράση: «Ποτέ δεν θα αποτελέσει επιχείρημα η άγνοια!». Απορρίπτοντας ολόκληρη, ή ένα μέρος από την προϊστορία του, χαρακτηρίζοντάς τα σαν εσφαλμένα: σαν *σφάλμα*. Και, προς στιγμήν τουλάχιστον, του τυχαίνει να μην «εκθέσει τις λεπτομέρειες». Και λίγη σημασία έχει το ότι αυτή η κρίση του ήταν, τελικά, «άδικη» —εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με ηθική. Και λίγη σημασία έχει —αντίθετα!— ότι έρχονται κάποιοι ιδεολόγοι εκ των υστέρων, πολύ αργότερα —όταν δεν μπορούν πια να εξαφανίσουν αυτό το παιδί χωρίς πατέρα— να του σκαρώσουν μια επίσημη γενεαλογία που για να εξαφανίσει επιδέξια το παιδί¹⁰, του διαλέγει μέσα από την προϊστορία του και του επιβάλλει *Τον* πατέρα που *όφειλε* να έχει (για να κάθεται λίγο φρόνιμα). Λίγη σημασία έχει —αντίθετα, έχει πολλή σημασία— ότι αυθεντικοί ερευνητές, και αρκετά αιρετικοί βέβαια, έρχονται, πολύ αργότερα, να αποδείξουν την ύπαρξη τόσο σύνθετων και τόσο συμπτωματικών —μέσα στην αναγκαιότητά τους— συγγενικών δεσμών, που επιβάλλουν το συμπέρασμα ότι *γεννήθηκε ένα παιδί χωρίς πατέρα* (πατέρα μοναδικό-αναγνωρίσιμο): εν πάση περιπτώ-

10. Όπως έκαναν οι αστοί ιδεολόγοι: ανακάλυψαν ότι ο Μαρξ δεν είναι *παρά* ο Ρικάρντο, ότι *Το Κεφάλαιο* δεν είναι *παρά* το κεφάλαιο της *Φιλοσοφίας του Δικαίου* του Χέγκελ που αναφέρεται

σει, πρέπει να δεχτούμε το πρόδηλο και να προσπαθήσουμε να δώσουμε κάποια εξήγηση σε αυτό το γεγονός. Μια επιστήμη αναγνωρισμένη, βγαίνει πάντα μέσα από την προϊστορία της και συνεχίζει ατελεύτητα να βγαίνει από αυτήν (η προϊστορία της εξακολουθεί να της είναι πάντα σύγχρονη, σαν ο Άλλος της) με τη μορφή της *απόρριψής* της ως *σφάλματος*, με τη μορφή αυτού που ο Μπασελάρ ονόμασε: «επιστημολογική *ρήξη*».

Του οφείλω αυτήν την ιδέα και για να της δώσω όλη της την «ακμή», εκμεταλλευόμενος την παρήχηση του όρου,

στην *Sittlichkeit* —αισθητή πραγματικότητα, κόσμος, *Σ.τ.μ.*— (χωρίς την οικογένεια): Κοινωνία-των-ιδιωτών* + Κράτος, ανάστροφα (εννοείται). «Ψάξτε για τη γυναίκα», λέει η σοφία των αστυνομικών μυθιστορημάτων. Όταν ψάχνουν έτσι «Τον πατέρα», το κάνουν σίγουρα επειδή θέλουν το καλό του παιδιού: να το εξαφανίσουν. Ο Λένιν, τουλάχιστον, που δεν είχε την υποχρέωση να καταπιαστεί με αυτές τις λεπτομέρειες, έλεγε, και με έναν τρόπο παρενθετικό, ότι ο μαρξισμός είχε *τρεις* «Πηγές», όχι λιγότερες! είναι ένας τρόπος —που κανείς δεν τον κατάλαβε— για να ξεμπερδέψεις μια και καλή με το πρόβλημα ΤΟΥ πατέρα.

* Αποδίδουμε έτσι τον όρο *société civile* (γαλλική εκδοχή του γερμανικού όρου *bürgerliche gessellschaft*). Για την απόδοση αυτή βλ. το σχετικό ερμηνευτικό-θεωρητικό σχόλιο του Μπάμπη Λυκούδη στο, Κ. Μαρξ *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, Εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα, 1978, σελ. 184-185· βλ. επίσης αντίστοιχη υποσημείωση του Γ. Κρητικού στο Κ. ΜΑΡΞ, *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, Εκδ. ΟΔΥΣΣΕΑΣ, Αθήνα, 1978, σελ. 75. Για την ερμηνεία του αντίστοιχου γερμανικού όρου, ο Γ. Πάσχος, στο βιβλίο του *Πολιτική Δημοκρατία και Κοινωνική Εξουσία*, (Εκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, Θεσ/νίκη, 1979, σελ. 49), έχει υιοθετήσει την έκφραση «ιδιωτική κοινωνία». Τον ίδιο όρο επιλέγει και ο Αριστ. Μάνεσης (βλ. *Κρίση νομιμότητας και κρίση νομιμοποίησης*, στο «Η σημερινή κρίση του καπιταλισμού...», Εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ, Αθ. 1982, σελ. 148), καθώς επίσης και ο Θ.Χ. Παπαδόπουλος στο, Α. Γκράμσι, *Οι Διανοούμενοι*, Εκδ. ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ, Αθ. 1972, υποσ. 8, σελ. 166, ενώ στο έργο του Α. Γκράμσι *Η οργάνωση της κουλτούρας* (εκδ. Στοχαστής Αθ. 1973) για τον ίδιο ιταλικό όρο (*società civile*) επιλέγει το «οντολογικά» παρεμφερές «κοινωνία αναγκών».

την ονόμασα «επιστημολογική *τομή*»*. Και την έκανα κεντρική κατηγορία στα πρώτα μου δοκίμια.

Ας μην τόχα πει καλύτερα! Αυτή η έκφραση επισφράγισε, κυριολεκτικά, το Σύμφωνο μιας αληθινής Ιερής Συμμαχίας εναντίον μου: από αυτούς που, όντας αστοί, είναι αγκιστρωμένοι —στη ζωή και στο θάνατο— στη Συνέχεια της Ιστορίας στην οποία κυριαρχούν, και της «Κουλτούρας» που τους αντικατοπτρίζει το πρόσωπο το οποίο χρειάζονται για να πιστέψουν στο αδιατάρακτο μέλλον και βασιλεία τους· σ' αυτούς που, όντας κομμουνιστές, γνωρίζουν, μαζί με τον Λένιν, ότι χρειάζονται όλες οι πηγές των ανθρώπινων γνώσεων για να οικοδομηθεί ο σοσιαλισμός, όταν γίνει η επανάσταση, αλλά φοβούνται, σαν τους μαρξιστές του Προγράμματος της Γκότα, μήπως χάσουν τους πολιτικούς τους σύμμαχους, εξαιτίας ορισμένων επιστημονικών εννοιών που «δεν έχουν θέση» μέσα στην ενωτική πλατφόρμα —μέχρι και εκείνους τους αναρχίζοντες που, όχι με τα ίδια πολιτικά επιχειρήματα, αλλά συχνά με ταυτόσημη φιλοσοφική επιχειρηματολογία, μου καταλόγισαν το έγκλημα ότι «εισήγαγα» στον μαρξισμό «αστικές» έννοιες, επειδή όταν αναφερόμουν σε αυτόν και στο ξεκίνημά τουμίλαγα για «επιστήμη» και «τομή», αντίστοιχα.

Ε, λοιπόν, θα κρατήσω τις θέσεις μου, επανορθώνοντας συγχρόνως τα σφάλματα, μέχρις ότου προταθούν όχι μόνο άλλες, αλλά καλύτερα ορθοθετημένες, επομένως ορθότερες. Το τονίζω: θα κρατήσω τις θέσεις μου για λόγους πολιτικούς, που είναι ολοφάνεροι, και, συγχρόνως, για λόγους θεωρητικούς, που είναι αναγκαστικοί.

Ας μην έχουμε αυταπάτες: σε τελική ανάλυση, πρόκειται για μια *πολιτική* διαμάχη και σύγκρουση, όχι μόνο με τους κριτικούς μου που είναι δεδηλωμένοι αστοί, αλλά και με τους άλλους. Ποιος, αλήθεια, θα είχε την αφέλεια να πιστεύει ότι οι εκφράσεις: *μαρξιστική θεωρία*, *μαρξιστική επιστήμη* —που ωστόσο έχουν επικυρωθεί χιλιάδες φορές α-

* Στα γαλλικά ο όρος «ρήξη» αποδίδεται με το *rupture* (ρυπτύρ) και ο όρος *τομή* με το *coupure* (κουπύρ). Εννοείται ότι, στα ελληνικά, η παρήχηση ανάμεσα στο *ρυπτύρ* και το *κουπύρ* δεν μπορεί να βρει λεκτική αντιστοιχία, γι' αυτό και κρίναμε σκόπιμη αυτήν την υποσημείωση.

πό την ιστορία του εργατικού κινήματος, από τις διατυπώσεις των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Μάο— θα προκαλούσαν τις θύελλες, τις καταδίκες και τα πάθη που ζήσαμε¹¹, αν επρόκειτο απλώς για μια διαμάχη ορολογίας! Δεν πρόκειται για διένεξη φιλολόγων! Η διατήρηση ή η εξαφάνιση αυτών των λέξεων, η υπεράσπιση ή η εξουδετέρωσή τους είναι το επίμαχο αντικείμενο πραγματικών αγώνων με ολοφάνερα πολιτικό και ιδεολογικό χαρακτήρα. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι, πίσω από τη διαμάχη γι' αυτούς τους όρους, αυτό που αμφισβητείται σήμερα είναι ο *λενινισμός*, νέτα-σκέτα. Όχι μόνον η αναγνώριση της ύπαρξης και του ρόλου της μαρξιστικής θεωρίας και επιστήμης, αλλά οι συγκεκριμένες μορφές της συγχώνευσης του εργατικού κινήματος και της μαρξιστικής θεωρίας και η αντίληψη για τον υλισμό και τη διαλεκτική.

Ξέρω ότι δεν είναι πάντα εύκολο να «κρατάς το ίσο». Καταλαβαίνω ότι πολλές φορές η ιδεολογική μάχη είναι συγκεχυμένη, μπερδεμένα κάπως τα εμπόλεμα στρατόπεδα, και ότι τα ιδεολογικά επιχειρήματα διασταυρώνονται πάνω από τους αντίπαλους. Παραδέχομαι ότι όλοι αυτοί που τάσσονται με τη μια πλευρά, δεν καταλαμβάνουν πάντα πραγματικά τις θέσεις της, ή μπορεί να πετυχαίνουν ένα στόχο σκοπεύοντας κάποιον άλλο· ότι διάφορες επιθέσεις που γίνονται ενάντια στην ιδέα μιας μαρξιστικής *επιστήμης* μπορούν ακόμα, με ορισμένα από τα επιχειρήματά τους, να προσβάλουν, με εποστρακισμό, κάποια αναμφισβήτητα σφάλματα. Ας συμφωνήσουμε, ότι πρέπει πάντα να κρίνουμε τις θέσεις που διακηρύσσονται από το σύστημα των θέσεων που κατέχονται και των αποτελεσμάτων που δημιουργούνται. Π.χ., για να μείνω μόνο στη μία πλευρά: μπορεί να τάσσεται κάποιος στο πλευρό της μαρξιστικής θεωρίας, αλλά να την υπερασπίζεται από *θεωρησιακές*, δηλαδή μη μαρξιστικές θέσεις· και, το ίδιο επίσης,

11. Χρειάζεται άραγε να θυμίσουμε ότι αυτά δεν έγιναν χτες... ότι πολύ πριν τον Αρόν, ο Μπ. Κρότσε — και δεν ήταν ο πρώτος που τόκανε— αρνιόταν στο *Κεφάλαιο* την οποιαδήποτε *επιστημονική* αξία; ότι —χωρίς να ανατρέξουμε στις «αντιθεωρητικές» αντιδράσεις του Στίρνερ— η «αριστερή» κριτική στην ιδέα μιας *μαρξιστικής επιστήμης* ανάγεται στον νεαρό Λούκατς, στον Κορς, στον Πάνεκουκ, κ.ά.;

μπορεί να τάσσεται στο πλευρό της μαρξιστικής επιστήμης, αλλά να την υπερασπίζεται από *θετικιστικές*, δηλαδή μη μαρξιστικές, θέσεις — με όλα τα συνακόλουθα αποτελέσματα. Τη μαρξιστική θεωρία και επιστήμη μπορείς να την υπερασπίζεσαι μόνον από θέσεις υλιστικές-διαλεκτικές — δηλαδή μη θεωρησιακές και μη θετικιστικές— προσπαθώντας να στοχαστείς αυτήν την κυριολεκτικά *πρωτόγνωρη*, καθότι ανεπανάληπτη, πραγματικότητα: τη μαρξιστική θεωρία σαν θεωρία *επαναστατική*, τη μαρξιστική επιστήμη σαν επιστήμη *επαναστατική*.

Αυτό που είναι κυριολεκτικά πρωτόγνωρο στις εκφράσεις αυτές, είναι η σύνδεση της λέξης *θεωρία* με τη λέξη *επαναστατική* («χωρίς θεωρία / αντικειμενικά / επαναστατική, δεν υπάρχει κίνημα / αντικειμενικά / επαναστατικό». Λένιν), και η σύνδεση της λέξης *επιστήμη* με τη λέξη *επαναστατική* — δεδομένου ότι η επιστήμη είναι ο δείκτης της αντικειμενικότητας της θεωρίας. Μέσα σε αυτά τα ζεύγη, όμως — που αν τα αντιμετωπίσουμε σοβαρά θα δούμε ότι ανατρέπουν την παραδεκτή ιδέα περί θεωρίας και επιστήμης— εμφανίζονται επίσης οι όροι: *θεωρία*, *επιστήμη*. Αυτό δεν είναι ούτε «φетиχισμός», ούτε αστική «πραγμοποίηση», ούτε «παραδρομή της πέννας». Πολιτικά και θεωρητικά έχουμε ανάγκη αυτούς τους όρους: γιατί, μέχρι να αποδειχτεί το αντίθετο, *δεν έχουμε άλλους και δεν έχουμε και καλύτερους*. Και αν ο Μαρξ, ο Ένγκελς και ο Λένιν δεν έπαψαν σε όλο τον πολιτικό τους αγώνα και το θεωρητικό τους έργο, να χρησιμοποιούν αυτούς τους όρους σαν σημεία αναφοράς και σαν όπλα, αυτό το έκαναν επειδή τους έκριναν απαραίτητους για τον πολιτικό και θεωρητικό τους αγώνα: για την επαναστατική απελευθέρωση του προλεταριάτου.

Έχουμε λοιπόν το δικαίωμα και το καθήκον, όπως έκαναν όλοι οι Κλασικοί, να μιλάμε για μαρξιστική *θεωρία*, και, στους κόλπους της μαρξιστικής θεωρίας, για μια *επιστήμη* και μια φιλοσοφία: με την επιφύλαξη ότι δεν θα υποπέσουμε καθόλου στον θεωρητικισμό, τον θεωρησιασμό, ή τον θετικισμό. Και για να προχωρήσουμε χωρίς χρονοτριβή στο πιο λεπτό ζήτημα: ναι, έχουμε θεωρητικά το δικαίωμα και πολιτικά το καθήκον να υιοθετήσουμε και να υπερασπίσουμε — μιλώντας για τον μαρξισμό-λενινισμό— μέσα στο «χαράκωμα» του *όρου*, τη φιλοσοφική κατηγο-

ρία «επιστήμη» και να μιλήσουμε για τη θεμελίωση μιας επαναστατικής επιστήμης από τον Μαρξ, επωμιζόμενοι στο ακέραιο την υποχρέωση να εξηγήσουμε τις συνθήκες, την αιτία και το νόημα αυτού του πρωτόγνωρου ζεύγους, που κάνει να αλλάξει κάτι το καθοριστικό στην ιδέα μας για την επιστήμη. Να υιοθετήσουμε και να υπερασπίσουμε, μέσα σε αυτό το πλαίσιο και το πρόγραμμα, τον όρο «επιστήμη»: οφείλουμε να το κάνουμε ενάντια σε όλους τους αστούς υποκειμενικούς ιδεαλιστές και τους μικροαστούς μαρξιστές που, και οι μεν και οι δε, κατηγορούν για «θετικισμό» —και όταν απλώς εκφέρεται ο όρος επιστήμη— αναμφίβολα γιατί η μόνη παράσταση που μπορούν ή θέλουν να σχηματίσουν για την πρακτική και την ιστορία μιας επιστήμης —και πολύ περισσότερο της μαρξιστικής επιστήμης— είναι η κλασική θετικιστική ή η χυδαία αστική παράσταση· οφείλουμε να το κάνουμε αυτό ενάντια στους μικροαστούς ιδεολόγους, μαρξιστές ή όχι, που κατηγορούν για «πραγμοποίηση» ή «αλλοτριώση» της αντικειμενικότητας (όπως έκανε άλλοτε ο Στίρνερ στον «Άγιο»), αναμφίβολα επειδή υιοθετούν ανενδοίαστα εκείνη ακριβώς την αντίθεση που αποτελεί την ουσία της αστικής ιδεολογίας του Δικαίου και της Φιλοσοφίας, δηλαδή την αντίθεση του *Προσώπου* (Ελευθερία = Βούληση = Δίκαιο) και του *Πράγματος*¹². Ναι, δικαιούμαστε να μιλάμε για έναν αναμφισβήτητο και απaráκαμπτο *επιστημονικό* πυρήνα μέσα στον μαρξισμό, τον πυρήνα του Ιστορικού Υλισμού, προκειμένου να χαράξουμε μια ζωτική, ξεκάθαρη και αναμφί-

12. Αρκεί να ρίξουμε μια ματιά σε απλά εγχειρίδια Δικαίου ή νομολογίας, και θα δούμε ξεκάθαρα ότι το Δίκαιο —που μόνον αυτό από όλες τις περιπτώσεις είναι ένα με την ιδεολογία του, γιατί τη χρειάζεται για να μπορέσει να «λειτουργήσει» —άρα η νομική ιδεολογία, αποτελεί, σε τελική ανάλυση, και τις περισσότερες φορές με μορφές εντυπωσιακά διάφανες, τη βάση όλης της αστικής ιδεολογίας. Δεν χρειάζεται παρά ένας νομομαθής —που να είναι μαρξιστής— για να το αποδείξει: που να είναι φιλόσοφος για να το καταλάβει. Όσο για τους φιλόσοφους, αυτοί δεν έχουν διαλύσει ακόμα την ομίχλη που τους περιβάλλει και δεν υποψιάζονται καθόλου την παρουσία του Δικαίου και της νομικής ιδεολογίας στους διαλογισμούς τους: μέσα στην ίδια τη φιλοσοφία. Θα πρέπει, ωστόσο, να δεχτούμε τούτη την απλή προδηλότητα: η κυρίαρχη κλασική αστική φιλοσοφία (και τα παράγωγά της, ακόμα

λεκτή διαχωριστική γραμμή (ακόμα και αν χρειαστεί —και χρειάζεται— να «εργαζόμαστε» επ' άπειρον πάνω στο διάγραμμά της, για να μην υποπέσουμε στον θετικισμό και τον θεωρησιασμό), μεταξύ: από τη μια πλευρά, των προλεταρίων που χρειάζονται αντικειμενικές γνώσεις, επαληθευμένες και επαληθεύσιμες —με μια λέξη, επιστημονικές—, για να νικήσουν, όχι στα λόγια αλλά στην πραγματικότητα, τους ταξικούς τους αντίπαλους· και από την άλλη πλευρά, των αστών —που φυσικά αρνούνται κάθε επιστημονικό τίτλο στον μαρξισμό— αλλά και αυτών που αρκούνται σε μια «θεωρία» προσωπική ή εικατολογική, κατασκευασμένη με τη φαντασία τους ή τη μικροαστική τους «επιθυμία», ή που απορρίπτουν κάθε ιδέα περί επιστημονικής θεωρίας, μέχρι και τον όρο *επιστήμη*, ή ακόμα και αυτόν της θεωρίας, με το πρόσχημα ότι κάθε επιστήμη, ή και κάθε θεωρία, θα ήταν εξ ορισμού «πραγματοποιητικές», αλλοτριωτικές και επομένως αστικές¹³.

και τα σύγχρονα) έχει θεμελιωθεί στη νομική ιδεολογία, και τα «φιλοσοφικά αντικείμενά» της (η φιλοσοφία δεν έχει αντικείμενο, έχει τα αντικείμενά της) είναι κατηγορίες, ή οντότητες νομικές: το Υποκείμενο, το Αντικείμενο, η Ελευθερία, η Βούληση, η (οι) Ιδιοκτησία (ες), η Αντιπροσώπευση, η Προσωπικότητα, το Πράγμα, κτλ. Για εκείνους όμως που, όντας μαρξιστές, διαισθάνθηκαν τον αστικό νομικό χαρακτήρα αυτών των κατηγοριών και τις κριτικάρουν, τους μένει να απαλλαγούν από την παγίδα των παγίδων: την ιδέα και το πρόγραμμα μιας «θεωρίας της γνώσης». Είναι το κορυφαίο δημιούργημα της κλασικής αστικής φιλοσοφίας, που παραμένει κυρίαρχο. Αν θεωρήσουμε αυτήν την ιδέα σαν συστατική της φιλοσοφίας, μαζί και μιας «μαρξιστικής φιλοσοφίας», παραμένουμε αιχμάλωτοι στην παγίδα των φιλοσοφικών παγίδων της αστικής ιδεολογίας— εκτός και αν χρησιμοποιήσουμε την έκφραση «θεωρία της γνώσης» μέσα σε ένα πλαίσιο που να δείχνει τα *σημεία εξόδου*, εξόδου φιλοσοφικής και όχι επιστημονικής (όπως το κάνουν ο Λένιν και ο Μάο). Και αυτό γιατί, στο μόνο πρόβλημα που δίνει λύση η «θεωρία της γνώσης» είναι και αυτό ένα πρόβλημα Δικαίου, που τίθεται ως προς τους τίτλους εγκυρότητας της γνώσης.

13. Κάποτε, θα εξηγηθούμε για τη θεωρία που χρησίμευσε σαν φιλοσοφικό άλλοθι όλης αυτής της φιλολογίας για την «πραγμοποίηση»: εννοούμε τη θεωρία του φετιχισμού του εμπορεύματος στο Πρώτο Μέρος του 1ου Βιβλίου του *Κεφαλαίου*. Ως τότε, μπορούμε να ευχηθούμε, όλοι αυτοί που, παρ' όλη την απόθησή τους μπρο-

Και θα προσθέσω: δικαιούμαστε να μιλάμε και για «επιστημολογική τομή» και να χρησιμοποιούμε αυτή τη φιλοσοφική κατηγορία για να υποδηλώσουμε το ιστορικό-θεωρητικό γεγονός της γέννησης μιας επιστήμης —συμπεριλαμβανομένης και της μαρξιστικής επαναστατικής επιστήμης, παρ' όλη τη μοναδικότητά της— μέσα από το ορατό σύμπτωμα της εξόδου της από την προϊστορία της· μιας εξόδου που αποτελεί την *απόρριψη* —από μέρους της επιστήμης— των *σφαλμάτων* της προϊστορίας της. Με την προϋπόθεση, βέβαια, να μην θεωρήσουμε τα απλά αποτελέσματα σαν αιτία, αλλά να στοχαστούμε τα σημεία και τα αποτελέσματα της «τομής» σαν το θεωρητικό φαινόμενο της εισβολής μιας επιστήμης μέσα στην ιστορία της θεωρίας, που παραπέμπει στους κοινωνικούς, πολιτικούς, ιδεολογικούς και φιλοσοφικούς όρους αυτής της εισβολής.

στά στην ιδέα μιας επιστήμης και μάλιστα μιας μαρξιστικής θεωρίας, κάνουν προσπάθεια να αυτοδηλωθούν τέλος πάντων μαρξιστές —αντι να αρκεστούν στις κακές σελίδες του Ράιχ (που έγραψε και καλές) και του Μαρκούζε (που δεν έχει καμιά καλή) ή άλλων —μπορούμε να ευχηθούμε, λοιπόν, όλοι αυτοί να μπουν στον κόπο να διαβάσουν Στίρνερ, που είναι ιδιαίτερα επίκαιρος σήμερα (στο Παρίσι), και την απάντηση που του έδωσε ο Μαρξ στη *Γερμανική Ιδεολογία*. Σε ό,τι αφορά τη «θεωρία», πρόκειται για κείμενα που δεν τους λείπει κάποια δηκτικότητα.

2. «Επιστήμη και Ιδεολογία»*

Σε αυτό ακριβώς το σημείο, αναφερόμενος δηλαδή στην «τομή», οφείλω να καταγγείλω ο ίδιος —αφού κανένας άλλος δεν προσφέρθηκε να το κάνει για λογαριασμό μου!— το *θεωρητιστικό* σφάλμα μου.

Αυτήν την «τομή» την αντιλήφθηκα και την όρισα τελικά —παρ' όλες τις προφυλάξεις που πήρα— με βάση τους ρασιοναλιστικούς όρους της επιστήμης και της μη επιστήμης. Όχι ανοιχτά, με τους «κλασικούς» όρους της αντίθεσης ανάμεσα στην *αλήθεια και το σφάλμα* (αντίθεση του καρτεσιανισμού, που επαναλαμβάνει μια άλλη αντίθεση «καθορισμένη μια για πάντα» από τις απαρχές ήδη, από τον Πλατωνισμό). Όχι με τους όρους μιας αντίθεσης ανάμεσα στη *γνώση και την άγνοια* (αντίθεση της Φιλοσοφίας του Διαφωτισμού). Αλλά, τολμώ να πω, ακόμα χειρότερα: με τους όρους μιας αντίθεσης μεταξύ *ΤΗΣ επιστήμης και ΤΗΣ ιδεολογίας*.

1. Μπορεί να τόκανε κάποιος και να μην το ξέρω. Ας με συγχωρέσει γι' αυτό. Σε ό,τι μπόρεσα να διαβάσω, διαπίστωσα πολύ συχνά τελεσιδικές καταδικές, εντονότατες επιφυλάξεις, καθώς και αυστηρές, αλλά σωστές, παρατηρήσεις: δεν συνάντησα όμως πουθενά πραγματική κριτική, που να προχωράει σε βάθος, συνεκτική, άρα πραγματικά διαφωτιστική και πειστική. Δεν αποκλείεται βέβαια να ήμουν επίσης τυφλός και κουφός...

* Για την απόδοση αυτού του δοκίμιου, συμβουλευτήκαμε τη μετάφρασή του στο συλλογικό τόμο, *Διαλεκτική, προβλήματα και διερευνήσεις*, που εκδόθηκε με επιμέλεια του Ευτ. Μπιτσάκη από τις εκδόσεις Gutenberg, χ.χρ., σελ. 99-105.

Γιατί ήταν χειρότερο αυτό;

Γιατί σήμαινε ότι εκεί, απέναντι στην επιστήμη, τοποθετούσα στη σκηνή μια πολύ σημαντική αλλά και πολύ αμφίσημη μαρξιστική έννοια — και με την παραπλανητική αμφισημία που έχει ακριβώς στη *Γερμανική Ιδεολογία*, όπου με μία και μόνη αδιαφοροποίητη ονομασία παίζει δύο διαφορετικούς ρόλους: αφ' ενός μεν το ρόλο μιας φιλοσοφικής κατηγορίας (πλάνη, σφάλμα), και αφ' ετέρου το ρόλο μιας επιστημονικής έννοιας (σχηματισμός του εποικοδομήματος). Η έννοια αυτή είναι η *ιδεολογία*. Και πολύ λιγνή σημασία έχει το ότι η *Γερμανική Ιδεολογία* νομιμοποιεί αυτή τη σύγχυση: ξέρουμε ότι ο Μαρξ απαλλάχθηκε από αυτήν και μας δίνει τη δυνατότητα να αποφύγουμε την παγίδα της. Στην πραγματικότητα, αυτό σήμαινε ότι τοποθετούσα την αμφίσημη έννοια της ιδεολογίας πάνω στη *ρασιοναλιστική σκηνή* της αντίθεσης μεταξύ του σφάλματος και της αλήθειας. Και έτσι, αυτό σήμαινε ότι, υποβιβάζοντας την ιδεολογία σε σφάλμα και βαφτίζοντας, τανάπαλιν, το σφάλμα ιδεολογία, έδινά σε αυτή τη ρασιοναλιστική παράσταση μια αμφίσημη που την είχα υποκλέψει από τον μαρξισμό.

Δεν έχω ανάγκη να πω σε τι μας χρησίμευσε αυτό, από πρακτική και ιδεολογική σκοπιά². Γιατί αυτή η μεταμφίεση που δεν μεταμφιέζε τίποτα, πράγματι χρησίμευσε. Ο μαρξισμός, όμως, μπορεί να είναι ορθολογικός, αλλά δεν είναι ο Ορθολογισμός (Ρασιοναλισμός), ούτε ο «νεώτερος» Ορθολογισμός (που τον είχαν ονειρευτεί κάποιοι από

2. Θα αναφέρω σαν παράδειγμα, αλλά και σαν παραδειγματική περίπτωση, μόνον ένα όνομα: του Λυσένκο. Και τη φενάκη: «αστική επιστήμη / προλεταριακή επιστήμη». Δηλαδή, δυο μνήμες από μια ορισμένη περίοδο: για να μην προχωρήσω παραπέρα. Αρκετοί από τους κριτικούς μου, κομμουνιστές ή άλλοι, κατάλαβαν πολύ καλά τότε (1960-1965), με το πολύ μέτριο επίπεδο παρέμβασης των «δοκιμίων» μου, ότι αυτή η περίπτωση αφορούσε και την πολιτική. Ορισμένοι δεν εξαπατήθηκαν ως προς αυτήν, τουλάχιστον εκείνην την εποχή. Γιατί ξεχνάμε ότι, εδώ και δέκα χρόνια, η «συγκυρία» έχει αλλάξει — σε ορισμένες εμφανείς τουλάχιστον όψεις της — και το μέτωπο της θεωρητικής πάλης, στα επιφανόμενά του, μετατοπίζεται, όπως ακριβώς και το μέτωπο της πολιτικής πάλης. Όμως, η ουσία παρέμεινε αισθητά η ίδια.

τους προγόνους μας, προπολεμικά, μέσα στη φωτιά της μάχης ενάντια στο ναζιστικό ανορθολογισμό). Και παρ' όλα όσα έλεγα, από την άλλη, για την πρωταρχικά *πρακτική*, κοινωνική και πολιτική, λειτουργία της ιδεολογίας, καθώς χρησιμοποιούσα (έχοντας την κάλυψη της *Γερμανικής Ιδεολογίας*) έναν και τον αυτόν όρο, ήταν επόμενο η σημασία που προσδοκούσα από την πρώτη του χρήση — φιλοσοφική και αναμφισβήτητα ρασιοναλιστική (= καταγγελία των φαντασιώσεων, των σφαλμάτων) — να κάνει αντικειμενικά την ερμηνεία μου να κλίνει, στο σημείο αυτό, προς το θεωρητισμό.

Παρ' όλα αυτά, και μάλιστα μέσα στις αμφισημίες της *Γερμανικής Ιδεολογίας*, η μεταμφίεση του σφάλματος σε ιδεολογία μπορούσε να έχει, και είχε πράγματι, και μια άλλη έννοια. Η ιδεολογία δεν ήταν απλώς η μαρξιστική «ονομασία» του σφάλματος. Ήδη από τη *Γερμανική Ιδεολογία* — που η ίδια διέπραττε αυτόν τον υποβιβασμό — γινόταν αντιληπτό ότι, πίσω από την αντίθεση της «θετικής αλήθειας» και της ιδεολογικής πλάνης, άρχιζε να εμφανίζεται και να συντελείται μια ολότελα διαφορετική ρήξη — όχι μόνο θεωρητική, αλλά πολιτική και ιδεολογική, και με τελειώς άλλη εμβέλεια: Ήταν η ρήξη του Μαρξ όχι με την ιδεολογία εν γένει, όχι μόνο με τις υπάρχουσες ιδεολογικές αντιλήψεις για την ιστορία, αλλά με την *αστική* ιδεολογία, με την κυρίαρχη *αστική* κοσμοαντίληψη, την αντίληψη που βρισκόταν στην εξουσία και που δεν κυριαρχούσε μόνο στις κοινωνικές πρακτικές, αλλά και στις πρακτικές και θεωρητικές ιδεολογίες, στη φιλοσοφία, μέχρι και στα έργα της Πολιτικής Οικονομίας και του ουτοπικού σοσιαλισμού. Το ότι αυτή η κυριαρχία δεν κατακτήθηκε άνευ όρων, αλλά εκπορευόταν από μια πάλη ενάντια στα κατάλοιπα της φεουδαρχικής κοσμοαντίληψης, και ενάντια στις αβέβαιες αφετηριακές βάσεις μιας νέας, προλεταριακής, κοσμοαντίληψης, αυτό είναι επίσης ένα καθοριστικό γεγονός για την κατανόηση της θέσης του Μαρξ. *Γιατί δεν μπορούσε να έρθει σε ρήξη με το σύνολο της αστικής ιδεολογίας, παρά με την προϋπόθεση ότι θα αντλούσε ιδέες από τις αφετηριακές βάσεις της προλεταριακής ιδεολογίας και από τους πρώτους ταξικούς αγώνες του προλεταριάτου, όπου υλοποιούνταν και αποκτούσε συνοχή αυτή η ιδεολογία.* Αυτό είναι το «γεγονός» που, πίσω από τη ρασιοναλιστική

σκηνή της αντίθεσης μεταξύ της «θετικής αλήθειας» και της ιδεολογικής πλάνης, έδινε σε αυτήν την αντίθεση την πραγματική ιστορική της διάσταση. «Διαισθάνθηκα» ότι το επίμαχο αντικείμενο αυτής της διαμάχης ήταν η ρήξη με την αστική ιδεολογία —και αυτό φαίνεται από το ότι προσπάθησα να ταυτίσω και να χαρακτηρίσω αυτή την ιδεολογία (στον ανθρωπισμό, στον ιστορικισμό, στον εξελικτισμό, στον οικονομισμό, στον ιδεαλισμό, κτλ.). Επειδή όμως, τότε, δεν καταλάβαινα τους μηχανισμούς της ιδεολογίας, τις μορφές της, τις λειτουργίες της, τις ταξικές τάσεις της και τις αναγκαιές της σχέσεις με τη φιλοσοφία και τις επιστήμες, δεν μπόρεσα να κάνω πραγματικά κατανοητή τη σχέση ανάμεσα στη ρήξη του Μαρξ με την αστική ιδεολογία και στην «τομή».

Πράγματι, η «τομή» δεν είναι φαντασίωση.

Πίσω από τη μεταμφίεση του σφάλματος σε ιδεολογία, παρέμενε ένα γεγονός: η διακήρυξη της αντίθεσης ανάμεσα στην αλήθεια και το σφάλμα, που αντικειμενικά είναι ένα από τα συμπτώματα της γέννησης, της ανάδυσης μιας επιστήμης (όταν πραγματικά συμβαίνει κάτι τέτοιο). Αναμφίβολα, ότι και αν ισχυρίστηκαν, δεν σταμάτησα σε μια «μη διαλεκτική» αντίθεση της επιστήμης και της ιδεολογίας: γιατί έδειξα ότι αυτή η αντίθεση ήταν αναδραστική, άρα ιστορική και διαλεκτική, αφού τότε και μόνον τότε —με την προϋπόθεση δηλαδή ότι θα «ανακαλύψει» και θα «κατακτήσει» την «αλήθεια»— μπορεί ο επιστήμονας, από αυτήν την κατακτημένη θέση, να στραφεί στην προϊστορία της επιστήμης του και να την χαρακτηρίσει ολόκληρη ή ένα μέρος της σαν σφάλμα, σαν «ιστό σφαλμάτων» (Μπασελάρ) —ακόμα και αν αναγνωρίζει μέσα στην προϊστορία της επιμέρους αλήθειας, που τις ξεχωρίζει, ή προδρομικά στοιχεία τα οποία και συγκεντρώνει (παραδειγμα: η κλασική Οικονομία, ο ουτοπικός σοσιαλισμός): αυτή ακριβώς η εξαίρεση, όμως, είναι δυνατή μόνον επειδή οι επιμέρους αλήθειες και τα προδρομικά στοιχεία στην προϊστορία της επιστήμης αναγνωρίζονται και ταυτίζονται μέσα της σαν τέτοια, με αφετηρία την αλήθεια που τελικά ανακαλύφθηκε και κατέχεται. «Habemus enim ideam veram...» (Σπινόζα). Είναι πράγματι επειδή (enim) κατέχουμε (habemus) μια αληθινή ιδέα που... Που μπορούμε να πούμε επίσης: «Verum index sui et falsi», το αληθινό αυτο-

δηλώνεται και υποδηλώνει το εσφαλμένο· επομένως, η αναγνώριση του σφάλματος (όπως και των επιμέρους αληθειών) είναι η ανάδραση του αληθινού.

Παραμένει γεγονός, ωστόσο, ότι υποβιβάζοντας και ανυψώνοντας την «τομή» σε αυτή μόνον την αντίθεση ανάμεσα στην επιστήμη και την ιδεολογία —έστω και αναδραστική, έστω και «συνεχιζόμενη», έστω και «χωρίς τέλος»— υιοθετούσα άκριτα την άποψη που έχει «η» επιστήμη για τον εαυτόν της (και όχι μόνον για τον εαυτόν της βέβαια!)· ή μάλλον —επειδή αυτή η διατύπωση παραμένει ιδεαλιστική— υιοθετούσα την άποψη που έχουν οι «φορείς» της επιστημονικής πρακτικής για τη δική τους πρακτική και την ιστορία των αποτελεσμάτων της· ή μάλλον —επειδή και αυτή επίσης η διατύπωση εξακολουθεί να είναι ιδεαλιστική³— την άποψη της «αυθόρμητης φιλοσοφίας των επιστημόνων» (Λένιν), οι οποίοι, στο ξεκίνημα μιας επιστήμης, δεν βλέπουν τίποτε άλλο από την κατηγορηματική αντίθεση μεταξύ του μετά και του πριν, μεταξύ της (ή ακόμα των) αλήθειας (ών) που ανακαλύφθηκε (αν) και των σφαλμάτων που απορρίφθηκαν. Από τότε, όμως, προσπάθησα ακριβώς να αποδείξω (σε ένα σεμινάριο φιλοσοφίας για επιστήμονες, το 1967), ότι αυτή η «αυθόρμητη φιλοσοφία των επιστημόνων» δεν ήταν αυθόρμητη και δεν ανήκε καθόλου στη φιλοσοφική φαντασία των επιστημόνων σαν τέτοιων: απλούστατα, είναι η, από μέρους των σοφών και των «επιστημόνων», υιοθέτηση Θέσεων με αν-

3. Για το ζήτημα αυτό, αναφέρομαι στα διαφορούμενα που «ξεπετιούνται» —όπως οι πέρδικες κάτω από τα βήματα του κυνηγού— ακόμα και στην απλή εκφορά της ρήσης του Μπασελάρ: «οι εργάτες της αποδεικτικής διαδικασίας», προπαντός όταν είναι συγκεντρωμένοι στην «πολιτεία των σοφών». Τέτοια «πολιτεία» υπάρχει μόνο μέσα στον αστικό καταμερισμό της χειρωνακτικής και της πνευματικής εργασίας και στην αστική ιδεολογία της «επιστήμης και της τεχνικής», που κάνει να λειτουργεί αυτός ο καταμερισμός επικυρώνοντας και νομιμοποιώντας τον μόνον από αστική άποψη. Η προλεταριακή άποψη είναι τελείως διαφορετική γι' αυτό το ζήτημα: είναι η κατάργηση της «πολιτείας των σοφών», η «ένωσή» τους με τους εργαζόμενους και τους αγωνιστές, με προσανατολισμό τις κομμουνιστικές μορφές του καταμερισμού της εργασίας, που είναι τελείως άγνωστες και αδιανόητες από αστική άποψη.

τιφατικές τάσεις, που αναπτύχθηκαν δημόσια από τη φιλοσοφία νέτα-σκέτα, δηλαδή, σε τελική ανάλυση, από τη «φιλοσοφία των φιλοσόφων».

Επισημάνω λοιπόν την ύπαρξη της «τομής», αλλά επειδή τη σκεφτόμουν με τη μαρξιστική μεταμφίεση του σφάλματος σε ιδεολογία, και —παρ' όλη την ιστορία και τη διαλεκτική που προσπάθησα να της ενέσω⁴— μέσα σε κατηγορίες οι οποίες, σε τελική ανάλυση, ήταν ρασιοναλιστικές, δεν μπορούσα να εξηγήσω αυτό που τη διακυβερνούσε⁵ και αν κατά βάθος το διαισθάνθηκα, δεν ήμουν ικανός να το σκεφτώ⁵ και να το διατυπώσω.

4. Για τις αναπόφευκτες, και αναπόφευκτα αρνητικές συνέπειες που έχει κάθε «ένεση» διαλεκτικής σε μια οποιαδήποτε θέση ή θεωρία, αναφέρω το καθοριστικό πείραμα που έκανε ο Μαρξ με τον Προυντόν: «Προσπάθησα να του ενέσω εγγεληνική διαλεκτική...»*. Χωρίς επιτυχία. Αν πιστέψουμε μάλιστα την *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, που κρίνει τη *Φιλοσοφία της Αθλιότητας*, πρέπει ίσως να μιλάμε και για καταστροφή ακόμα. Η διαλεκτική δεν «ενιέται», ούτε «εφαρμόζεται», με την κυριολεξία που έχει ο όρος στην τεχνολογία. Ο Χέγκελ το είχε ήδη επισημάνει με έμφαση. Στο ζήτημα αυτό πρέπει να είμαστε τουλάχιστον εγγεληνοί. Δεν μπορούμε να μιλάμε ούτε για ένεση, ούτε για εφαρμογή της διαλεκτικής. Στο σημείο αυτό θίγουμε ένα ζήτημα (που υποδηλώνεται με δυο απλές λέξεις), που είναι πάρα πολύ λεπτό από φιλοσοφική άποψη. Στη φιλοσοφία, οι «διαχωριστικές γραμμές» συναντώνται και τέμνονται σε *σημεία*, που γίνονται τότε ευαίσθητα σημεία: συνάντηση μέσα στη διχοτομία.

5. Λέω: ανίκανος να το σκεφτώ. Γιατί, αν θέλουμε να κάνουμε σοβαρή δουλειά, τότε το ζήτημα δεν είναι να αρκεστούμε σε γενικές και καθιερωμένες «φόρμουλες», οι οποίες, στηριγμένες στις πλάτες των άλλων, δίνουν την αίσθηση και τη σιγουριά ότι βρισκόμαστε στο σωστό δρόμο και ότι κρατάμε τη λέξη-κλειδί στην υπόθεση. Δεν πρέπει να γελιόμαστε: εκείνοι που σαρώνουν, με μια κίνηση του χεριού τους ή με μια κουβέντα, προβλήματα που πιστεύουν ότι τάχουν λύσει, ενώ ποτέ δεν τα έθεσαν, δεν προσφέρουν πολλά πράγματα στο εργατικό κίνημα, έστω και αν είναι δοσμένοι σ' αυτό. Θάρθει η μέρα που κάποιοι άλλοι από μας, θα

* «Σε μακρόχρονες συζητήσεις που συχνά κρατούσαν όλη τη νύχτα, μπόλιαζα τον Προυντόν με εγγεληνισμό...», βλ. *Ο Προυντόν κρινόμενος από τον Καρλ Μαρξ*, Παράρτημα στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, Εκδ. «Νέοι Στόχοι», Αθήνα, χ.χρ., σελ. 177.

Με αυτόν τον τρόπο, στην πραγματικότητα υποβίβαζα τη ρήξη του μαρξισμού με την αστική ιδεολογία στην «τομή», και τον ανταγωνισμό του μαρξισμού με την αστική ιδεολογία στον ανταγωνισμό της επιστήμης και της ιδεολογίας.

Όπως ήταν φυσικό, αυτή η εσφαλμένη τοποθέτηση είχε τις συνέπειές της. Θα μπορούσε να μην είχε, αν περιοριζόμουν στο να την διατυπώσω σε φράση ή σε φράσεις. Είχα όμως την αφέλεια (ή τη λογική) να την κάνω θεωρητικό επιχείρημα και να την εγγράψω σε μια συλλογιστική αρκετά αυστηρή, ώστε να με κάνει να πληρώσω το σχετικό τίμημα.

Αυτό το «σφάλμα» της ρασιοναλιστικής αντίθεσης ανάμεσα στην επιστήμη (τις αλήθειες) και την ιδεολογία (τα σφάλματα), το *θεωρητικοποίησα* —παρά τις κάθε ειδους επιφυλάξεις που αναγκαστικά δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα— με τρεις μορφές, που ενσάρκωσαν και συνόψισαν τη θεωρητιστική (δηλαδή ρασιοναλιστική-θεωρησιακή) τάση μου:

1. ένα (θεωρησιακό) σχέδιασμα θεωρίας για τη διαφορά μεταξύ της επιστήμης και της ιδεολογίας, εν γένει.
2. την κατηγορία «θεωρητική πρακτική» (στο μέτρο που, μέσα στο υπάρχον πλαίσιο, τοποθετούσε τη φιλοσοφική πρακτική στο επίπεδο της επιστημονικής πρακτικής).
3. τη (θεωρησιακή) θέση περί φιλοσοφίας, ως «Θεωρίας της θεωρητικής πρακτικής» — που ήταν και το αποκορύφωμα αυτής της θεωρητιστικής τάσης⁶.

είναι σε θέση να σκεφτούν τα προβλήματα, τα οποία εμείς επιχειρήσαμε απλώς να θέσουμε. Ελάχιστες πιθανότητες υπάρχουν να τους βρούμε ανάμεσα στους δράστες των Μεγάλων Ανοσιουργημάτων, αστούς, σοσιαλδημοκράτες ή άλλους, που ενέπνευσαν τα δοκίμιά μας.

6. Αρκεί να συσχετίσετε τις τρεις αυτές θέσεις, για να καταλάβετε τον όρο με τον οποίο χαρακτήρισα την παρέκκλισή μου: θεωρητισμός. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, θεωρητισμός σημαίνει: πρωτοκαθεδρία της θεωρίας έναντι της πρακτικής· μονόπλευρη εμμονή στη θεωρία· αλλά και πιο συγκεκριμένα: ρασιοναλισμός -θεωρησιακός. Μπορούμε να εξηγήσουμε απλά την καθαρή του μορφή. Το να σκέφτομαι με βάση την αντίθεση αλήθεια -σφάλμα, αυτό ήταν ρασιοναλισμός. Το να σκέφτομαι όμως την

Από την τελευταία αυτή θέση για τη φιλοσοφία εκπορευτήκαν, φυσικά, μια σειρά συνέπειες για την αντίληψη περί της μαρξιστικής επιστήμης, του ιστορικού υλισμού, που δεν οφείλονταν τόσο στο ρόλο που απέδωσα στη (σωστή κατ' αρχήν) διάκριση της επιστήμης και της μαρξιστικής «φιλοσοφίας», όσο στον τρόπο που αντιλαμβανόμουν αυτήν τη σχέση (ότι, δηλαδή, η φιλοσοφία είναι, σε τελική ανάλυση, θεωρία, όπως και η επιστήμη, κομμένη πάνω στην ίδια «στόφα» μ' αυτήν, αλλά και με ένα κεφαλαίο επιπρόσθετα: Θεωρία). Η θέση αυτή είχε ολέθριες συνέπειες για την παρουσίαση της ιδιοσυστασίας της μαρξιστικής επιστήμης, του Ιστορικού Υλισμού: προπαντός στο *Lire le Capital*.

αντίθεση: αλήθειες -που- κατέχονται / σφάλματα -που- απορρίπτονται, μέσα στα πλαίσια μιας γενικής Θεωρίας της Επιστήμης και της Ιδεολογίας και της διαφοράς τους, αυτό ήταν θεωρησιασμός. Εννοείται, βέβαια, ότι απλοποιώ και εκβιάζω στο έπακρο τα πράγματα, συλλογιζόμενος «οριακά»: γιατί οι αναλύσεις μας απέχουν πολύ από το να έχουν ακολουθήσει πάντα αυτήν την πορεία, και κυρίως μέχρι τέλους. Η σχετική κίνηση, όμως, υπάρχει αναμφισβήτητα.

Όπως συμβαίνει συχνά, η κίνηση αυτή αποκρυσταλλώθηκε στην εμφανή μορφή ενός όρου, που οι τίτλοι του μοιάζουν να είναι άδιαμφισβήτητοι: *Επιστημολογία*. Μας παρέπεμπε στον Μπασελάρ, που τον χρησιμοποιεί συνεχώς, και στον Κανγκιλέμ που τον χρησιμοποιεί ελάχιστα —πράγμα που δεν το είχαμε παρατηρήσει. Κάναμε χρήση και κατάχρηση αυτού του όρου (ιδιαίτερα εγώ), και δεν μπορέσαμε να τον ελέγξουμε. Επιμένω σε αυτό το ζήτημα, γιατί μια ολόκληρη μερίδα από τους αναγνώστες μας προσκολλήθηκε σε αυτόν τον όρο, ενισχύοντας μέσα τους, με τις δικές τους φιλοσοφικές κλίσεις, τη θεωρητιστική τάση των δοκιμών μας.

Τι εννοούσαμε με τον όρο *Επιστημολογία*; Στην κυριολεξία: τη θεωρία των συνθηκών και των μορφών της επιστημονικής πρακτικής και της ιστορίας της, μέσα στις διάφορες θετικές επιστήμες. Αυτός ο ορισμός, όμως, μπορούσε να γίνει αντιληπτός με δύο έννοιες. Με την υλιστική έννοια, μπορούσε να μας οδηγήσει στη μελέτη των υλικών, κοινωνικών, πολιτικών, ιδεολογικών και φιλοσοφικών συνθηκών των θεωρητικών «τρόπων παραγωγής» και «διαδικασιών παραγωγής» των υφιστάμενων γνώσεων: στην περίπτωση αυτή, όμως, η περιοχή της Επιστημολογίας ανήκε στον Ιστορικό Υλισμό! Αντίθετα, με θεωρησιακή έννοια, η Επιστημολογία μπορούσε να μας οδηγήσει στην επεξεργασία και α-

Και είναι σίγουρο ότι αυτήν την ευκαιρία βρήκε για να ξεφύγει απαρατήρητο ανάμεσα απ' τα πόδια μας το κουτάβι του στρουκτουραλισμού, αυτό το συγκυριακό παράγωγο της θεωρητιστικής τάσης μου...

νάπτυξη της θεωρίας της επιστημονικής πρακτικής μέσα στη διαφορά της από τις άλλες πρακτικές: σε τι διαφέρει, όμως, από τη φιλοσοφία, που και αυτήν επίσης την είχαμε ορίσει σαν «Θεωρία της θεωρητικής πρακτικής»; Στην περίπτωση αυτή, βρισκόμασταν στο πεδίο του «Διαλεκτικού Υλισμού», αφού η φιλοσοφία ήταν, και ήταν μόνον, Επιστημολογία. Βρισκόμασταν σε σταυροδρόμι. Αν η Επιστημολογία είναι η ίδια η φιλοσοφία, τότε η θεωρησιακή τους ενότητα δεν μπορεί παρά να ενισχύει το θεωρητισμό. Αν, αντίθετα, η Επιστημολογία ανήκει στον Ιστορικό Υλισμό (με την προϋπόθεση ενός μίνιμουμ δικών της εννοιών που εξειδικεύουν το αντικείμενό της), τότε πρέπει να την εγγράψουμε σε αυτόν και, ταυτόχρονα, να αναγνωρίσουμε τη φαντασίωση και τη φενάκη του σχεδίου της. Πρέπει (όπως το υπογραμμίσαμε έκτοτε) να το απορρίψουμε και να κριτικάρουμε τον ιδεαλισμό ή τα ιδεαλιστικά κατάλοιπα κάθε Επιστημολογίας.

3. Στρουκτουραλισμός;

Πρέπει να πούμε πως αυτό τότε σήμαινε ότι μπαίναμε στον πειρασμό να ερωτοτροπήσουμε (*Kokettieren*)* όχι με τη δομή και τα στοιχεία κτλ. (γιατί όλες αυτές οι έννοιες υπάρχουν στον Μαρξ), αλλά, π.χ., με την «αποτελεσματικότητα της απύσας αιτίας» —που, εξ άλλου, είναι χίλιες φορές περισσότερο σπινοζική παρά στρουκτουραλιστική! — για να εξηγήσουμε τις «αβλεψίες» της κλασικής Οικονομίας και συγχρόνως τις Σχέσεις Παραγωγής, και ακόμα μάλιστα τον φετιχισμό (αυτό δεν τον έκανα εγώ: πάντα είχα τη γνώμη ότι η θεωρία του φετιχισμού είναι ιδεολογική) — και να εξαγγείλουμε με τον όρο *δομική αιτιότητα* (βλ. Σπινόζα), κάτι που αποτελεί μεν «τεράστια θεωρητική ανακάλυψη του Μαρξ», αλλά που μπορούμε να το ονομάσουμε επίσης —ακολουθώντας τη μαρξιστική παράδοση— *υλιστική* διαλεκτική αιτιότητα. Δεν είναι τα πάντα άχρηστα μέσα σε αυτές τις ιδέες —για παράδειγμα μέσα στην κατηγορία «απόσα αιτία»¹ —με την προϋπόθεση,

1. Με τρεις έννοιες:

1) *πολιτική*. Για παράδειγμα: η δυσκολία να «ψαύσουμε» «την»

* Ο Λ. Αλτουσέρ μεταχειρίζεται εδώ τον ίδιο όρο που χρησιμοποίησε ο Μαρξ για να χαρακτηρίσει τη σχέση του προς τον Χέγκελ. Βλ. Κ. Μαρξ, *Επίλογος στη Δεύτερη Έκδοση* (24 Γενάρη 1873) του 1ου Τόμου του *Κεφαλαίου*, στο Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τομ. 1ος, Εκδ. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ, Αθήνα, 1978, σελ. 26. Βλέπε και παρακάτω όπου ο Αλτουσέρ αναφέρεται πιο συγκεκριμένα στο εδάφιο αυτό του Μαρξ.

βέβαια, ότι θα πάρουμε υπόψη τις κρίσιμες συνέπειές τους*. Εκείνη την Άνοιξη του 1965, όμως, δεν μπορέσαμε

αιτία αυτού που από άλλους ονομάστηκε «σταλινισμός» και από άλλους «προσωπολατρεία». Τα αποτελέσματα ήταν παρόντα: η αιτία απύσα.

2) *επιστημονική*. Αν υποθεθεί ότι, μέσα από μια επιστημονική ανάλυση, αγγίζουμε «την» αιτία, ακόμα και αν την υποδηλώσουμε σαν «σταλινική παρέκκλιση» (επιφυλασσόμενοι να την χαρακτηρίσουμε), η ίδια αυτή «αιτία» δεν είναι παρά ένας κρίκος μέσα στη διαλεκτική της πάλης των τάξεων του εργατικού κινήματος, που δεσπόζεται από την οικοδόμηση του σοσιαλισμού σε μια μόνο χώρα, ενώ η ίδια η οικοδόμηση είναι μια στιγμή από την ιστορία του Διεθνούς Εργατικού Κινήματος, μέσα στους παγκόσμιους ταξικούς αγώνες του ιμπεριαλιστικού σταδίου του καπιταλισμού, και το σύνολο καθορίζεται, «σε τελική ανάλυση», από την «αντίφαση» μεταξύ των παραγωγικών Σχέσεων και των παραγωγικών Δυνάμεων.

Δεν μπορούμε όμως να «ψαύσουμε» ούτε αυτήν την «σε τελική ανάλυση» αντίφαση, θεωρώντας την σαν την αιτία. Δεν μπορούμε να τη συλλάβουμε και να έχουμε κάποια λαβή επάνω της, παρά μόνο μέσα στις μορφές της ταξικής πάλης, που αποτελεί, κυριολεκτικά, την ιστορική της ύπαρξη. Το να λέμε, λοιπόν, ότι «η αιτία είναι απύσα», σημαίνει, στον Ιστορικό Υλισμό, ότι η «σε τελική ανάλυση αντίφαση» δεν είναι ποτέ παρούσα η ίδια στη σκηνή της ιστορίας («η ώρα του σε τελική ανάλυση καθορισμού δεν σημαίνει ποτέ»), και ότι δεν μπορούμε να έχουμε απευθείας λαβή επάνω της, όπως έχουμε επάνω σε ένα «παρόν πρόσωπο». Είναι «αιτία», αλλά με διαλεκτική έννοια, καθορίζοντας ποιος είναι ο «αποφασιστικός κρίκος» στη σκηνή της πάλης των τάξεων, επάνω στον οποίο πρέπει να έχουμε λαβή.

3) *φιλοσοφική*. Είναι αλήθεια ότι η διαλεκτική αποτελεί θέση περί της «απύσας» αιτίας, αλλά πρέπει να εννοηθεί τελείως διαφορετικά από ότι στην υποτιθέμενη στρουκτουραλιστική αντήχηση του όρου. Η διαλεκτική καθιστά απύσα την κυρίαρχη αιτία, γιατί εξαφανίζει, εξαλείφει και «υπερβαίνει» τη μηχανιστική, προεγελιανή, κατηγορία της αιτίας —νοούμενη σαν η ίδια η μπάλα του μπιλιάρδου, που μπορούμε και να την πιάσουμε: την αιτία που ταυτίζεται με την ουσία, το υποκείμενο, κτλ. Η διαλεκτική καθιστά απύσα τη μηχανιστική αιτιότητα, παρουσιάζοντας τη θέση για μια τελείως διαφορετική «αιτιότητα».

* Βλ. σχετικά με τα προβλήματα αυτά, L. Althusser, *Lire le Capital*, τομ. 1, σελ. 56-71 και, ειδικότερα, σελ. 62 επ.

να είμαστε πάντα εγκρατείς σε ορισμένες σελίδες του *Lire le Capital*, και το «φλερτ» μας με τη στρουκτουραλιστική ορολογία σίγουρα ξεπέρασε το επιτρεπτό όριο, αφού οι κριτικοί μας —εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις— δεν διακρίνανε την ειρωνεία ή την παρωδία της. Γιατί είχαμε στο νου μας ένα τελείως διαφορετικό Πρόσωπο από τον ανώνυμο δημιουργό των στρουκτουραλιστικών θεμάτων και της μόδας τους! Θα δούμε σε λίγο ποιο ήταν αυτό το Πρόσωπο.

Υπήρχαν, ωστόσο, στα δοκίμιά μου ορισμένες ενδείξεις, που θα μπορούσαν να είχαν οδηγήσει σε κάποιες σκέψεις. Για παράδειγμα, πάντα αναρωτιόμουν πώς ήταν δυνατόν ο στρουκτουραλισμός να οικειοποιηθεί και να απομοιώσει κατηγορίες όπως: «καθορισμός σε τελική ανάλυση», «κυριαρχία/υποταγή», «επικαθορισμός» —για να περιοριστώ μόνο σε αυτές. Τι μ' αυτό όμως: βγάλανε την απόφαση ότι είμαστε «στρουκτουραλιστές», επειδή αυτό ολοφάνερα τους βόλευε, και η μεγάλη οικογένεια των παντός είδους και απανταχού σοσιαλδημοκρατών μας έθαψε πανηγυρικά μέσα στο φέρετρο του «στρουκτουραλισμού» εν ονόματι του μαρξισμού, δηλαδή του μαρξισμού τους. Δεν έλειψαν από αυτήν την ταφή οι «φτυαριές» της «ιστορίας», της «πρακτικής», της «διαλεκτικής», του «συγκεκριμένου», της «ζωής» και, φυσικά, του «Ανθρώπου» και του «Ανθρωπισμού». Σαν ταφή ήταν καλή. Υπάρχει όμως ένα αρκετά ιδιόμορφο φαινόμενο: Τα χρόνια πέρασαν, αλλά η τελετή συνεχίζεται.

Αφήνω αυτά τα επεισόδια, που δεν στερούνται σημασίας (θα πρέπει και να ξέρουμε ποια είναι αυτή) αλλά μπορούν να μας αποπροσανατολίσουν από την ουσία για έναν απλούστατο λόγο: οι κριτικές που μας έγιναν τότε ανατρέπανε τη σειρά των πραγμάτων: μας χαρακτήριζαν στρουκτουραλιστές, αλλά άφηναν αδιερεύνητο τον θεωρητισμό. Κατά κάποιο τρόπο, σίγουρα έθαβαν κάτι: την κύρια παρέκκλιση, τον θεωρητισμό, αλλά κάτω από μια δευτερεύουσα παρέκκλιση (και προβληματική), τον στρουκτουραλισμό. Και καταλαβαίνουμε γιατί το έκαναν αυτό: η μαρξιστική θέση του θεωρητικού αντιανθρωπισμού —που η διατύπωσή της «διασταυρώθηκε» με κάποια σωστά στρουκτουραλιστικά ανακλαστικά (αντιψυχολογιστικά, αντιϊστορικιστικά) ορισμένων σημαντικών ερευνητών (του

Σωσσὺρ και της σχολής του), που ήταν εξ άλλου ξένοι προς τον μαρξισμό— αντέκρουε άμεσα την ανθρωπιστική ιδεολογία τους. Το ότι μπορούν με αυτόν τον τρόπο να διασταυρωθούν κάποιες διαχωριστικές γραμμές και να συμπέσουν σε ορισμένα ευαίσθητα σημεία, το ότι χρειάζεται συχνά στη φιλοσοφική μάχη να ξανακαταλάβουμε κάποιο σημείο υποστήριξης που κατέχεται από άλλους (οι οποίοι μπορεί να είναι και αντίπαλοι) για να το εντάξουμε στις θέσεις που υπερασπίζουμε (πράγμα που μπορεί τότε να του αλλάξει και το νόημα, αφού το εντάσσουμε σε μια τελειώς διαφορετική διάταξη), το ότι αυτή η «περικύκλωση» (του κατεχόμενου σημείου υποστήριξης, Σ.τ.μ.) δεν είναι εξ αρχής εγγυημένη από κανέναν και περικλείει κινδύνους—αυτούς ακριβώς που επισημαίνει ο Μαρξ, όταν αναγνωρίζει, στον 1ο τόμο του *Κεφαλαίου*, ότι «ερωτοτρόπησε» με τον Χέγκελ και την ορολογία του— όλα αυτά οι κριτικοί μας, θαμπωμένοι καθώς ήταν από τον ψευτο-ανταγωνισμό του στρουκτουραλισμού και του ανθρωπισμού και αγκυλωμένοι σε μια κριτική που τους βόλευε, δεν τα διέκριναν ούτε τα αναγνώρισαν. Γι' αυτό θα πρέπει να ξανατοποθετήσουμε τα πράγματα με τη σειρά τους. Με το πέρασμα του χρόνου, με την εμπειρία των κριτικών που δέχτηκα (δεν τις αγνόησα: ορισμένες ήταν πολύ εύστοχες) και το συνεχή στοχασμό, πιστεύω πως, μετά από έξι χρόνια, μπορώ να κρατήσω τους όρους της σύντομης αλλά συγκεκριμένης αυτοκριτικής που είχα κάνει το 1967* και να αναγνωρίσω στα πρώτα μου δοκίμια (*Για τον Μαρξ, Lire le Capital*) μια κύρια παρέκκλιση, *θεωρητιστική* (= ρασιοναλιστική-θεωρησιακή) και, στο *Lire le Capital*, το συγκυριακό της παράγωγο, μια πολύ αμφίσημη «ερωτοτροπία» με τη στρουκτουραλιστική ορολογία.

Θα ήθελα όμως να πω λίγα λόγια για τον στρουκτουραλισμό, μια και είναι το αντικείμενο της διαμάχης.

Αυτή η καθαρά γαλλική «σπεσιαλιτέ» δεν είναι μια «φιλοσοφία φιλοσόφων»: κανένας φιλόσοφος δεν της έδωσε το όνομά του, ούτε τη σφραγίδα του, κανένας φιλόσοφος δεν ξαναπήρε αυτά τα αιωρούμενα και διάσπαρτα θέματα για να τους δώσει την ενότητα μιας συστηματικής σκέψης.

* Βλ. το προλογικό *Σημείωμα για τον αναγνώστη*, στο έργο του Λ. Αλτουσέρ, *Για τον Μαρξ*, όπ. παρ.

Αυτό δεν είναι τυχαίο. Ο στρουκτουραλισμός, που γεννήθηκε από τα θεωρητικά προβλήματα τα οποία συναντούσαν οι επιστήμονες στην πρακτική τους (στη γλωσσολογία με τον Σωσσὺρ, στην εθνολογία με τον Μπόας και τον Λεβί-Στρώς, στην ψυχανάλυση, κτλ.), δεν είναι μια «φιλοσοφία φιλοσόφων», αλλά μια «φιλοσοφία» ή μια «φιλοσοφική ιδεολογία επιστημόνων». Το ότι τα θέματά του είναι διάσπαρτα και αιωρούμενα, το ότι δεν έχουν οριοθετηθεί με ακρίβεια, αυτό δεν εμποδίζει να χαρακτηρίσουμε τη γενική τάση του: ρασιοναλιστική, μηχανιστική, αλλά κυρίως *φορμαλιστική*. Τελικά (και αυτό μπορούμε να το αναγνώσουμε σε ορισμένα κείμενα του Λεβί-Στρώς και στους γλωσσολόγους ή άλλους φιλοσοφούντες της Λογικής), ο στρουκτουραλισμός (θα ήταν προτιμότερο να πούμε: ορισμένοι στρουκτουραλιστές) τείνει προς το ιδανικό της *παραγωγής του πραγματικού υπό την επίδραση μιας συνδυαστικής οποιωνδήποτε στοιχείων*. Φυσικά, δεν θα μπορούσε να κατηγορηθεί έντιμα για στρουκτουραλισμό ο οποιοσδήποτε χρησιμοποιεί τον όρο «δομή», αφού ξέρουμε ότι ο στρουκτουραλισμός χειρίζεται μια ολόκληρη κατηγορία εννοιών που τις έχει δανειστεί από υπάρχουσες επιστήμες!

Εδώ ακριβώς έχει σημασία να πάρουμε υπόψη ότι ο στρουκτουραλισμός δεν είναι μια ολοκληρωμένη φιλοσοφία, αλλά ένα σύνολο από διάσπαρτα θέματα, που δεν *πραγματώνει* την οριακή του τάση παρά κάτω από κάποιες καθορισμένες συνθήκες. Μπορούμε να πούμε για κάποιον, ότι δεν είναι στρουκτουραλιστής, ή, ότι είναι λίγο-πολύ, ή, ότι είναι πράγματι στρουκτουραλιστής, ανάλογα με το τι «εννοεί» με τον όρο στρουκτουραλισμός (παράδειγμα: ο αντιψυχολογισμός), ανάλογα με το τι φαίνεται να δανείζεται από αυτόν—ενώ απλώς διασταυρώνονται έννοιες που έχει δανειστεί ο ίδιος ο στρουκτουραλισμός— και ανάλογα με το αν μπαίνει στην ακραία λογική της στρουκτουραλιστικής έμπνευσης. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι ενδώσαμε ποτέ στον παραληρηματικό φορμαλιστικό ιδεαλισμό της παραγωγής του πραγματικού μέσα από τη συνδυαστική οποιωνδήποτε στοιχείων. Ο Μαρξ, βέβαια, μιλάει για το «συνδυασμό» των στοιχείων μέσα στη δομή ενός τρόπου παραγωγής. Αυτός ο συνδυασμός (*Verbindung*), όμως, δεν είναι κάποια φορμαλιστική «συνδυαστική»: το ε-

πισημάνουμε ρητά αυτό. Συνειδητά. Η σημαντικότερη διαχωριστική γραμμή περνά από αυτό ακριβώς το σημείο.

Για παράδειγμα, δεν τίθεται ζήτημα να συνάγουμε (άρα να προβλέψουμε) τους διάφορους «πιθανούς» τρόπους παραγωγής, από το μορφικό παιχνίδι των διαφόρων πιθανών συνδυασμών των στοιχείων, και, ειδικότερα, δεν μπορούμε να κατασκευάσουμε με αυτόν τον τρόπο, *a priori*... τον κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής! Ο Μαρξ χρησιμοποιεί συνεχώς τις έννοιες «θέση» και «λειτουργία», και την έννοια *Träger* («φορείς»), ως υποστηρίγματα *σχέσεων*: αυτό δεν το κάνει όμως για να αποκενώσει τις συγκεκριμένες πραγματικότητες, να υποβιβάσει τους πραγματικούς ανθρώπους σε απλούς ρόλους υποστηριγμάτων, αλλά για να κάνει αντιληπτούς τους μηχανισμούς, κατανοώντας τους μέσα στην έννοιά τους, και, ξεκινώντας από αυτούς (γιατί είναι ο μόνος δυνατός τρόπος), να κάνει αντιληπτές τις συγκεκριμένες πραγματικότητες, που δεν μπορούν να κατανοηθούν παρά μέσα από αυτήν την *παρέκβαση* της αφαίρεσης. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι ο Μαρξ μπορεί να χαρακτηριστεί στρουκτουραλιστής, με το πρόσχημα ότι χρησιμοποιεί τις έννοιες δομή, στοιχεία, θέση, λειτουργία, *Träger*, σχέσεις, καθορισμός από σχέσεις, μορφές και μετασηματισμένες μορφές, μετατόπιση, κτλ. και δεν είναι στρουκτουραλιστής γιατί δεν είναι *φορμαλιστής*. Από το σημείο αυτό περνά η δεύτερη διαχωριστική γραμμή.

Πράγματι, οι έννοιες στον Μαρξ χρησιμοποιούνται και οριοθετούνται με σαφήνεια και υπάγονται σε άλλες έννοιες — διαδικασία, αντίφαση, τάση, όριο, κυριαρχία, υποταγή, κτλ.— που προσδιορίζουν τα *όρια εγκυρότητάς* τους. Από αυτό το σημείο περνά η τρίτη διαχωριστική γραμμή.

Γιατί ορισμένοι έφτασαν να πουν, ή θα πουν κάποτε, ότι ο μαρξισμός διακρίνεται από τον στρουκτουραλισμό με το να διακηρύσσει την *πρωτοκαθεδρία της διαδικασίας έναντι της δομής*. Τυπικά, αυτό δεν είναι λάθος: ισχύει όμως και για τον Χέγκελ! Αν θέλουμε να φτάσουμε στην ουσία του προβλήματος, θα πρέπει να προχωρήσουμε πολύ περισσότερο. Γιατί μπορούμε επίσης να φανταστούμε έναν *φορμαλισμό της διαδικασίας* (που την καρικατούρα του μας την παρουσιάζουν καθημερινά οι αστοί οικονομολόγοι), άρα έναν στρουκτουραλισμό... της διαδικασίας! Είναι σίγουρο

ότι θα πρέπει τελικά να θέσουμε το πρόβλημα της παράδοξης καταστατικής θέσης (*statut*) που έχει στη μαρξιστική θεωρία η καθοριστική έννοια *τάση* (νόμος-τάση, νόμος μιας διαδικασίας που τείνει... κτλ.). Σε αυτήν την έννοια δεν εμφανίζεται μόνον η ενδογενής στη διαδικασία *αντίφαση* (ο μαρξισμός δεν είναι στρουκτουραλισμός όχι επειδή διακηρύσσει την πρωτοκαθεδρία της διαδικασίας έναντι της δομής, αλλά επειδή διακηρύσσει την πρωτοκαθεδρία της αντίφασης έναντι της διαδικασίας: αυτό όμως δεν είναι αρκετό)· εμφανίζεται και κάτι άλλο, που είναι πολύ σημαντικότερο από πολιτική και φιλοσοφική άποψη: το μοναδικό και ανεπανάληπτο *statut* που κάνει τη μαρξιστική επιστήμη να είναι μια επιστήμη *επαναστατική*. Όχι απλώς μια επιστήμη που μπορούν να τη χρησιμοποιήσουν οι επαναστάτες για την επανάσταση, αλλά μια επιστήμη που μπορούν να τη χρησιμοποιήσουν γιατί, μέσα στη θεωρητική διάταξη των εννοιών της, στηρίζεται σε *επαναστατικές ταξικές θεωρητικές θέσεις*.

Βέβαια, το 1965 δεν μπορέσαμε να έχουμε σαφή οπτική για το τελευταίο αυτό ζήτημα. Δεν είχαμε, δηλαδή, εκτιμήσει τότε την εξαιρετική σημασία που έχει ο ρόλος της πάλης των τάξεων στη φιλοσοφία του Μαρξ και στην εννοιολογική διάταξη του ίδιου του *Κεφαλαίου*. Αυτό είναι αλήθεια: μολονότι υποψιαζόμαστε ότι η μαρξιστική επιστήμη δεν ήταν «μια επιστήμη όπως οι άλλες», τελικά, επειδή δεν μπορέσαμε να πούμε *σε τι* διέφερε, την αντιμετωπίσαμε σαν «επιστήμη όπως οι άλλες», πέφτοντας έτσι πάλι στις παγίδες του θεωρητισμού. Δεν ήμαστε όμως στρουκτουραλιστές.

4. Για τον Σπινόζα

Αν λοιπόν δεν ήμαστε στρουκτουραλιστές, μπορούμε, τώρα, να ομολογήσουμε γιατί δεν ήμαστε: γιατί φάνηκε ότι ήμαστε αλλά δεν ήμαστε, γιατί δημιουργήθηκε αυτή η περιεργη παρεξήγηση, που στάθηκε αφορμή να γραφτούν διάφορα βιβλία. Ήμαστε ένοχοι ενός πάθους πολύ πιο δυνατού και υπονομευτικού: *ήμαστε σπινοζικοί*. Με τον τρόπο μας, φυσικά, που δεν έχει καμιά σχέση με τον σπινοζισμό του Μπράουνσβαϊκ! δηλαδή, με το να δανειστούμε θέσεις από τον συγγραφέα της *Θεολογικο-πολιτικής Πραγματείας* και της *Ηθικής*, που σίγουρα ποτέ δεν θα τις αναγνώριζε σαν δικές του, μολονότι τις νομιμοποίησε. Το να είσαι όμως ένας αιρετικός σπινοζικός, αυτό λογίζεται σχεδόν σαν σπινοζισμός, στο μέτρο που ο τελευταίος είναι μια από τις μεγαλύτερες αιρετικές διδασκαλίες της ιστορίας! Εν πάσει περιπτώσει, οι άγιοι κριτικοί μας —εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις— διαποτισμένοι από την έμμομη ιδέα τους και διαβρωμένοι από τη μόδα, δεν υποψιάστηκαν τίποτε από όλα αυτά. Η ευκολία τους έκανε να αποπροσανατολιστούν: ήταν τόσο εύκολο να μας κατηγορήσουν, εν χορώ, για στρουκτουραλισμό! Ο στρουκτουραλισμός είναι κάτι πολύ κοινό και επειδή δεν βρίσκεται σε κανένα βιβλίο, μπορεί ο καθένας να μιλάει αδιάκριτα γι' αυτόν. Τον Σπινόζα, όμως, πρέπει να τον διαβάσει κανείς, και να ξέρει ότι υπάρχει: ότι υπάρχει ακόμα σήμερα. Για να τον αναγνωρίζουμε, θα πρέπει τουλάχιστον κάπως να τον γνωρίζουμε.

Ας εξηγηθούμε λοιπόν με λίγα λόγια γι' αυτήν την υπόθεση. Γιατί, τελικά, το να «παντρεύεις» τον στρουκτουραλι-

σμο με τον θεωρητισμό, αυτό δεν δίνει καμιά απάντηση, ούτε αποσαφηνίζει κάποια ζητήματα, αφού ένα τουλάχιστον στοιχείο θα μένει πάντα «έξω» από αυτή τη σύζευξη: ο *φορμαλισμός* που, λες και από τύχη, είναι η ουσία του στρουκτουραλισμού! Απεναντίας, το να συνδέεις τον στρουκτουραλισμό με τον σπινοζισμό, αυτό μπορεί να αποσαφηνίσει ορισμένα ζητήματα και κάποια όρια μέσα στη θεωρητιστική παρέκκλιση, για την οποία γίνεται λόγος εδώ.

Να όμως που τότε προβάλλεται τούτη η σημαντική αντίρρηση: για ποιο λόγο να αναφερόμαστε στον Σπινόζα, αφού εκείνο που είχε σημασία ήταν το να είμαστε απλώς μαρξιστές; Γιατί αυτή η παρέκβαση; Ήταν αναγκαία και με τι τίμημα πληρώθηκε; Το γεγονός είναι ότι: στην περίοδο 1960-1965, κάναμε αυτήν την παρέκβαση και την πληρώσαμε αρκετά ακριβά. Το πρόβλημα όμως δεν βρίσκεται εδώ. Το πρόβλημα είναι: τι μπορεί να σημαίνει το παραπάνω ερώτημα; Τι μπορεί να σημαίνει: να είμαστε απλώς μαρξιστές (στη φιλοσοφία); Απόδειξα, ακριβώς, με πολύ συγκεκριμένο τρόπο (δεν ήμουν ο μόνος, αλλά όλες σχεδόν οι εξηγήσεις που έδωσα τότε εξακολουθούν να ισχύουν και τώρα), ότι δεν ήταν καθόλου απλό να είμαστε μαρξιστές στη φιλοσοφία. Αφού για χρόνια «σκοντάφταμε» πάνω σε αινιγματικά κείμενα και στους θλιβερούς σχολιασμούς τους, έπρεπε να αποφασίσουμε να πάρουμε κάποια απόσταση, να οπισθοχωρήσουμε από αυτά, και να κάνουμε μια παρέκβαση.

Από μόνο του, αυτό δεν έχει τίποτε το σκανδαλώδες. Και ας μην επικαλεστεί κανείς μόνον τα συμπτωματικά περιστατικά της πνευματικής αυτοβιογραφίας: ξεκινάμε όλοι από ένα δεδομένο σημείο, που δεν το διαλέγουμε μόνοι μας και, για να το αναγνωρίσουμε και να το γνωρίσουμε, πρέπει να το εγκαταλείψουμε, μετά από πολλές προσπάθειες. Πρόκειται γι' αυτήν την ίδια τη φιλοσοφική εργασία: *γιατί είναι αυτή η ίδια που απαιτεί και οπισθοχώρηση και παρέκβαση*. Τι άλλο έκανε ο Μαρξ, σε όλη τη διάρκεια της ατελείωτης έρευνάς του, από το να επανέρχεται στον Χέγκελ, για να ελευθερωθεί από αυτόν και να γίνει αυτεξούσιος, από το να τον ξανασυναντάει για να διαφοροποιηθεί απέναντί του και να αυτοπροσδιοριστεί; Μήπως πιστεύει κανείς ότι αυτό ήταν καθαρά προσωπική υπόθε-

ση, γοητεία, καθαρμός και επανεμφάνιση ενός πάθους της νεότητάς του; Στον Μαρξ λειτούργησε κάτι που ξεπερνά το άτομο: η αναγκαιότητα, για κάθε φιλοσοφία, να κάνει την παρέκβαση μέσα από άλλες φιλοσοφίες για να αυτοπροσδιοριστεί και να γίνει αυτεξούσια μέσα στη διαφορετικότητα της: μέσα στο *διαχωρισμό* της. Στην πραγματικότητα καμιά φιλοσοφία (ό,τι και αν διατείνεται), δεν μας προσφέρεται μέσα στην *απλή* απολυτότητα της παρουσίας της — και λιγότερο από οποιαδήποτε άλλη η μαρξιστική φιλοσοφία (που ποτέ της δεν ισχυρίστηκε κάτι τέτοιο). Η φιλοσοφία υπάρχει μόνο με το να «δουλεύει» τη διαφορά της ως προς τις άλλες φιλοσοφίες, αυτές που μπορούν, από συγγένεια ή αντίθεση, να την κάνουν να νιώσει τη διαφορά της, να την αντιληφθεί και να την κατανοήσει, έτσι ώστε να καταλάβει (με την έννοια της κατάληψης, *Σ.τ.μ.*) τις δικές της *θέσεις*. Έτσι έκανε και ο Λένιν μπροστά στον Χέγκελ: δούλεψε, για να ξεχωρίσει από τα «υπολείματα» και τον άχρηστο «σωρό», τα «στοιχεία» εκείνα που μπορούσαν να στηρίξουν την προσπάθειά του να προσδιοριστεί μέσα στη διαφορετικότητα. Εδώ, απλώς αρχίζουμε να σχηματίζουμε μια κάπως σαφή αντίληψη γι' αυτήν την αναγκαία πρακτική¹. Πώς μπορούμε να αρνηθούμε ότι αυτή η διαδικασία είναι απαραίτητη σε κάθε φιλοσοφία, και ότι αυτό ισχύει και για την ίδια τη μαρξιστική φιλοσοφία; Ο Μαρξ — αυτό τονίστηκε αρκετά — δεν αρκείται στην απλή παρέκβαση μέσα από τον Χέγκελ, αλλά αναφέρεται επίσης συνεχώς — όπως δείχνει ξεκάθαρα ο ίδιος, με την εμμονή του σε ορισμένες κατηγορίες — και στον Αριστοτέλη, «αυτόν τον μεγάλο στοχαστή των Μορφών». Και ποιος μπορεί να αρνηθεί ότι τούτες οι αναγκαίες παρεκβάσεις πληρώθηκαν, και αυτές επίσης, με κάποιο θεωρητικό τίμημα το οποίο, έστω και αν υποψιαζόμαστε την αξία του, δεν έχουμε ακόμα αποτιμήσει με ακρίβεια και δεν μπορούμε να το αποτιμήσουμε παρά με την προϋπόθεση ότι *θα δουλέψουμε και εμείς με τη σειρά μας πάνω σε αυτές τις παρεκβάσεις*;

Έτσι και εμείς — τηρουμένων, φυσικά, όλων των αναλο-

1. Βλ. D. Lecourt: *Une crise et son enjeu*, Ed. Maspéro Paris, 1973.

γιών— μέσα στην τόλμη ή την απερισκεψία μας (όπως θέλετε πάρτε το), «κάναμε χρήση» του Σπινόζα. Μέσα στην υποκειμενική μας ιστορία, και στην ιδεολογική και θεωρητική συγκυρία που υπήρχε τότε, αυτή η παρέκβαση επιβλήθηκε σαν μια αναγκαιότητα.

Γιατί;

Αν χρειάζεται να δώσουμε μία και μοναδική εξήγηση—άρα την εξήγηση των εξηγήσεων— αυτή είναι η ακόλουθη: κάναμε την παρέκβαση μέσα από τον Σπινόζα, για να δούμε κάπως καθαρότερα μέσα στη φιλοσοφία του Μαρξ. Ας γίνουμε περισσότερο σαφείς: επειδή ο υλισμός του Μαρξ μας υποχρέωνε να σκεφτούμε την αναγκαία του παρέκβαση μέσα από τον Χέγκελ, *εμείς κάναμε την παρέκβαση μέσα από τον Σπινόζα, για να δούμε κάπως καθαρότερα στην παρέκβαση που έκανε ο Μαρξ μέσα από τον Χέγκελ*. Επομένως, την παρέκβασή μας την κάναμε πάνω σε μια άλλη, θέλοντας να πετύχουμε τούτο τον εντυπωσιακό στόχο: να καταλάβουμε κάπως καλύτερα, σε τι και κάτω από ποιες προϋποθέσεις μπορεί μια διαλεκτική—δανεισμένη από τα «θεωρησιακότερα» εδάφια της Μεγάλης Λογικής και του Απόλυτου Ιδεαλισμού— να είναι υλιστική και κριτική (υπό την αίρεση—που και αυτή πρέπει να κατανοηθεί— της «αναστροφής» και της «απομυστικοποίησης»). Αυτή η εντυπωσιακή και αινιγματική εναλλαγή ιδεαλισμού και υλισμού είχε ήδη συντελεστεί κάποτε στην ιστορία, με διαφορετικές μορφές (στις οποίες αυτοαναγνωρίστηκε κατ' εξοχήν ο Χέγκελ), δύο αιώνες πριν, και μέσα σε συνθήκες που προξενούν κατάπληξη: σε τι μπορούσε να ήταν υλιστική και κριτική η φιλοσοφία του Σπινόζα—φοβερή για την εποχή της— που ξεκινούσε «όχι από το πνεύμα, όχι από τον κόσμο, αλλά από τον Θεό» και δεν αποδεσμεύοταν ποτέ από αυτόν—έχοντας όλες τις μορφές και τις όψεις του ιδεαλισμού και του «δογματισμού»; Μέσα στην προκαταβολική επανάληψη του Χέγκελ από τον Σπινόζα, αναζητήσαμε και πιστέψαμε ότι ανακαλύψαμε τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες μια φιλοσοφία, με τις διακηρύξεις και τη σιωπή της, παρά τη μορφή που έχει— ή, μάλλον, το τελείως αντίθετο: με την ίδια τη μορφή της, δηλαδή με τη θεωρητική διάταξη των προτάσεών της, κοντολογίς με τις θέσεις της—μπορούσε να παράγει αποτελέσματα κατάλληλα να χρησιμεύσουν στον υλισμό.

Από αυτό το σημείο, υποθέτουμε ότι διασαφηνίζεται κάπως το πρόβλημα του τι μπορεί να είναι η φιλοσοφία—άρα μια φιλοσοφία— και ο υλισμός. Από αυτό το σημείο, διαφαίνονται και κάποιες άλλες δυνατότητες διασάφησης.

Μιλούσα προηγούμενα για τον Χέγκελ και τη Μεγάλη Λογική. Και αυτό είναι εύλογο, δεδομένου ότι ο Χέγκελ ξεκινά από τη Λογική: «ο Θεός πριν τη δημιουργία του κόσμου». Καθώς, όμως, η λογική αλλοτριώνεται στη Φύση, που αλλοτριώνεται στο Πνεύμα, το οποίο βρίσκει την τελειώσή του στη Λογική, δημιουργείται ένας κύκλος που περιστρέφεται επ' άπειρον γύρω από τον εαυτό του, χωρίς να έχει κάποιο σημείο για αρχή. Αυτό λέγεται και με τις πρώτες λέξεις στην αρχή της Λογικής: το Είναι ισούται με το Μηδέν. Το τεθειμένο σημείο αρχής αναιρείται: δεν υπάρχει σημείο αρχής, επομένως ούτε και κινούν αίτιο. Ο Σπινόζα ξεκινά από τον Θεό, αλλά αυτό το κάνει για να τον αναιρέσει σαν Είναι (Υποκείμενο) μέσα στην καθολικότητα της *μόνης* άπειρης δύναμής του (Deus = Natura). Με αυτόν τον τρόπο, ο Σπινόζα, όπως και ο Χέγκελ, απορρίπτει οποιαδήποτε θέση περί κινούντος αιτίου, Υπερβατικότητας, Προηγούμενου Κόσμου, έστω και αν αυτή η θέση είναι μεταμφιεσμένη στην απόλυτη ενυπαρκτικότητα της Ουσίας. Υπάρχει, όμως, η εξής διαφορά (δεδομένου ότι η σπινοζική άρνηση δεν είναι η άρνηση που διατυπώνει ο εγγελισμός): στο κενό του εγγελιστικού Είναι προβάλλεται, μέσα από την άρνηση της άρνησης, η διαλεκτική ενός Telos (Telos = Σκοπός)*, που πετυχαίνει τους Σκοπούς του μέσα στην ιστορία: τους σκοπούς του υποκειμενικού, αντικειμενικού και απόλυτου Πνεύματος, απόλυτης Παρουσίας μέσα στη διαφάνεια. Αντίθετα, ο Σπινόζα, έχοντας «ξεκινήσει από τον Θεό» (και όχι από το κενό Είναι), αποφεύγει πάντα οποιονδήποτε Σκοπό, που—ακόμα και όταν «ανοίγει το δρόμο του» μέσα στην ενύπαρξη— εξακολουθεί να αποτελεί μορφή και θέση (περί) Υπερβατικότητας. Έτσι, η παρέκβαση μέσα από τον Σπινόζα μας αποκάλυπτε, διαμέσου της διαφοράς, μια ριζοσπαστικότητα που λείπει από τον Χέγκελ. Μέσα στην άρνηση της άρνησης, στην *Aufhebung* (= υπέρβαση η οποία διατηρεί αυτό που υπερβαίνει), η παρέκβαση μας έδωσε τη δυνατότητα να α-

* Στο κείμενο: Telos.

νακαλύψουμε τον Σκοπό: προνομιακή μορφή και πεδίο της «μυστικοποίησης» της εγγελιανής διαλεκτικής.

Είναι ανάγκη άραγε να προσθέσουμε ότι ο Σπινόζα, μολονότι αποφεύγει να κάνει οποιαδήποτε χρήση του Σκοπού, κατασκευάζει τη θεωρία της αυταπάτης του, που είναι αναπόφευκτη και επομένως δικαιολογημένη; Στην Προσθήκη του Πρώτου Βιβλίου της *Ηθικής* και στην *Θεολογικο-πολιτική Πραγματεία*, βρήκαμε κάτι που αποτελεί σίγουρα την πρώτη θεωρία για την *ιδεολογία* —η οποία ποτέ ως τότε δεν είχε αποτελέσει αντικείμενο στοχασμού— με τα τρία χαρακτηριστικά της: 1) τη *φαντασιακή* της «πραγματικότητα», 2) την εσωτερική της *αναστροφή*, 3) το «κέντρο» της: την αυταπάτη του *υποκειμένου*. Θα πείτε, ίσως, ότι είναι μια αφηρημένη θεωρία της ιδεολογίας. Σύμφωνοι: βρείτε μου όμως εσείς κάποια καλύτερη πριν τον Μαρξ, που δεν έγραψε πολλά γι' αυτό το ζήτημα, με εξαίρεση τη *Γερμανική Ιδεολογία*, όπου πράγματι είναι φλύαρος. Και το κυριότερο: δεν αρκεί να συλλαβίζουμε τις λέξεις μιας θεωρίας, πρέπει να βλέπουμε επίσης πώς λειτουργεί, δηλαδή το τι αρνείται και το τι νομιμοποιεί, δεδομένου ότι αποτελεί επίσης μια διάταξη θέσεων. Η «θεωρία» του Σπινόζα απέρριπτε οποιαδήποτε αυταπάτη σχετικά με την ιδεολογία —και την κυριότερη ιδεολογία εκείνης της εποχής, δηλαδή τη θρησκεία— χαρακτηρίζοντάς την φαντασιακή. Ταυτόχρονα, όμως, αρνούνταν να θεωρήσει την ιδεολογία σαν απλό σφάλμα ή καθαρή άγνοια, αφού η ιδεολογία θεμελιώνει αυτό το σύστημα του φαντασιακού πάνω στη σχέση των ανθρώπων προς τον κόσμο, η οποία «εκφράζεται» με το «στάτους» του σώματός τους. Αυτός ο *υλισμός του φαντασιακού* άνοιγε το δρόμο σε μια εντυπωσιακή σύλληψη του Πρώτου Είδους Γνώσης: δεν έχει καμιά σχέση με αυτό που ονομάζουμε «γνώση», αλλά είναι ο υλικός κόσμος των ανθρώπων με τη μορφή που τον *βιώνουν*, ο κόσμος της συγκεκριμένης και ιστορικής ύπαρξής τους. Είναι μήπως υπερβολή αυτό; Ίσως να είναι, από ορισμένες απόψεις, αλλά με αυτόν τον τρόπο μπορεί να διαβαστεί ο Σπινόζα. Πράγματι, με αυτόν ακριβώς τον τρόπο λειτουργούν τολμηρά οι κατηγορίες του μέσα στην *ιστορία* του εβραϊκού λαού, των προφητών του, της θρησκείας του, και της πολιτικής του, όπου διαφαίνεται καθαρά η πρωτοκαθεδρία της πολιτικής έναντι της θρησκείας, μέσα στο

πρώτο έργο —μετά τον Μακιαβέλι— που παρουσίασε μια θεωρία της ιστορίας.

Αλλά η θεωρία του Σπινόζα για το φαντασιακό προχωρούσε ακόμα περισσότερο. Ασκώντας ριζική κριτική στην κεντρική κατηγορία της φαντασιακής αυταπάτης (κριτικάροντας δηλαδή το *Υποκείμενο*), έπληττε καιρία την αστική φιλοσοφία η οποία, από τον 14ο αιώνα, συγκροτούνταν στη βάση της νομικής ιδεολογίας του Υποκειμένου. Ο κατηγορηματικός αντικαρτεσιανισμός του Σπινόζα λειτουργεί συνειδητά στο ζήτημα αυτό και δεν διαψεύδει την περίφημη «κριτική» παράδοση. Και σε αυτό το θέμα, επίσης, ο Σπινόζα προκαταλάμβανε τον Χέγκελ, αλλά προχωρούσε περισσότερο. Γιατί, ναι μεν ο Χέγκελ άσκησε κριτική σε όλες τις θέσεις περί υποκειμενικότητας, αλλά φρόντισε να εξασφαλίσει στο Υποκείμενο τη θέση του, όχι μόνο μέσα στο «γίγνεσθαι - Υποκείμενο της Ουσίας» (μέσω του οποίου «καταλογίζει» στον Σπινόζα το «σφάλμα» ότι περιορίστηκε στην Ουσία), αλλά και μέσα στην *εσωτερικότητα* του *Telos* της διαδικασίας χωρίς Υποκείμενο, που, μέσα από την άρνηση της άρνησης, πραγματώνει τους σκοπούς και τον προορισμό της Ιδέας. Από αυτό το σημείο, ο Σπινόζα μας αποκάλυπτε το μυστικό δεσμό μεταξύ του Υποκειμένου και του Σκοπού, που «μυστικοποιεί» την εγγελιανή διαλεκτική.

Θα μπορούσα να συνεχίσω, αλλά αρκούμαι σε ένα τελευταίο θέμα: στο περίφημο «*Verum index sui et falsi*». Είπα προηγουμένα ότι μας είχε δώσει την εντύπωση πως νομιμοποιεί μια αναδραστική αντίληψη για την «τομή». Όμως δεν είχε μόνον αυτήν την έννοια. Διακηρύσσοντας ότι «το αληθινό αυτοδηλώνεται και υποδηλώνει το εσφαλμένο», ο Σπινόζα απορρίπτει την προβληματική περί του «*κριτηρίου της αλήθειας*». Αν κάποιος θελήσει να κρίνει για την αλήθεια που κατέχει χρησιμοποιώντας ένα οποιοδήποτε «κριτήριο», αντιμετωπίζει το πρόβλημα του κριτηρίου που κρίνει αυτό το κριτήριο, αφού πρέπει να είναι απερίοριστα αληθινό. Είτε το κριτήριο είναι εξωτερικό (η πλήρης αντιστοιχία της διάνοιας και του πράγματος στην αριστοτελική παράδοση), είτε εσωτερικό (η καρτεσιανή προδηλότητα), πρέπει να απορριφθεί: γιατί δεν είναι παρά το απεικόνισμα μιας Δικαιοδοσίας ή ενός Δικαστή, που πρέπει να βεβαιώσει και να εγγυηθεί την εγκυρότητα του Αλη-

θινού. Και αντικρούοντας αυτή την προβληματική, ο Σπινόζα αποφεύγει και τον πειρασμό της Αλήθειας: σαν σωστός νομιναλιστής (τότε ο νομιναλισμός μπορούσε να είναι —όπως το αναγνώρισε και ο Μαρξ— ο προθάλαμος του υλισμού) ο Σπινόζα μιλάει μόνο για το «αληθινό». Πράγματι, η Αλήθεια και η Δικαιοδοσία περί του Κριτηρίου συμβαδίζουν πάντα, αφού το κριτήριο έχει σαν λειτουργία του να βεβαιώσει την Αλήθεια του αληθινού. Έχοντας απορρίψει τους (ιδεαλιστικούς) αναβαθμούς μιας θεωρίας της γνώσης, ο Σπινόζα διατυπώνει την άποψη ότι το «αληθινό» «αυτοδηλώνεται», όχι σαν Παρουσία αλλά σαν Παράγωγο— με τη διπλή εκδοχή του όρου «παράγωγο» (αποτέλεσμα της εργασίας μιας διαδικασίας που το «αποκαλύπτει») — αφού επαληθεύεται μέσα στην ίδια την παραγωγή του. Αυτή η θέση έχει κάποια συγγένεια με το «κριτήριο της πρακτικής» —που αποτελεί και μείζονα θέση της μαρξιστικής φιλοσοφίας— γιατί αυτό το μαρξιστικό «κριτήριο» δεν είναι εξωτερικό αλλά εσωτερικό στην πρακτική και, καθώς αυτή η πρακτική είναι μια διαδικασία (ο Λένιν επέμενε σε αυτό: η πρακτική δεν είναι απόλυτο «κριτήριο»: μόνον η διαδικασία της είναι αποδεικτική), συνεπάγεται ότι το κριτήριο δεν είναι Δικαιοδοσία και ότι οι γνώσεις επαληθεύονται μέσα στη διαδικασία της παραγωγής τους.

Και σε αυτό επίσης το ζήτημα, ο Σπινόζα, μέσα από τη διαφορά του, μας έκανε να αντιληφθούμε τι έλειπε από τον Χέγκελ. Ο τελευταίος είχε μεν προγράψει κάθε κριτήριο περί της αλήθειας —με το συλλογισμό ότι το αληθινό είναι ενδογενές στη διαδικασία του— αλλά αποκαθιστούσε την αξία της Αλήθειας θεωρώντας την σαν *Telos* στο εσωτερικό της ίδιας της διαδικασίας, αφού κάθε στιγμή μέσα σε αυτή τη διαδικασία ποτέ δεν είναι άλλο από την «αλήθεια» της προηγούμενης στιγμής. Όταν σε μια προκλητική διατύπωση —επαναλαμβάνοντας τη φράση του Λένιν («η θεωρία του Μαρξ είναι πανίσχυρη επειδή είναι αληθινή»), και κριτικάροντας τον κυρίαρχο πραγματισμό και κάθε (ιδεαλιστική) Δικαιοδοσία— «όριζα» τη γνώση σαν «παραγωγή» και διακήρυσσα ότι οι μορφές της επιστημονικότητας είναι ενδογενείς στη «θεωρητική πρακτική», αυτό το έκανα βασισμένος στον Σπινόζα: όχι για να δώσω *Την* απάντηση, αλλά για να μεταστρέψω το στοχασμό από τον κυ-

ρίαρχο ιδεαλισμό και να ανοίξω ένα δρόμο —κάνοντας την παρέκβαση μέσα από τον Σπινόζα— όπου ο υλισμός, αν το διακινδυνεύσει, μπορεί να βρει κάτι άλλο εκτός από λόγια.

Θα καταλάβετε ότι, πίσω από αυτά τα επιχειρήματα, ανακαλύψαμε άλλες θέσεις στον Σπινόζα που τα στηρίζουν, και ότι τις «ποντάραμε» και αυτές στο παιχνίδι μας, αυξάνοντας βέβαια το τίμημα.

Ο Σπινόζα μας είχε βοηθήσει να αντιληφθούμε ότι το ζεύγος Υποκείμενο/Σκοπός αποτελεί τη «μυστικοποίηση» της εγελιανής διαλεκτικής: αρκεί όμως άραγε να απαλλάξουμε την τελευταία από αυτήν τη «μυστικοποίηση», για να θεμελιώσουμε την υλιστική διαλεκτική του μαρξισμού με απλή αφαίρεση και αναστροφή; Δεν είναι σίγουρο: γιατί όταν η νέα διαλεκτική απαλλαγεί από αυτά τα εμπόδια, ενδέχεται να περιστρέφεται στο κενό του ιδεαλισμού, αν δεν εξοπλισθεί με νέες μορφές, άγνωστες στον Χέγκελ, που της προσδίδουν το διακριτικό γνώρισμα του υλισμού.

Αλλωστε, αυτό ακριβώς δεν μας απόδειξε ο Μαρξ στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, στην *Συμβολή* και στο *Κεφάλαιο*; Ότι, δηλαδή, η λειτουργία της υλιστικής διαλεκτικής εξαρτάται από τη διάταξη μιας *Τοποθεσίας* (*Topique*)*; Με τον όρο αυτό υπαινίσσομαι την περίφημη μεταφορά του οικοδομήματος, όπου ο Μαρξ, για να στοχαστεί την πραγματικότητα ενός κοινωνικού σχηματισμού, *τοποθετεί* μια υποδομή (τη «δομή», ή οικονομική «βάση») και, πάνω από αυτήν, ένα εποικοδόμημα. Υπαινίσσομαι τα θεωρητικά προβλήματα που θέτει αυτή η διάταξη: τον «καθορισμό σε τελική ανάλυση (του εποικοδομήματος) από την οικονομία (την υποδομή)», τη «σχετική αυτονομία (των στοιχείων) του εποικοδομήματος», την «επανάδρασή-τους- πάνω στην υποδομή», τη διαφορά και την ενότητα μεταξύ καθορισμού και κυριαρχίας, κτλ. Υπαινίσσομαι, τέλος, το καθοριστικό πρόβλημα (που είναι, για παράδειγμα, ενδογενές στην υποδομή) της ενότητας των παραγωγικών σχέσεων και των παραγωγικών δυνάμεων υπό την πρωτοκαθεδρία των παραγωγικών σχέσεων, επομένως το πρόβλημα του *καθορισμού από σχέσεις*, αφ' ενός (ο Μαρξ

* Για την έννοια της *topique*, βλ. Λ. Αλτουσέρ, *Θέσεις*, οπ. παρ., σελ. 75 επ., 133 επ.

αναφέρεται συνεχώς σε αυτό: βλ. τις έννοιες δομή/στοιχεία, θέση, λειτουργία, υποστήριγμα κτλ.), και το πρόβλημα της κυριαρχίας, αφ' ετέρου.

Δεν πρόκειται για κάποιες διατυπώσεις που θα είχαν τάχα ξεφύγει από την πένα ή από την προσοχή του Μαρξ, αλλά για μια απαίτηση που εκφράζει μια θέση συστατική για τον υλισμό και που πρέπει να την αντιμετωπίσουμε με σοβαρότητα. Γιατι πουθενά δεν βλέπουμε τον Χέγκελ να σκέφτεται με το σχήμα μιας *Τοποθεσίας*. Όχι ότι ο Χέγκελ δεν προτείνει τοπικές διακρίσεις: αφού —για να πάρουμε μόνον αυτό το παράδειγμα— μιλάει για αφηρημένο δικαίω, για υποκειμενικό δικαίω (η ηθικότητα) και για αντικειμενικό δικαίω (η οικογένεια, η κοινωνία -των- ιδιωτών, το Κράτος), και τα αναφέρει όλα εξίσου σαν *σφαίρες*. Κάθε φορά, όμως, που ο Χέγκελ μιλάει για σφαίρες, αυτό το κάνει για να τις ονομάσει «σφαίρες σφαιρών», μιλάει για κύκλους, για να τους ονομάσει «κύκλους κύκλων»: προτείνει τοπικές διακρίσεις μόνο για να τις αφήσει μετέωρες, να τις διαγράψει, να τις υπερβεί (*Aufhebung*), αφού η «αλήθεια τους» είναι πάντα για κάθε μία έξω από αυτήν, πέρα από αυτήν. Ξέρουμε ποιο είναι το αποτέλεσμα αυτής της ιδεαλιστικής άρνησης της άρνησης: πρώτο έρχεται το αφηρημένο δικαίω! η ηθικότητα είναι «η αλήθεια» του δικαίου! η οικογένεια, η κοινωνία -των- ιδιωτών και το Κράτος είναι «η αλήθεια» της ηθικότητας! και στο εσωτερικό αυτής της τελευταίας σφαίρας (*Sittlichkeit*)*, η κοινωνία -των- ιδιωτών (ας πούμε: η υποδομή του Μαρξ) είναι η «αλήθεια της» οικογένειας! και το Κράτος είναι «η αλήθεια της» κοινωνίας -των- ιδιωτών! Εδώ η *Aufhebung* παίζει το ρόλο που της ταιριάζει: *Aufhebung* κάθε *Τοποθεσίας*. Υπάρχουν και χειρότερα όμως: οι «σφαίρες» έχουν τοποθετηθεί με τη διάταξη που δίνει τις περισσότερες δυνατές ευκαιρίες γι' αυτήν την άρνηση της άρνησης. Όλες οι σφαίρες της *Φιλοσοφίας του Δικαίου* δεν είναι παρά μορφές του δικαίου, ύπαρξη της Ελευθερίας. Και για να το «αποδείξει» αυτό ο Χέγκελ, καταχωνιάζει την οικονομία ανάμεσα στην οικογένεια και το Κράτος, μετά το αφηρημένο δικαίω και την ηθικότητα. Να τι είναι αυτό που αφήνει να υποψιαστούμε το τι μπορεί να

* Για την απόδοση αυτού του όρου, βλ. την υποσημείωση 10 του κεφαλαίου, *Η Τομή*.

συμβεί σε μια διαλεκτική, αν εγκαταλειφθεί στο ακράτητο παραλήρημα της άρνησης της άρνησης: είναι μια διαλεκτική που, έχοντας σαν «σημείο αρχής» τη θέση: Είναι = Μηδέν, παράγει η ίδια, μέσα από την άρνηση της άρνησης, όλες τις μορφές μέσα στις οποίες λειτουργεί, παράγει αυτό του οποίου αποτελεί τη διαλεκτική· είναι μια διαλεκτική που παράγει τις δικές της «σφαίρες» ύπαρξης· είναι, για να το πω ωμά, μια διαλεκτική που παράγει τη δική της ύλη. Πρόκειται για μια θέση που μετατοπίζει σε ένα άλλο πεδίο και μεταφράζει πιστά τη βασική θέση της αστικής ιδεολογίας: η εργασία (του καπιταλιστή) είναι αυτή που παράγει το κεφάλαιο.

Μπορούμε έτσι να καταλάβουμε το υλιστικό διακριτικό γνώρισμα της μαρξιστικής Τοποθεσίας. Λίγο ενδιαφέρει το ότι η έννοια του οικοδομήματος αποτελεί μεταφορικό σχήμα: στη φιλοσοφία σκεφτόμαστε μόνο με τέτοια σχήματα. Αλλά, κάτω από αυτό το μεταφορικό σχήμα, συναντάμε θεωρητικά προβλήματα που δεν είναι διόλου μεταφορικά. Με την Τοποθεσία του ο Μαρξ τοποθετεί *πραγματικές*, διακριτές, σφαίρες, που δεν αλληλοσυνδέονται με τη συμβιβαστική μεσολάβηση της *Aufhebung*: «κάτω», η οικονομική υποδομή, «επάνω», το εποικοδόμημα με τους διάφορους καθορισμούς του. Η εγγεληνή τάξη ανατράπηκε: το Κράτος είναι πάντα «επάνω», αλλά το δικαίω δεν είναι πια ούτε πρώτο, ούτε πανταχού παρόν, και η οικονομία δεν στριμώχνεται ανάμεσα στην οικογένεια και το Κράτος, την «αλήθεια» της. Η θέση που κατέχει η υποδομή υποδηλώνει μια απαράκαμπτη πραγματικότητα: τον καθορισμό, σε τελική ανάλυση, από το «οικονομικό». Γι' αυτόν το λόγο, η σχέση ανάμεσα στην υποδομή και το εποικοδόμημα δεν έχει πια τίποτε το κοινό με την εγγεληνή σχέση: «αλήθεια του (της)...». Το Κράτος, βέβαια, είναι πάντα «επάνω», αλλά όχι σαν «η αλήθεια της» οικονομίας: τελειώς αντίθετα από μια σχέση «αλήθειας», το Κράτος καλλιεργεί μια σχέση *μυστικοποίησης*, βασισμένη στην εκμετάλλευση και κατοχυρωμένη από τη βία και την ιδεολογία.

Το συμπέρασμα είναι ολοφάνερο: η θέση της μαρξιστικής Τοποθεσίας αποκλείει στη διαλεκτική το ιδεαλιστικό παραλήρημα της παραγωγής της δικής της ύλης: αντίθετα, της επιβάλλει την υποχρεωτική αναγνώριση των υλικών

προϋποθέσεων της δραστηότητάς της. Οι προϋποθέσεις αυτές εξαρτώνται από τον προσδιορισμό των πεδίων (των «σφαιρών»), από τα όριά τους, και από τον τρόπο καθορισμού τους μέσα στην «ολότητα» ενός κοινωνικού σχηματισμού. Για να στοχαστεί αυτές τις πραγματικότητες, η υλιστική διαλεκτική δεν μπορεί να αρκестεί μόνο στις υπολειμματικές μορφές της εγγελιανής διαλεκτικής. Της χρειάζονται άλλες μορφές, ανεύρετες στην εγγελιανή διαλεκτική. Σε αυτό ακριβώς το ζήτημα, η αναφορά στον Σπινόζα (άλλοτε άμεση, άλλοτε πολύ έμμεση) μας χρησίμευσε σαν ορόσημο: στην προσπάθειά του να στοχαστεί μια αιτιότητα μη «υπερκειμένη» (δηλαδή μη υπερβατική), όχι απλώς μεταβατική (όπως του Καρτέσιου), αλλά ούτε και παραστατική (όπως του Λάμπνιτς), μια αιτιότητα που να ερμηνεύει τη δραστηότητα του Όλου επάνω στα μέρη και τη δράση των μερών μέσα στο Όλο —ένα Όλο όχι κλειστό, που δεν είναι παρά η ενεργητική σχέση των μερών του— ο Σπινόζα μας χρησίμευσε σαν μακρινή μεν, αλλά πρώτη και σχεδόν μοναδική μαρτυρία.

Βέβαια, ένας μαρξιστής δεν μπορεί να κάνει την παρέκβαση μέσα από τον Σπινόζα, χωρίς να καταβάλλει το αντίστοιχο τίμημα. Γιατί το εγχείρημα είναι ριψοκίνδυνο, και, ό,τι και αν κάνει κάποιος, θα λείπει πάντα από τον Σπινόζα αυτό που έδωσε ο Χέγκελ στον Μαρξ: η αντίφαση. Για να αναφέρω μόνον ένα παράδειγμα: η «θεωρία της ιδεολογίας» του Σπινόζα και η ερμηνεία του για το «Πρώτο Είδος Γνώσης» —σαν συγκεκριμένου και ιστορικού κόσμου των ανθρώπων που βιώνεται (μέσα) στην υλικότητα του φαντασιακού— με οδηγούσαν απευθείας στην εξής σύλληψη (που τους «νομιμοποιητικούς τίτλους» της τους βρίσκουμε στην *Γερμανική Ιδεολογία*): υλικότητα/φαντασιακό/αναστροφή/υποκείμενο. Αντιλαμβανόμενοι, όμως, την ιδεολογία σαν το οικουμενικό στοιχείο της ιστορικής ύπαρξης: και δεν προχωρούσα περισσότερο τότε. Με αυτόν τον τρόπο, δεν υπολόγιζα τη διαφορά των περιοχών της ιδεολογίας και τις ταξικές ανταγωνιστικές σχέσεις που τις διαπερνούν, τις διαιρούν, τις ανασυνθέτουν και τις αντιπαράθετουν. Η απουσία της «αντίφασης» έκανε τη δουλειά της: δεν έμπαινε το ζήτημα της πάλης των τάξεων στην ιδεολογία. Μέσα από το ρήγμα που άνοιγε η «θεωρία» του Σπινόζα για την ιδεολογία, μπορούσε να εισχωρήσει ο θεω-

ρητισμός: επιστήμη/ιδεολογία. Και ούτω καθεξής.

Παρ' όλα αυτά όμως, πιστεύω ότι ο απολογισμός δεν είναι αρνητικός. Θέλαμε να καταλάβουμε την παρέκβαση που έκανε ο Μαρξ μέσα από τον Χέγκελ. Κάναμε την παρέκβαση μέσα από τον Σπινόζα: αναζητώντας επιχειρήματα για τον υλισμό. Βρήκαμε μερικά. Και κάνοντας αυτή την παρέκβαση (απρόσμενη, αν όχι ανύποπτη για πολλούς), μπορέσαμε, αν όχι να θέσουμε ή να διατυπώσουμε, τουλάχιστον να «εγείρουμε» αιφνιδιαστικά (όπως «τσακώνουν» τους λαγούς στον ύπνο) μερικά ερωτήματα, που θα συνέχιζαν ίσως να «κοιμούνται» τον ήσυχο ύπνο των αιώνιων βεβαιοτήτων μέσα στις κλειστές σελίδες του *Κεφαλαίου*. Μέχρι να αποδείξουν κάποιοι άλλοι τη ματαιότητα αυτών των ερωτημάτων, ή μέχρι να τους δώσουν μια ορθότερη απάντηση, είναι σίγουρο ότι θα συνεχίσουμε να κατηγορούμαστε για στρουκτουραλισμό...

5. Για τις τάσεις στη φιλοσοφία*

Μίλησα παραπάνω για θεωρητιστικό σφάλμα. Τώρα μιλάω για θεωρητιστική τάση. Χρησιμοποίησα τον πρώτο όρο για να μην αποφύγω και να μην απαλλαγώ από καμιά ευθύνη μου. Τολμώ να πω, όμως, ότι ο δεύτερος όρος έχει μεγαλύτερη βαρύτητα επειδή είναι ορθός: τάση εσφαλμένη, ή, ορθότερα ακόμα, τάση με εσφαλμένο προσανατολισμό, άρα παρεκκλίνουσα. *Παρέκκλιση*. Γιατί στη φιλοσοφία, αν θέλουμε να είμαστε αυστηροί, δεν μπορούμε, από μαρξιστική σκοπιά, να μιλάμε για σφάλμα —εκτός και αν σκεφτούμε την ίδια τη φιλοσοφία χρησιμοποιώντας τις κατηγορίες του ρασιοναλισμού (αλήθεια/σφάλμα), δηλαδή μη μαρξιστικές φιλοσοφικές θέσεις. Αν μιλούσα απλώς για το φιλοσοφικό «σφάλμα» μου, χωρίς να επανορθώσω αυτόν τον όρο μέσα στους όρους τάση και παρέκκλιση, θα βρισκόμουν εκτεθειμένος στον κίνδυνο της ρασιοναλιστικής αντίθεσης της αλήθειας και του σφάλματος, και τότε θα κατήγγειλα το προηγούμενο «σφάλμα» μου στο όνομα μιας αλήθειας που θα κάτεχα τώρα: χωρίς βέβαια να ξέρω γιατί άραγε θα μου είχε τύχει αυτό το δώρο και χωρίς να παίρνω υπόψη την πολύ ιδιόμορφη διαλεκτική που λειτουργεί μέσα στην πρακτική της φιλοσοφίας —η οποία δεν είναι (μια) επιστήμη, αλλά πάλη των τάξεων μέσα στη θεωρία¹. Ας διατυπώσουμε την εξής θέση: αν θέλουμε να

1. Διατύπωση που προτείνεται στην *Απάντηση στον Τζων Λιούις*.

* Και για την απόδοση αυτού του δοκιμίου επίσης συμβουλευτήκαμε τη μετάφρασή του στο συλλογικό τόμο, *Διαλεκτική...* οπ.παρ. σελ. 105-114.

κυριολεκτούμε, δεν υπάρχουν θεωρητικά αλλά επιστημονικά *σφάλματα*, και μόνο μέσα στην αναδραστική σχέση που διατηρεί μια επιστήμη με την προϊστορία της (που της είναι πάντα σύγχρονη και τη συνοδεύει συνεχώς, σαν ο Άλλος της ιστορίας της). Στη φιλοσοφία, έχουμε να κάνουμε με τάσεις που συγκρούονται επάνω στο υπάρχον «πεδίο μάχης». Οι τάσεις αυτές ομαδοποιούνται, σε τελική ανάλυση, γύρω από τον ανταγωνισμό του υλισμού και του ιδεαλισμού, και «υπάρχουν» με μορφή «φιλοσοφιών» που πραγματοποιούν αυτές τις τάσεις, τις παραλλαγές και τους συνδυασμούς τους, σε συνάρτηση με ταξικές θεωρητικές θέσεις, που τα αντικείμενά τους είναι οι κοινωνικές πρακτικές (πολιτική, ιδεολογική, επιστημονική, κτλ.).

Οι φιλοσοφίες υιοθετούν ή διατυπώνουν θέσεις: προτάσεις που δεν διαθέτουν την ιδιοσυστασία των επιστημονικών προτάσεων —αυτές είναι καθαρά επιστημονικές— αλλά είναι θεωρητικές-πρακτικές, προορισμένες να επιφέρουν αποτελέσματα στο συσχετισμό των δυνάμεων, οι οποίες μετέχουν στην ταξική θεωρητική μάχη για την επίτευξη κοινωνικών στόχων —και, σε τελική ανάλυση, στις ταξικές κοινωνικές πρακτικές που συνιστούν αυτούς τους στόχους. Έτσι, όταν μιλάμε για θέσεις και τάσεις στη φιλοσοφία, θα πρέπει, αν θέλουμε να επισημαίνουμε με σαφήνεια αυτή τη διαφορά, να κάνουμε να παρεμβαίνει μια κατηγορία που παίζει καθοριστικό ρόλο στην πολιτική πρακτική και το θεωρητικό στοχασμό του μαρξισμού: την κατηγορία της *ορθότητας*. Αυτός είναι ο λόγος που πρότεινα (στο *Μαθήματα φιλοσοφίας για επιστήμονες*, 1967) να χρησιμοποιούμε ρητά αυτήν την κατηγορία, για να χαρακτηρίζουμε τη «φύση» που προσιδιάζει στις φιλοσοφικές προτάσεις, στις θέσεις (ή τοποθετήσεις: μια θέση που τίθεται, επομένως τοπο-θετείται, καταλαμβάνοντας μια θέση σε σχέση με και ενάντια σε άλλες τοποθετήσεις), λέγοντας: «η φιλοσοφία εξαγγέλλει προτάσεις που αποτελούν θέσεις: μια θέση λέγεται *ορθή ή όχι*». Μπορούμε να πούμε το ίδιο για τις τάσεις, που είναι αποτέλεσμα μιας διάταξης θέσεων. Μια τάση είναι ορθή ή παρεκκλίνουσα (διαγράφει μια ορθή γραμμή, ή αποκκλίνει λιγότερο έως περισσότερο από την ορθή γραμμή, μέχρι να της γίνει ανταγωνιστική). Η ορθότητα δεν είναι κάτι αυθαίρετο: είναι το αποτέλεσμα μιας εργασίας, που μπορεί να είναι πάντα σημαντική, και που

πρέπει πάντα να επαναλαμβάνεται: της *ορθότητας*. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η φιλοσοφία έχει και μια θεωρητική λειτουργία, αλλά το ερώτημα είναι: με ποιο τρόπο και κάτω από ποιους όρους; Θα χρειάζονταν διεξοδικές αναλύσεις για να αποδειχθεί αυτό. Εκείνο που θέλησα να κάνω κατανοητό και που νομίζω ότι —έτσι όπως έχουν τα πράγματα σήμερα και στην εποχή που ζούμε— έχει καθοριστική σημασία για τον μαρξισμό, δεν είναι μόνον η «διαπλοκή» της θεωρητικής και της πρακτικής λειτουργίας της φιλοσοφίας, αλλά η *πρωτοκαθεδρία της πρακτικής έναντι της θεωρητικής λειτουργίας*, μέσα στην ίδια τη φιλοσοφία. Για να επισημάνω την καιρία σημασία αυτής της τοποθέτησης (Θέσης) και για να είναι αρκετά σαφής η πρωτοκαθεδρία της πρακτικής λειτουργίας, πρότεινα τη θέση: «η φιλοσοφία είναι, σε τελική ανάλυση, πάλη των τάξεων μέσα στη θεωρία».

Ορθές θέσεις, ορθή τάση, παρέκκλιση... Αυτές οι κατηγορίες μας δίνουν τη δυνατότητα να παρουσιάσουμε τελειώς διαφορετικά απ' ό,τι ο ρασιοναλισμός, αυτό που συμβαίνει μέσα σε μια «φιλοσοφία». Η τελευταία δεν είναι ένα Όλο ομοιογενών προτάσεων, που υπόκεινται στην κρίση του ζεύγους: αλήθεια/σφάλμα είναι ένα σύστημα τοποθετήσεων (θέσεων), και, διαμέσου αυτών των τοποθετήσεων, καταλαμβάνει η ίδια θέσεις μέσα στη θεωρητική ταξική πάλη. Τις θέσεις αυτές τις καταλαμβάνει μέσα στη μάχη, σε σχέση με και ενάντια στον αντίπαλο. Ούτε και ο αντίπαλος, όμως, είναι ένα ενιαίο σώμα: οπότε, το φιλοσοφικό πεδίο μάχης δεν είναι η αναπαραγωγή της απλής ρασιοναλιστικής αντίθεσης μεταξύ της αλήθειας και του σφάλματος, με τη μορφή αντιτιθέμενων «συστημάτων». Δεν υπάρχει το ομοιογενές στρατόπεδο των καλών, από τη μια πλευρά, και των κακών, από την άλλη. Τις περισσότερες φορές, οι θέσεις των αντιπάλων διαπλέκονται —δεν είναι όλοι αντίπαλοι με τον ίδιο τρόπο και, μέσα στη γενική σύγχυση, δεν είναι πάντα εύκολο να προσδιορίσεις ανάμεσα στους πολλούς τον κύριο αντίπαλο και να διακρίνεις ότι, κάτω από αυτόν, υπάρχουν δευτερεύοντες αντίπαλοι, που μάχονται είτε από παλιές θέσεις (λες και δεν άλλαξε το μέτωπο), είτε σκοπεύοντας σε «επιμέρους» ή μετατοπισμένους στόχους. Επομένως, πρέπει να δίνουμε τη μάχη, αν όχι σε όλα τα μέτωπα συγχρόνως, τουλάχισ-

στον σε πολλά, παίρνοντας υπόψη και την κύρια τάση και τις δευτερεύουσες, και τον κύριο στόχο και τους δευτερεύοντες, «εργαζόμενοι» συγχρόνως για την κατάληψη ορθών θέσεων. Όλα αυτά, βέβαια, μπορούν να τακτοποιηθούν με το θαύμα μιας συνειδησης σίγουρης ότι είναι κυρίαρχη των πάντων, μέσα στην απόλυτη σαφήνεια. Δεν υπάρχει θαύμα. Ένας μαρξιστής φιλόσοφος που μπορεί να παρεμβαίνει στη θεωρητική ταξική πάλη, πρέπει να ξεκινάει από θέσεις ήδη αναγνωρισμένες και επιβεβαιωμένες από τους θεωρητικούς αγώνες της ιστορίας του εργατικού κινήματος —αλλά δεν μπορεί να γνωρίζει τη σημερινή κατάσταση του θεωρητικού και ιδεολογικού «πεδίου», παρά με την προϋπόθεση ότι θα του κάνει αναγνώριση, θεωρητική και πρακτική συγχρόνως: μέσα στην πάλη και διαμέσου αυτής. Το ότι στην προσπάθειά του αυτή, ίσως του τύχει να καταλάβει ορισμένες θέσεις που θα αποδειχθούν —μέσα στη διαδικασία της πρακτικής— *παρεκκλίνοσες*, μετατοπισμένες σε σχέση με την ορθή γραμμή που σκοπεύει —έστω και αν ξεκινά από θέσεις ήδη επιβεβαιωμένες και με σκοπό να πλήξει δεδηλωμένους ή κρυφούς αντιπάλους— αυτό δεν είναι καθόλου παράξενο. Σημασία έχει να αναγνωρίσει τότε την παρέκκλισή του και να διορθώσει τις θέσεις του για να τις κάνει ορθότερες.

Ας προχωρήσουμε παραπέρα όμως. Αν είναι σωστό ότι η φιλοσοφία —«πάλη των τάξεων μέσα στη θεωρία»— είναι, σε τελική ανάλυση, αυτή η διαμεσολαβημένη αναμέτρηση τάσεων (ιδεαλισμού και υλισμού) για την οποία μιλάνε ο Μαρξ, ο Λένιν και ο Μάο, τότε μπορούμε να πούμε ότι, επειδή αυτή η πάλη δεν γίνεται στον αέρα αλλά στο πεδίο της θεωρίας, και επειδή αυτό το πεδίο αλλάζει στα μορφολογικά στοιχεία του μέσα στην πορεία της ιστορίας —αφού και οι στόχοι συγχρόνως παίρνουν νέες μορφές— μπορούμε, λοιπόν, γι' αυτούς τους λόγους να πούμε, ότι οι ιδεαλιστικές και υλιστικές τάσεις που συγκρούονται στο πεδίο της μάχης, μέσα από όλες τις διαμάχες των φιλοσόφων, *ποτέ δεν πραγματώνονται με καθαρή μορφή σε καμιά «φιλοσοφία»*. Σε κάθε «φιλοσοφία» —ακόμα και όταν αντιπροσωπεύει δεδηλωμένα και με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη «συνέπεια» μια από τις δύο μεγάλες αντιμαχόμενες τάσεις— υπάρχουν εμφανή ή δυνάμει στοιχεία της άλλης τάσης. Και πώς θα μπορούσε άραγε να το αποφύγει αυτό,

αφού το προσίδιο στοιχείο κάθε φιλοσοφίας είναι η προσπάθειά της να περικυκλώσει τις θέσεις του αντίπαλου, άρα να εσωτερικεύσει τη σύγκρουση για να την ελέγξει απόλυτα: αυτός ο έλεγχος, όμως, μπορεί να διαφύγει από εκείνον ακριβώς που θέλει να τον καθιδρύσει. Για έναν απλό λόγο: η τύχη των φιλοσοφικών θέσεων δεν εξαρτάται απλώς από τη θέση που κατέχουν —αφού η πάλη των τάξεων στη θεωρία είναι πάντα δευτερεύουσα σε σχέση με την πάλη των τάξεων νέτα-σκέτα, και αφού *υπάρχει ένα έξωθεν στη φιλοσοφία*, που τη συγκροτεί σαν φιλοσοφία, ακόμα μάλιστα, και προπαντός, όταν δεν θέλει να «ακούσει» να γίνεται λόγος γι' αυτό το έξωθεν.

Γι' αυτό, αν θέλουμε να μιλήσουμε για μια φιλοσοφία και να την κρίνουμε, είναι ορθό να ξεκινάμε από τις κατηγορίες που χρησιμοποιεί ο Μάο για την αντίφαση. Αυτός που, πριν από όλα τ' άλλα, μιλάει για πολιτική, ακόμα και στα φιλοσοφικά του κείμενα —και έχει αφάνταστα δικιο— μας προσφέρει ό,τι χρειάζεται για να βεβαιώσουμε το εξής— που είναι σύμφωνο με όσα έγραψαν ο Ένγκελς και ο Λένιν και που θεμελιώνει θεωρητικά τη λενινιστική «υλιστική ανάγνωση», όχι μόνον του Χέγκελ (το απόλυτο του ιδεαλισμού), αλλά όλων ανεξαιρέτα των φιλοσόφων (μαζί και των ιδίων των Ένγκελς, Λένιν και Μάο): σε κάθε φιλοσοφία, σε κάθε φιλοσοφική θέση, πρέπει να μελετάμε *την τάση μέσα στην αντίφασή της* και, μέσα σε αυτήν την αντίφαση, την *κύρια* και τη *δευτερεύουσα* τάση της, και, σε κάθε τάση, την *κύρια* και τη *δευτερεύουσα* πλευρά της, και ούτω καθεξής. Δεν πρόκειται βέβαια για κάποιο πλατωνικό διαχωρισμό, άπειρο και τυπικό. Πρέπει να δούμε, πώς αυτός ο διαχωρισμός αποκρυσταλλώνεται σε μια σειρά *κόμβους*, όπου η πολιτικο-θεωρητική συγκυρία καθορίζει τον *κεντρικό κόμβο* (τον «αποφασιστικό κρίκο») και τους δευτερεύοντες. Ας αλλάξουμε μεταφορικό σχήμα: το κύριο και τα δευτερεύοντα «μέτωπα», το κύριο και τα δευτερεύοντα σημεία επίθεσης και άμυνας. Βέβαια, με τη μορφή που παρουσιάζουμε εδώ αυτόν το διαχωρισμό, είναι πολύ σχηματικός, θα λέγαμε μάλιστα σχολαστικός! «*distinguo*»*, λέει ο φιλόσοφος του Μολιέρου, που με αυτόν τον τρόπο γελοιοποιεί το *διαχωρισμό* (πάρα πολύ σημαντική

* διακρίνω σχολαστικά.

επιχείρηση της φιλοσοφικής πρακτικής, που με τις οριοθετήσεις της *πραγματώνει* μια τάση της πάλης), μετατρέποντάς τον σε απλές *διακρίσεις* που θεσπίζουν *αντικείμενα* και *ουσίες*. Οι «διακρίσεις» όμως του Λένιν και του Μάο δεν είναι διακρίσεις που καθορίζουν μια για πάντα κάποιο αποτέλεσμα, αλλά διαχωρισμοί που η γραμμή τους ανοίγει κάποιο δρόμο. Ξεκινώντας από αυτό το σημείο, μπορούμε να αρχίσουμε να εργαζόμαστε —τελειοποιώντας επ' άπειρον τα εργαλεία της εργασίας μας— για να καταλάβουμε κάπως καλύτερα αυτό που συμβαίνει μέσα «στη» φιλοσοφία και μέσα σε «μια» φιλοσοφία.

Έκανα αυτές τις γενικές παρατηρήσεις για να μπορέσω να χαρακτηρίσω καλύτερα, περισσότερο σφαιρικά και σταθμισμένα, την «τάση» των πρώτων μου δοκιμίων. Με την κύρια τάση τους, και παρά την αυστηρή κριτική που τους κάνω, πιστεύω ότι υπεράσπιζαν —με τον τρόπο τους, με όποια μέσα είχαν τότε στη διάθεσή τους, και μέσα σε μια συγκεκριμένη συγκυρία— μια σειρά θέσεις, χρήσιμες στη μαρξιστική θεωρία και στην ταξική πάλη του προλεταριάτου: ενάντια στις πιο επίβουλες μορφές της αστικής ιδεολογίας, τον ανθρωπισμό, τον ιστορικισμό, τον πραγματισμό, τον εξελικτικισμό, τον οικονομισμό, τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό, κτλ. Με τη *δευτερεύουσα* τάση τους, όμως, τη θεωρητιστική, τα ίδια αυτά δοκίμια εκφράζανε μια παρέκκλιση, που ήταν επιβλαβής για τις θέσεις και την ταξική πάλη του μαρξισμού.

Δεν μπορούμε, όμως, να αρκεστούμε σε μια απλή καταμέτρηση: από το ένα μέρος/από το άλλο. Πρέπει συγχρόνως να επανεξετάσουμε το σύνολο, δηλαδή τις επιδράσεις που έχει η κάθε τάση πάνω στην άλλη και το συνολικό αποτέλεσμα. Μπορούμε, λοιπόν, να μιλάμε για μια ενότητα *αντιφατική* (ανάμεσα στην κύρια τάση, που στο σύνολό της είναι ορθή, και στη δευτερεύουσα, που είναι παρεκκλίνουσα). Μέσα σε αυτήν την ενότητα, η θεωρητιστική τάση επέδρασε στις θέσεις της κύριας τάσης. Οι περισσότερο πολιτικοποιημένοι από τους κριτικούς μου το αποκάλυψαν: στο *Για τον Μαρξ* και στο *Lire le Capital*, δεν μπαίνει καθόλου το ζήτημα της ταξικής πάλης *καθ' εαυτής*: δεν μπαίνει τέτοιο ζήτημα όταν μιλάω για την πρακτική και κοινωνική λειτουργία της ιδεολογίας: και φυσικά (αυτό οπωσδήποτε είναι το σοβαρότερο μειονέκτημα σε δοκίμια

μαρξιστικής *φιλοσοφίας*) δεν μπαίνει το ζήτημα της ταξικής τοποθέτησης στη θεωρία. Από την άλλη, όμως, δεν μπορούμε επίσης να μην πάρουμε υπόψη, μέσα στην αντίφαση των δύο τάσεων, τις επιδράσεις της κύριας (ορθής) τάσης πάνω στη δευτερεύουσα (παρεκκλίνουσα). Ορισμένες από τις θεωρητιστικές θέσεις μου —προπαντός εκείνες που βασίζονται στον Σπινόζα— έχοντας αλλάξει κατεύθυνση κάτω από την επίδραση της κύριας τάσης, έπαιξαν και αυτές κάποιο ρόλο στη διαμάχη.

Δεν έγκειται σε μένα να πω ποιο ήταν το αποτέλεσμα αυτής της επιχείρησης, ποια προβλήματα ήρθαν στην επιφάνεια και ποια άλλα αποσαφηνίστηκαν, ποιες κατηγορίες και έννοιες προτάθηκαν, που μας έδωσαν ίσως τη δυνατότητα να καταλάβουμε καλύτερα, τι μας προσφέρει και τι μας επιφυλάσσει η έξοχη θεωρία που έχει πάρει το όνομα του Μαρξ. Νομίζω, όμως, πως μπορώ να πω ότι ανοίχτηκε ένα «μέτωπο»: και ότι μπορεί μεν να μην κρατήθηκε και να μην προασπίστηκε σε όλη του την έκταση με τον ίδιο τρόπο, με επιχειρήματα που να ήταν όλα τους εξίσου ορθά, αλλά, τουλάχιστον στο βασικό μέρος του (στην κύρια τάση), κρατήθηκε σε θέσεις υλιστικές-διαλεκτικές. Αυτοί που στόχευα, αναγνώρισαν καθαρά τα αδύνατα σημεία του μετώπου. Έστω και αν δεν μπόρεσαν να έχουν μια «συνολική έποψη» του (για ορισμένους, ελάχιστη σημασία είχε αυτή η απαίτηση), εκμεταλλεύθηκαν τις λεπτομέρειες που μπορούσαν να εκμεταλλευθούν και επινόησαν τα υπόλοιπα. Είναι μια καλή στρατηγική. Όμως —και αυτό είναι πολύ σημαντικό— αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν από ορισμένες θέσεις στις οποίες επιτεθήκαμε: τις θέσεις του ανθρωπισμού, του ιστορικισμού, κτλ.

Τώρα, όμως, που διδάχτηκα από την πρακτική, έχοντας μάθει και από τον Λένιν ότι είναι «σοβαρότερο να μην αναγνωρίζεις ένα σφάλμα από το να το διαπράττεις», θα μπορούσα, στρεφόμενος σε αυτό το παρελθόν και επανεξετάζοντας τις θέσεις μου στο φως της αντίφασης που τις διακατείχε, να «κάνω το ξεδιάλεγμα».

Υπάρχουν θέσεις που πρέπει σίγουρα να αποποιηθώ επειδή, έτσι όπως έχουν σήμερα, είναι εσφαλμένες (λάθος προσανατολισμένες) και κατά συνέπεια επιβλαβείς. Για παράδειγμα, ο ορισμός της φιλοσοφίας ως «Θεωρίας της θεωρητικής πρακτικής», νομίζω ότι δεν μπορεί καθόλου

να υποστηριχθεί και πρέπει να προγραφεί. Και δεν αρκεί να εξαλειφθεί μια διατύπωση: πρέπει να επανορθωθούν, στη θεωρητική τους διάταξη, όλες οι επιδράσεις και οι αντικτυποι που είχε η αντήχησή της. Το ίδιο ισχύει και για την κατηγορία της «θεωρητικής πρακτικής», που ήταν πολύ χρήσιμη όταν λειτουργούσε στο άλλο της πλαίσιο, αλλά είναι επικίνδυνη λόγω της αμφισημίας της, που συνδέει σε μια ίδια λέξη και την επιστημονική και τη φιλοσοφική πρακτική, και υποβάλλει έτσι την ιδέα ότι η φιλοσοφία θα μπορούσε να είναι (μία) επιστήμη: μέσα σε μια διάταξη, όμως, που δεν παρασύρει αυτήν την αμφισημία σε θεωρησιακή σύγχυση, η κατηγορία της «θεωρητικής πρακτικής» μπορεί, αν παρουσιαστεί ευκαιρία, να εξακολουθήσει να είναι χρήσιμη, γιατί δηλώνει τη «θεωρία» της υλιστικής έγκλησης της *πρακτικής*. Όσο για την αντίθεση επιστήμης-ιδεολογίας, έχω μιλήσει αρκετά ώστε να καταλάβετε ότι πρέπει ανεπιφύλακτα να απορριφθεί το ρασιοναλιστικό-θεωρησιακό σχήμα της *γενικότητάς* της, για να την «επανεπεξεργασθούμε» από τελείως διαφορετική σκοπιά: αυτή η «επανεπεξεργασία» θα προκαλέσει σίγουρα την εκδήλωση αυτής της αντίθεσης μέσα στα στοιχεία της σύνθετης διαδικασίας «παραγωγής» των γνώσεων, όπου συνδυάζονται οι ταξικές συγκρούσεις των πρακτικών ιδεολογιών, οι θεωρητικές ιδεολογίες, οι υπάρχουσες επιστήμες και η φιλοσοφία.

Υπάρχουν, όμως, άλλες θέσεις και κατηγορίες που μπορούν, ακόμα και με την παλιά τους μορφή, να χρησιμεύσουν θεωρητικά και πολιτικά στη μάχη και στην έρευνα, με την προϋπόθεση ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, θα τις μετατοπίσουμε, έστω και ανεπαίσθητα (οι «αποχρώσεις» του Λένιν), και θα τις συγκεντρώσουμε μέσα σε μια ορθότερη θεωρητική διάταξη: μια διάταξη καλύτερα ορθοθετημένη. Δεν θα εξετάσω λεπτομερειακά αυτό το θέμα: ο καθένας μπορεί να σχηματίσει μια σταθερή άποψη. Το όλο πρόβλημα είναι να αντιμετωπίσουμε με σοβαρότητα τα σημεία αναφοράς της θεωρητικής ταξικής πάλης, για να αναγνωρίσουμε καλύτερα και να γνωρίσουμε τον ταξικό αντίπαλο —δηλαδή, στο υπάρχον θεωρητικό πεδίο (που και αυτό επίσης πρέπει να το γνωρίσουμε καλύτερα), τους φιλοσοφικούς αντίπαλους— και να καταλάβουμε ορθότερες ταξικές θέσεις, για να κρατήσουμε και να υπερασπί-

σουμε ένα μέτωπο καλύτερα ορθοθετημένο.

Το βασικό που έλειπε από τα πρώτα μου δοκίμια: η πάλη των τάξεων και τα αποτελέσματά της στη θεωρία —να τι επιτρέπει να μετατοπίσω στην (περισσότερο) ορθή θέση τους ορισμένες από τις αφετηριακές μου κατηγορίες. Και —για να επανέλθω σε αυτές τις κατηγορίες— αυτό ακριβώς ισχύει για την περίφημη «τομή». Θα συνεχίσω να τη χρησιμοποιώ, με το όνομά της, αλλά μετατοπίζοντάς την, ή μάλλον ορίζοντας τη θέση της στο στερεό έδαφος του μετώπου του διαλεκτικού υλισμού, αντί να την αφήνω να αιωρείται επικίνδυνα στην ατμόσφαιρα ενός επικίνδυνα ιδεαλιστικού ρασιοναλισμού. Τι σημαίνει όμως: την τοποθετώ στη θέση της, μέσα σε μια διάταξη καλύτερα ορθοθετημένη; Πρώτα απ' όλα σημαίνει να παραδεχτώ —πράγμα που δεν ήξερα να κάνω τότε— ότι αν η «τομή» έχει όντως ένα πραγματικό αντικείμενο —με την ευκαιρία ιδιότυπων και αναμφισβήτητων γεγονότων των οποίων αποτελεί τον δείκτη— από την άλλη, δεν είναι η τελευταία λέξη στην υπόθεση. Γιατί όχι μόνον πρέπει να πούμε ότι η τομή δεν αποτελεί για τον εαυτόν της τη δική της εξήγηση —αφού περιορίζεται στο να καταγράφει το απλό φαινόμενο συμπτωμάτων και αποτελεσμάτων που παράγει ένα θεωρητικό γεγονός, να καταγράφει δηλαδή την ιστορική ανάδυση μιας επιστήμης— αλλά ότι και αυτό το γεγονός της θεωρητικής ιστορίας πρέπει να εξηγηθεί από τη συνέργεια των υλικών, τεχνικών, κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών συνθηκών που το διέπουν. Και, από όλες αυτές τις συνθήκες, πρέπει —σε ορισμένες περιπτώσεις, και οπωσδήποτε στην περίπτωση του Μαρξ— να συγκρατήσουμε πρώτα απ' όλα την παρέμβαση των *ταξικών θεωρητικών θέσεων*, ή αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε παρέμβαση της φιλοσοφικής «βαθμίδας»².

Στην περίπτωση της μαρξιστικής θεωρίας, το γεγονός

2. Άλλο ένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ξαναχρησιμοποιώ εσκεμμένα αυτόν τον όρο: *βαθμίδα*. Άλλη μια κατηγορία που, μέχρι να βρεθεί κάποια άλλη, καλύτερα ορθοθετημένη, πρέπει να την κρατήσουμε, αλλά χρησιμοποιώντας την στη θέση της. Τον τελευταίο καιρό, «φύσηξε ένας άνεμος» στους κομμουνιστές φιλόσοφους που πήγε να ανατρέψει όλες τις βαθμίδες... Δεν πρέπει όμως να συμπεριφερόμαστε με αυτόν τον

που ονομάστηκε «τομή» —έτσι όπως το όρισα παραπάνω— είναι παράγωγο (σαν ένα «παιδί χωρίς πατέρα») της συμβολής των Τριών κύριων πηγών (Λένιν), ή —για να χρησιμοποιήσουμε έναν όρο περισσότερο προσεγγιστικό— παράγωγο της *πρόσπτωσης*, ή *σύζευξης* οροθετικών γραμμών και εξαιρετικά σύνθετων θεωρητικών και ιδεολογικών γραμμίδων, οι οποίες, χωρίς σκοπό και κάθε μια για τον εαυτό της, *ανατέμνονται* στο αποτέλεσμα της πρόσπτωσής τους. Η σύζευξη αυτή συντελείται στο πεδίο της ταξικής πάλης των ετών 1840-1848 (όταν η ταξική πάλη ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο υπερίσχυσε απέναντι στην ταξική πάλη της φεουδαρχίας και της αστικής τάξης).

Μέσα σε αυτήν την αντιφατική διαδικασία, είναι εφικτό και αναγκαίο να ξεχωρίσουμε, σαν *κυρίαρχο στοιχείο*, αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε: *αλλαγή ταξικής θεωρητικής τοποθέτησης* του ιστορικού «ατόμου» Μαρξ-Ένγκελς. Η αλλαγή αυτή πραγματοποιείται μέσα στη φιλοσοφία, κάτω από την επίδραση των πολιτικών ταξικών αγώνων και της εμπειρίας τους. Αυτή η διαπίστωση δεν έχει τίποτε το παράδοξο, στο βαθμό βέβαια που ισχύει η θέση την οποία προτείνω, ότι δηλαδή η φιλοσοφία είναι, σε τελική ανάλυση, πάλη των τάξεων μέσα στη θεωρία.

Επιμένω στο σημείο αυτό: πράγματι, με παραπέμπει απευθείας στα πρώτα μου δοκίμια. Έλεγα τότε: το βασικό πρόβλημα είναι το πρόβλημα της μαρξιστικής φιλοσοφίας. Το πιστεύω πάντα αυτό. Αν, όμως, το 1960-1965 είχα διακρίνει ποιο ήταν το βασικό πρόβλημα, τώρα διαπιστώνω ότι δεν είχα δει καθαρά μέσα του... Όριζα τη φιλοσοφία σαν «Θεωρία της θεωρητικής πρακτικής», δίνοντάς της, με τον ενιαίο όρο της «θεωρίας», την ίδια καταστατική θέση όπως και σε μια επιστήμη. Τότε, υπερεκτιμώντας θεωρητικά τη φιλοσοφία την υποτίμησα πολιτικά —όπως δεν

τρόπο, επειδή ορισμένοι χρησιμοποιούν παντού και όποτε θέλουν τη «βαθμίδα», υπάρχει δεν υπάρχει λόγος, σε μικροσυνδυασμούς που τους δίνουν αυτό που τους συμφέρει. Όσο για μένα, που σίγουρα έκανα κάποια κατάχρηση σε αυτόν τον όρο, επειδή τότε δεν υπήρχε καλύτερος, δεν θα μιλάω πια για «οικονομική βαθμίδα» θα συνεχίσω όμως να χρησιμοποιώ αυτόν τον πολύτιμο όρο για το Εποικοδόμημα: το Κράτος, το Δίκαιο, και τη Φιλοσοφία.

παρέλειψαν να αποκαλύψουν αυτοί που δίκαια μου καταλόγισαν, ότι δεν «κάνω να παρέμβει» η ταξική πάλη. Άλλη μια μαρτυρία γι' αυτό βρίσκεται στο *Ο Λένιν και η Φιλοσοφία**, όπου, ωστόσο, διορθώνω στο βασικό της μέρος την παρέκκλισή μου, στα πλαίσια ενός νέου ορισμού για τη φιλοσοφία («η πολιτική μέσα στη θεωρία») είναι το σύστημα της «διπλής αντιπροσώπευσης», *εξισωτικής*, πλάι στις Επιστήμες και την Πολιτική**, και η Θέση που, όχι τυχαία, ξαναπήρα από τον Χέγκελ: η φιλοσοφία ξυπνά πάντα όταν πέφτει η νύχτα, στο ιστορικό μεθύστερο ενός μοναδικού γεγονότος —όχι του γεγονότος μιας πολιτικο-ιδεολογικής επανάστασης, αλλά εκείνου της γέννησης ή της ανάπλασης *μόνων* των Επιστημών***. Ήταν άλλη μια ευκαιριακή, δηλαδή μισοσυμβιβαστική λύση, που πρόβλεπε μεν κάποια θέση για τα γεγονότα της ιστορίας των επιστημών και τα φιλοσοφικά τους επιγενόμενα, αλλά δεν τα τοποθετούσε στη σωστή τους θέση και τους έδινε εκ των προτέρων μια θέση πολύ εξωραϊσμένη. Αν σήμερα προτείνω μια νέα διατύπωση: «η φιλοσοφία είναι, σε τελική ανάλυση, πάλη των τάξεων μέσα στη θεωρία», το κάνω ακριβώς για να βάλω στη σωστή τους θέση και την πάλη των τάξεων (τελική ανάλυση/βαθμίδα) και τις άλλες κοινωνικές πρακτικές (μεταξύ των οποίων και η επιστημονική πρακτική) μέσα στη «σχέση» τους προς τη φιλοσοφία.

Έχοντας αυτό το σημείο για αφετηρία, μπορούν να επιχειρηθούν νέες έρευνες.

* ελληνική μετάφραση, Εκδ. ΗΡΙΔΑΝΟΣ, Αθήνα, χ.χρ.

** «Η φιλοσοφία θα αντιπροσώπευε την πολιτική μέσα στο χώρο της θεωρίας, και για να γίνω πιο συγκεκριμένος: πλάι στις επιστήμες και *αντίστροφα*, η φιλοσοφία θα αντιπροσώπευε την επιστημονικότητα μέσα στην πολιτική (...). Η βαθιά του πεποίθηση (του Λένιν, Σ.τ.μ.) είναι προφανώς ότι τελικά καμιά φιλοσοφία δεν καταφέρνει... να ξεφύγει από τον ντετερμινισμό που υπάρχει μέσα σε τούτη τη διπλή αντιπροσώπευση...». Βλ. Α. Αλτουσέρ, *Ο Λένιν και η Φιλοσοφία*, οπ. παρ., σελ. 54-55.

*** «... ο Χέγκελ δεν είχε τελικά άδικο όταν έλεγε ότι η φιλοσοφία ξυπνά *αφού νυχτώσει*: όταν η επιστήμη έχει ήδη διαγράψει την τροχιά μιας παρατεταμένης ημέρας. Η φιλοσοφία έρχεται πάντα με καθυστέρηση μιας παρατεταμένης ημέρας ύστερα από την επιστήμη, που σ' αυτή χρωστάει τη γέννα της...». Βλ., Α. Αλτουσέρ, οπ. παρ., σελ. 27.

**ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΤΟΥ ΝΕΑΡΟΥ ΜΑΡΞ**

(Ιούλιος 1970)

Αν μου ζητούσαν να συνοψίσω τη βασική *Θέση* που θέλησα να υπερασπίσω στα φιλοσοφικά μου δοκίμια, θα έλεγα: ο Μαρξ θεμελίωσε μια νέα επιστήμη: την επιστήμη της Ιστορίας. Θα πρόσθετα: αυτή η επιστημονική ανακάλυψη είναι ένα θεωρητικό και πολιτικό γεγονός, ανεπανάληπτο στην ανθρώπινη ιστορία. Και θα διευκρίνιζα: το γεγονός αυτό είναι αμετάκλητο.

Ένα θεωρητικό γεγονός. Πριν από τον Μαρξ, αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε «Ήπειρος - Ιστορία» ήταν κατελημμένη από ιδεολογικές αντιλήψεις, θρησκευτικής, ηθικής, ή νομικο-πολιτικής έμπνευσης, κοντολογίς από φιλοσοφίες της Ιστορίας. Ισχυρίζονταν ότι παρουσίαζαν αυτό που συμβαίνει στις κοινωνίες και στην ιστορία. Στην πραγματικότητα, δεν έκαναν άλλο από το να συγκαλύπτουν κάτω από παραμορφωτικές και παραπλανητικές έννοιες τους μηχανισμούς που διακυβερνούν τις κοινωνίες και την ιστορία. Αυτή η μυστικοποίηση δεν ήταν τυχαία, αλλά σύμφυτη με τη λειτουργία τους. Πράγματι, οι αντιλήψεις αυτές δεν ήταν παρά τα θεωρητικά αποσπάσματα* πρακτικών ιδεολογιών (θρησκεία, ηθική, νομική ιδεολογία, πολιτική, κτλ.), που η βασική τους λειτουργία έγκειται στην αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής (= εκμετάλλευσης) των ταξικών κοινωνιών. Ο Μαρξ «άνοιξε» την «Ήπειρο - Ιστορία», ερχόμενος σε ρήξη με αυτές τις ιδεολογικές αντιλήψεις. Άνοιξε: με τις αρχές του ιστορικού υ-

* Με τη στρατιωτική έννοια του όρου.

λισμού, με το *Κεφάλαιο* και τα άλλα έργα του. Άνοιξε: γιατί, όπως λέει ο Λένιν, ο Μαρξ έβαλε απλώς τους «ακρογωνιαίους λίθους» σε ένα απέραντο πεδίο, που συνέχισαν μεν να το εξερευνούν οι διάδοχοί του, αλλά οι έρευνες πρέπει να συνεχίζονται αδιάκοπα, λόγω της μεγάλης του έκτασης και των νέων προβλημάτων.

Ένα πολιτικό γεγονός. Γιατί η επιστημονική ανακάλυψη του Μαρξ ήταν ήδη από την αρχή, και μετά έγινε ολοένα και περισσότερο, το αντικείμενο και ο στόχος μιας βίαιης και αμείλικτης ταξικής πάλης. Αποδειχνοντάς ότι η ανθρώπινη ιστορία είναι η ιστορία των ταξικών κοινωνιών* —άρα της ταξικής εκμετάλλευσης και κυριαρχίας, άρα, τελικά, της πάλης των τάξεων— αναλύοντας τους μηχανισμούς της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και κυριαρχίας, ο Μαρξ έκανε κατά μέτωπο επίθεση στα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Οι ιδεολογίες τους εξαπολύθηκαν και εξαπολύονται ολοένα και περισσότερο εναντίον του. Αντίθετα, οι εκμεταλλευόμενοι, και πρώτοι από όλους οι προλετάριοι, αναγνώρισαν την αλήθεια «τους» μέσα στην επιστημονική θεωρία του Μαρξ: την υιοθέτησαν και την έκαναν όπλο στην επαναστατική ταξική πάλη τους. Αυτή η αναγνώριση έχει ένα όνομα στην ιστορία: είναι η *Ένωση* (ή ακόμα, όπως έλεγε ο Λένιν, η *Συγχώνευση*) του εργατικού Κινήματος και της μαρξιστικής Θεωρίας. Αυτή η Συνάντηση, η Ένωση, η Συγχώνευση δεν έγιναν ούτε αυθόρμητα, ούτε εύκολα: το εργατικό Κίνημα, που υπήρχε αρκετά πριν διαμορφωθεί και διαδοθεί η μαρξιστική Θεωρία, ήταν υποταγμένο στην επιρροή μικροαστικών ιδεολογικών αντιλήψεων, όπως ο ουτοπικός σοσιαλισμός, ο αναρχισμός, κτλ. Για να μορφοποιηθεί και να αποκτήσει ιστορική υπόσταση αυτή η Ένωση, απαιτήθηκε μακρόχρονη εργασία και ιδεολογική-πολιτική πάλη. Λόγω των ίδιων των όρων της πραγματοποίησης και της ύπαρξής της, αυτή η Ένωση δεν μπορεί να είναι ένα επίτευγμα κατακτημένο μια για πάντα. Επειδή υπόκειται στην ταξική πάλη, πρέπει να περιφρουρείται διαρκώς —μέσα στο σκληρό ταξικό αγώνα— από τις παρεκκλίσεις και τις κρι-

* «Η ιστορία όλων των ως τα τώρα κοινωνιών είναι ιστορία ταξικών αγώνων». Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, ελλ. μτφρ., Εκδ. ΗΡΙΑΝΟΣ, Αθήνα 1974, σελ. 29.

σεις που την απειλούν: αυτό δείχνουν η προδοσία της 2ης Διεθνούς, χτες, και το σχίσμα του Διεθνούς Κομμουνιστικού Κινήματος, σήμερα.

Ένα πράγμα είναι αναμφισβήτητο: εδώ και εκατό χρόνια, ολόκληρη η ιστορία της ανθρωπότητας εξαρτάται από την Ένωση του εργατικού Κινήματος (και του κινήματος των καταπιεσμένων λαών) και της μαρξιστικής Θεωρίας (που έγινε μαρξιστική - λενινιστική Θεωρία). Αρκεί να πάrouμε λίγο τις αποστάσεις μας και θα δούμε ότι αυτή η πραγματικότητα —με διαφορετικές αλλά συγκλινουσες μορφές— επικυριαρχεί πλέον στο προσκήνιο της παγκόσμιας ιστορίας: η πάλη του προλεταριάτου και των καταπιεσμένων λαών ενάντια στον Ιμπεριαλισμό. Αυτό το γεγονός είναι *αμετάκλητο*.

II

Θα μπορούσαμε να αρκεστούμε σε αυτές τις διαπιστώσεις. Αν θέλουμε όμως (όποια και αν είναι η θέση που κατέχουμε μέσα σε αυτήν την πάλη) να βαδίσουμε παραπέρα στην εξερεύνηση της «ηπείρου - Ιστορίας», ή —πράγμα που, από μια συγκεκριμένη σκοπιά, είναι το ίδιο— να αντιληφθούμε ενεργά τις σύγχρονες μορφές της ταξικής πάλης του προλεταριάτου, τότε θα πρέπει να προχωρήσουμε περισσότερο. Πρέπει να θέσουμε στους εαυτούς μας το ερώτημα: ποιες ήταν οι προϋποθέσεις που έκαναν δυνατή την επιστημονική ανακάλυψη του Μαρξ;

Το ερώτημα αυτό έχει όλα τα εξωτερικά γνωρίσματα μιας παρέκβασης, ενός ελιγμού. Δεν είναι τέτοιο όμως. Έχει όλα τα γνωρίσματα ενός θεωρητικού προβλήματος. Στην πραγματικότητα, έχει πολιτικές συνέπειες που είναι ολοφάνερα επίκαιρες.

III

Τι κάναμε, όταν δείξαμε στα προηγούμενα δοκίμιά μας, ότι η επιστημονική ανακάλυψη του Μαρξ αντιπροσώπευε μια «τομή» ή «ρήξη» με προγενέστερες ιδεολογικές αντιλήψεις της ιστορίας; Τι κάναμε, όταν μιλήσαμε για «τομή» ή «ρήξη» ανάμεσα στην επιστήμη και την ιδεολογία; Τι κάναμε όταν μιλήσαμε για ιδεολογία;

Αναπτύξαμε μια μορφική ανάλυση, που πρέπει τώρα να δείξουμε τον προσανατολισμό της και να χαράξουμε τα όριά της.

Πρώτα απ' όλα προχωρήσαμε σε μια *διαπίστωση*. Καταγράψαμε ένα συμβάν, ένα θεωρητικό γεγονός: την εμφάνιση μιας επιστημονικής θεωρίας για την Ιστορία, μέσα σε ένα πεδίο που μέχρι τότε ήταν κατειλημμένο από αντιλήψεις τις οποίες χαρακτηρίσαμε ιδεολογικές. Προς το παρόν, ας αφήσουμε κατά μέρος αυτόν τον χαρακτηρισμό: *ιδεολογικές*.

Αποδείξαμε ότι, ανάμεσα σε αυτές τις αντιλήψεις και τη θεωρία του Μαρξ, υπήρχε μια απροσμείωτη διαφορά. Για να το αποδείξουμε αυτό, συγκρίναμε το εννοιολογικό τους περιεχόμενο και τον τρόπο λειτουργίας τους.

Το εννοιολογικό τους περιεχόμενο. Αποδείξαμε ότι ο Μαρξ είχε αντικαταστήσει τις παλιές βασικές έννοιες των φιλοσοφιών της Ιστορίας (που τις ονομάσαμε ιδέες), με τελείως νέες έννοιες, άγνωστες, «ανεύρετες» μέσα στις παλιές αντιλήψεις. Εκεί που οι φιλοσοφίες της Ιστορίας μιλούσαν για άνθρωπο, για οικονομικό υποκείμενο, για ανάγκη, για σύστημα αναγκών, για κοινωνία-των-ιδιωτών, για αλλοτρίωση, για κλοπή, για αδικία, για πνεύμα, για ελευθερία —εκεί που μιλούσαν ακόμα και για «κοινωνία»— ο Μαρξ άρχισε να μιλάει για τρόπο παραγωγής, για παραγωγικές δυνάμεις, για παραγωγικές σχέσεις, για κοινωνικό σχηματισμό, για υποδομή, για εποικοδόμημα, για ιδεολογίες, για τάξεις, για πάλη των τάξεων, κτλ. Από τη σύγ-

κριση αυτή, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε σχέση συνέχειας (ακόμα και στην περίπτωση της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας) ανάμεσα στο σύστημα των μαρξιστικών εννοιών και το σύστημα των προ-μαρξιστικών ιδεών. Αυτήν την απουσία συνέχειας, αυτήν τη θεωρητική διαφορά, αυτό το διαλεκτικό «άλμα», το ονομάσαμε «επιστημολογική τομή», «ρήξη».

Συγκρίναμε και τον τρόπο λειτουργίας τους. Αποδείξαμε ότι *στην πράξη* η μαρξιστική θεωρία λειτουργούσε τελείως διαφορετικά από τις παλιές προ-μαρξιστικές αντιλήψεις. Θεωρήσαμε ότι το σύστημα των βασικών εννοιών της μαρξιστικής θεωρίας, λειτουργούσε όπως η «θεωρία» μιας επιστήμης: σαν μια «βασική» εννοιολογική διάταξη, ανοιχτή στο «άπειρο» (Λένιν) του αντικειμένου της, δηλαδή προορισμένη να θέτει και να αντιμετωπίζει συνεχώς προβλήματα, για να παράγει συνεχώς νέες γνώσεις. Ας πούμε: (λειτουργούσε) σαν μια *αλήθεια* (προσωρινή) για την κατάκτηση (άπειρη) νέων γνώσεων, που οι ίδιες μπορούν (μέσα σε κάποιες συγκυρίες) να ανανεώνουν αυτήν την πρώτη αλήθεια. Με τη σύγκριση που κάναμε, σχηματίσαμε την ιδέα ότι η βασική θεωρία των παλιών αντιλήψεων, χωρίς καθόλου να λειτουργεί σαν μια (προσωρινή) *αλήθεια* για την παραγωγή νέων γνώσεων, στην ουσία παρυσιαζόταν, αντίθετα, σαν η *αλήθεια* της Ιστορίας, η εξαντλητική, οριστική και απόλυτη γνώση της, κοντολογίς σαν ένα σύστημα κλειστό στον εαυτό του, χωρίς ανάπτυξη, αφού δεν έχει αντικείμενο —με την επιστημονική έννοια του όρου— και, επομένως, χωρίς ποτέ να βρίσκει μέσα στην πραγματικότητα άλλο τίποτα εκτός από τη δική του κατοπτρική αντανάκλαση. Και σε αυτό επίσης το ζήτημα καταλήξαμε στο συμπέρασμα, ότι υπήρχε μια ριζική διαφορά ανάμεσα στη θεωρία του Μαρξ και τις προγενέστερες αντιλήψεις, και μιλήσαμε για «επιστημολογική τομή» και για «ρήξη».

Τέλος, υπάρχει το ζήτημα ότι χαρακτηρίσαμε αυτές τις προγενέστερες αντιλήψεις σαν *ιδεολογικές*, και ότι θεωρήσαμε την «επιστημολογική τομή» ή τη «ρήξη» —την οποία είχαμε καταγράψει διαπιστωτικά— σαν μια θεωρητική ασυνέχεια ανάμεσα στη μαρξιστική *επιστήμη*, αφ' ενός, και την *ιδεολογική* προϊστορία της, αφ' ετέρου. Διευκρινίζουμε: όχι ανάμεσα στην επιστήμη, εν γένει, και την ιδεολο-

γία, εν γένει, αλλά ανάμεσα στη μαρξιστική επιστήμη και τη δική της ιδεολογική προϊστορία.

Τι ήταν αυτό, όμως, που μας επέτρεψε να χαρακτηρίσουμε σαν ιδεολογικές τις προ-μαρξιστικές αντιλήψεις; Ή —πράγμα που είναι το ίδιο— τι νόημα δώσαμε στον όρο *ιδεολογία*;

Μια ιδεολογική αντίληψη δεν έχει ούτε φανερό ούτε κρυμμένο το διακριτικό γνώρισμα της ιδεολογίας —όποιο νόημα και αν δώσουμε σε αυτόν τον όρο. Αντίθετα, παρουσιάζεται σαν η Αλήθεια. Μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ιδεολογική μόνον από τα έξω και εκ των υστέρων: από τη σκοπιά της ύπαρξης της μαρξιστικής επιστήμης της Ιστορίας. Λέω: όχι μόνον από τη σκοπιά της ύπαρξης της μαρξιστικής επιστήμης σαν επιστήμης, αλλά από τη σκοπιά της μαρξιστικής επιστήμης σαν επιστήμης της Ιστορίας.

Πράγματι, κάθε επιστήμη, από τη στιγμή που εμφανίζεται μέσα στην ιστορία των θεωριών και αποδειχεται επιστήμη, κάνει να εμφανίζεται η *δική της* θεωρητική προϊστορία —με την οποία έρχεται σε ρήξη— σαν εσφαλμένη, ψευδής, μη αληθινή. Έτσι την αντιμετωπίζει στην πράξη: αυτή η αντιμετώπιση είναι μια στιγμή από την ιστορία της. Πάντα, όμως, βρίσκονται κάποιοι φιλόσοφοι για να αντλήσουν εποικοδομητικά συμπεράσματα από αυτήν την αντιμετώπιση: για να βασίσουν πάνω σε αυτήν την αναδραστική (αναδρομική) πρακτική μια ιδεαλιστική θεωρία για την αντίθεση ανάμεσα στην Αλήθεια και το Σφάλμα, στη Γνώση και την Άγνοια, ή ακόμα, ανάμεσα στην Επιστήμη και την Ιδεολογία, εν γένει (με την προϋπόθεση ότι θα προσδώσουμε στον όρο ιδεολογία μη μαρξιστική έννοια).

Αυτή η ανάδραση (αναδρομή) λειτουργεί και στην περίπτωση της μαρξιστικής επιστήμης: όταν αυτή εμφανίζεται, κάνει υποχρεωτικά να εμφανίζεται η *δική της* προϊστορία σαν εσφαλμένη, αλλά την κάνει να εμφανίζεται συγχρόνως και επιπρόσθετα σαν *ιδεολογική*, με τη μαρξιστική έννοια του όρου. Ή καλύτερα: κάνει να εμφανίζεται η δική της προϊστορία σαν εσφαλμένη *καθότι* ιδεολογική, και την αντιμετωπίζει στην πράξη σαν τέτοια. Όχι μόνον καταδειχνει το σφάλμα, αλλά παρουσιάζει και την ιστορική του αιτία. Έτσι, απαγορεύει να αντιμετωπισθεί η «τομή» ανάμεσα στην επιστήμη και την προϊστορία της σαν ιδεαλιστι-

κή αντίθεση ανάμεσα στην Αλήθεια και το Σφάλμα, στη Γνώση και την Άγνοια.

Σε ποια αρχή στηρίζονται αυτή η διαφορά και αυτό το ανεπανάληπτο πλεονέκτημα; Στο γεγονός ότι η επιστήμη που θεμελίωσε ο Μαρξ είναι η επιστήμη της ιστορίας των κοινωνικών σχηματισμών. Με αυτήν της την ιδιότητα, δίνει, για πρώτη φορά, ένα επιστημονικό περιεχόμενο στην έννοια της *ιδεολογίας*. Οι ιδεολογίες δεν είναι απλά και μόνο φαντασιώσεις (το Σφάλμα), αλλά σώματα (ανα)παραστάσεων που υπάρχουν μέσα στους θεσμούς και τις πρακτικές: εμφανίζονται στο εποικοδόμημα και βασιζονται στην πάλη των τάξεων. Επομένως, αν η επιστήμη που θεμελίωσε ο Μαρξ κάνει να εμφανίζονται σαν ιδεολογικές οι θεωρητικές αντιλήψεις που εγγράφονται στη δική της προϊστορία, αυτό δεν το κάνει μόνο για να τις καταγγείλει σαν ψευδείς: το κάνει επίσης και για να πει ότι παρουσιάζονταν σαν αληθινές, γίνονταν και συνεχίζουν να γίνονται δεκτές σαν τέτοιες —και για να εξηγήσει πού οφείλεται αυτή η αναγκαιότητα. Αν οι θεωρητικές αντιλήψεις (ας το πούμε πιο απλά: οι φιλοσοφίες της ιστορίας) με τις οποίες ήρθε σε ρήξη ο Μαρξ, το αξίζουν να χαρακτηριστούν σαν ιδεολογικές, αυτό συμβαίνει επειδή ήταν τα *θεωρητικά αποσπάσματα* πρακτικών *ιδεολογιών*, που διεκπεραιώνουν λειτουργίες απαραίτητες για την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής μιας δεδομένης ταξικής κοινωνίας.

Αν ισχύουν τα παραπάνω, τότε η «τομή» ανάμεσα στη μαρξιστική επιστήμη και την ιδεολογική προϊστορία της μας παραπέμπει σε κάτι τελείως διαφορετικό από μια θεωρία της διαφοράς ανάμεσα στην επιστήμη και την ιδεολογία, σε κάτι τελείως διαφορετικό από μια επιστημολογία. Μας παραπέμπει, αφ' ενός μεν, σε μια θεωρία του εποικοδομήματος —μέσα στο οποίο εμφανίζονται το Κράτος και οι Ιδεολογίες (προσπάθησα να διατυπώσω ορισμένες απόψεις γι' αυτό το ζήτημα, στο άρθρο μου για τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του Κράτους*)— αφ' ετέρου δε, σε μια θεωρία των υλικών (παραγωγή), κοινωνικών (καταμερισμός της εργασίας, πάλη των τάξεων), ιδεολογικών και φιλοσοφικών συνθηκών των διαδικασιών παραγωγής των γνώσεων. Αυτές οι δύο θεωρίες ανήκουν, σε τελική ανάλυ-

* Βλ. Α. Αλτουσέρ, *Θέσεις*, οπ. παρ. σελ. 69-121.

ση, στον ιστορικό υλισμό.

Αν, όμως, ευσταθούν αυτές οι θέσεις, τότε θα πρέπει να διερευνήσουμε την ίδια την επιστημονική θεωρία του Μαρξ, σχετικά με τις συνθήκες της δικής της «εισβολής» στο πεδίο των ιδεολογικών αντιλήψεων με τις οποίες ήρθε σε ρήξη.

VI

Οι δάσκαλοι του μαρξισμού (πρώτος από όλους ο Μαρξ, μετά ο Ένγκελς και ύστερα ο Λένιν) διαισθάνθηκαν σωστά, ότι δεν αρκούσε να *διαπιστώσουν* την ανάδυση μιας νέας επιστήμης, αλλά ότι έπρεπε να παρουσιάσουν και μίαν ανάλυση για τις συνθήκες αυτής της ανάδυσης. Τα πρώτα στοιχεία αυτής της ανάλυσης τα βρίσκουμε στον Ένγκελς και τον Λένιν, με τη μορφή της θεωρίας των «τριών πηγών» του μαρξισμού: της γερμανικής φιλοσοφίας, της αγγλικής πολιτικής οικονομίας και του γαλλικού σοσιαλισμού.

Ας μην μας οδηγήσει σε λάθος αυτό το παλιό μεταφορικό σχήμα των «πηγών», οι ιδεαλιστικές ιδέες που εμπεριέχει (η καταγωγή, η εσωτερικότητα του ρεύματος). Αυτό που αξίζει οπωσδήποτε να επισημανθεί σε αυτήν την «κλασική» θεωρία, είναι, πρώτα απ' όλα, το ότι αντιλαμβάνεται την ανακάλυψη του Μαρξ όχι σαν έργο ατομικής ευφυΐας ή δημιουργού, αλλά σαν *σύζευξη* διαφορετικών και ανεξάρτητων στοιχείων (*τρεις* πηγές). Στη συνέχεια, αξίζει επίσης να επισημανθεί σε αυτήν τη θεωρία το ότι παρουσιάζει τη σύζευξη σαν δημιουργό ενός αποτελέσματος ριζικά νέου σε σχέση με τα στοιχεία που έμπαιναν σε αυτή τη σύζευξη: είναι παράδειγμα «ποιοτικού άλματος», που αποτελεί συστατική κατηγορία της υλιστικής διαλεκτικής.

Ο Ένγκελς και ο Λένιν, όμως, δεν μένουν σε αυτά. Δεν

υπερασπίζονται μια καθαρά ενυπαρκτική, καθαρά «επιστημολογική» αντίληψη για την ανάδυση της μαρξιστικής επιστήμης. Υπενθυμίζουν ότι τα τρία αυτά θεωρητικά στοιχεία παραπέμπουν σε ένα πρακτικό υπόβαθρο: σε μια υλική ιστορία, κοινωνική και πολιτική, που κυριαρχείται από καθοριστικούς μετασχηματισμούς στις δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής, από αιώνες ταξικής πάλης της ανερχόμενης αστικής τάξης ενάντια στη φεουδαρχική αριστοκρατία που κυριαρχείται, τέλος, από τα πρώτα σημαντικά δείγματα δράσης του προλεταριάτου στην ταξική πάλη του. Με μια λέξη, υπενθυμίζουν ότι είναι οι πρακτικές πραγματικότητες (οικονομικές, πολιτικές, ιδεολογικές) αυτές που, με λιγότερο ή περισσότερο αφηρημένες μορφές, *(ανα)παριστάνονται* θεωρητικά μέσα στη γερμανική φιλοσοφία, στην αγγλική πολιτική οικονομία και στο γαλλικό σοσιαλισμό.

(Ανα)παριστάνονται εκεί, αλλά συγχρόνως *παραμορφώνονται*, μυστικοποιούνται και συγκαλύπτονται, αφού αυτά τα τρία θεωρητικά στοιχεία έχουν βαθύτατα ιδεολογικό χαρακτήρα. Και εδώ ακριβώς τίθεται το κρίσιμο πρόβλημα.

Γιατί δεν αρκεί να διαπιστώσουμε ότι η σύζευξη των τριών θεωρητικών στοιχείων προκάλεσε την ανάδυση της μαρξιστικής επιστήμης. Πρέπει επίσης να θέσουμε το ερώτημα, *πώς* αυτή η ιδεολογική *σύζευξη* μπόρεσε να παράγει μια επιστημονική *διάζευξη*; *πώς* δημιουργήθηκε μια «ρήξη» από αυτή τη συνάντηση. Με άλλα λόγια, πρέπει να θέσουμε το ερώτημα, *πώς* και *γιατί* —με την ευκαιρία αυτής της σύζευξης— η μαρξιστική σκέψη μπόρεσε να *βγει από την ιδεολογία*: ή ακόμα, ποια είναι η *μετατόπιση* που δημιουργήθηκε από αυτόν τον εκπληκτικό μετασχηματισμό, ποια είναι η αλλαγή στην οπτική γωνία, που έφερε στο φως αυτό που ήταν συγκαλυμένο, ανέτρεψε το νόημα αυτού που ήταν αδιαφιλονίκητο, και ανακάλυψε μέσα στην πραγματικότητα μίαν άγνωστη αναγκαιότητα.

Θα ήθελα να δώσω τα πρώτα στοιχεία μιας απάντησης σε αυτό το ερώτημα, προτείνοντας την ακόλουθη θέση: ο Μαρξ ενεργοποίησε τη δραστηριότητα της θεωρητικής σύζευξης —από την οποία προήλθε η επιστήμη της Ιστορίας— με το να *μετατοπισθεί* σε ταξικές θέσεις τελείως άγνωστες, προλεταριακές.

Αυτό μπορούμε να το αποδείξουμε, αν συνδέσουμε πάλι, σε βασικές γραμμές, τις «στιγμές» της «εξέλιξης» στη σκέψη του νεαρού Μαρξ. Τέσσερα χρόνια χωρίζουν τα φιλελεύθερα-ριζοσπαστικά άρθρα του στην *Εφημερίδα του Ρήνου* (1841) από την επαναστατική ρήξη του 1845, η οποία καταγράφηκε στις *Θέσεις για τον Φώουερμπαχ* και στη *Γερμανική Ιδεολογία*, με τα περίφημα αποφθέγματα όπου εξαγγέλλεται «το ξεκαθάρισμα της προηγούμενης φιλοσοφικής μας συνείδησης» και ο ερχομός μιας νέας φιλοσοφίας που παύει «να ερμηνεύει τον κόσμο» για «να τον αλλάξει»*. Στο διάστημα των τεσσάρων αυτών χρόνων, βλέπουμε έναν νεαρό γόνο της ρηνανικής αστικής τάξης να περνάει από αστικές-ριζοσπαστικές, πολιτικές και φιλοσοφικές, θέσεις, σε μικροαστικές-ανθρωπιστικές, και στη συνέχεια σε κομμουνιστικές-υλιστικές θέσεις (έναν επαναστατικό υλισμό τελειώς άγνωστο μέχρι τότε).

Ας συγκεκριμενοποιήσουμε τις όψεις αυτής της «εξέλιξης».

Βλέπουμε τον νεαρό Μαρξ να αλλάζει, συγχρόνως, αντικείμενο στοχασμού (περνά, σε γενικές γραμμές, από το Δίκαιο στο Κράτος και μετά στην Πολιτική Οικονομία), φιλοσοφική τοποθέτηση (περνά από τον Χέγκελ στον Φώουερμπαχ και μετά στον επαναστατικό υλισμό), και πολιτική τοποθέτηση (περνά από τον αστικό ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό στον μικροαστικό ανθρωπισμό και μετά στον κομμουνισμό). Μέσα στις ίδιες τις αποστάσεις που τις χωρίζουν, αυτές οι αλλαγές είναι βαθιά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Δεν πρέπει, όμως, να τις συμφύρουμε μέσα σε μια ενότητα χωρίς δομή, γιατί παρεμβαίνουν σε διαφορετικά επίπεδα και κάθε μια παίζει ξεχωριστό ρόλο στη διαδικασία μετασχηματισμού της σκέψης του νεαρού Μαρξ.

* Βλ. την XI *Θέση* για τον Φώουερμπαχ.

Μπορούμε να πούμε ότι, μέσα σε αυτή τη διαδικασία—όπου το αντικείμενο στοχασμού καταλαμβάνει το χώρο του προσκήνιου— η πολιτική (ταξική) τοποθέτηση κατέχει την καθοριστική θέση, αλλά εκείνη που κατέχει την κεντρική θέση είναι η φιλοσοφική τοποθέτηση, γιατί είναι αυτή που εξασφαλίζει τη θεωρητική σχέση ανάμεσα στην πολιτική τοποθέτηση και το αντικείμενο της σκέψης. Αυτό μπορούμε να το επαληθεύσουμε εμπειρικά μέσα στην ιστορία του νεαρού Μαρξ. Ασφαλώς, είναι η πολιτική που τον κάνει να περνάει από το ένα αντικείμενο στο άλλο (σηματικά: από τους νόμους για τον Τύπο, στο Κράτος και μετά στην Πολιτική Οικονομία), αλλά αυτό το πέρασμα πραγματοποιείται και εκφράζεται κάθε φορά με τη μορφή μιας νέας φιλοσοφικής τοποθέτησης. Από μια σκοπιά, η φιλοσοφική τοποθέτηση παρουσιάζεται σαν η θεωρητική έκφραση της πολιτικής (και ιδεολογικής) ταξικής τοποθέτησης. Από μια άλλη σκοπιά, αυτή η μετεγγραφή της πολιτικής τοποθέτησης στη θεωρία (με μορφή φιλοσοφικής τοποθέτησης) παρουσιάζεται σαν η προϋπόθεση της θεωρητικής σχέσης με το αντικείμενο της σκέψης.

Αν αυτά ευσταθούν, και αν η φιλοσοφία αντιπροσωπεύει πράγματι την πολιτική μέσα στη θεωρία, μπορούμε να πούμε ότι η φιλοσοφική τοποθέτηση του νεαρού Μαρξ αντιπροσωπεύει, στις παραλλαγές της, τους ταξικούς θεωρητικούς όρους του στοχασμού του. Αν αυτό είναι σωστό, δεν θα πρέπει να μας παραξενεύει το ότι η ρήξη του 1845—που εγκαινιάζει τη θεμελίωση μιας νέας επιστήμης—εκφράζεται πρωταρχικά με τη μορφή μιας φιλοσοφικής ρήξης—ενός «ξεκαθαρίσματος» της προηγούμενης φιλοσοφικής συνείδησης— και με την εξαγγελία μιας ανεπανάληπτης φιλοσοφικής τοποθέτησης.

Αυτήν την εντυπωσιακή διαλεκτική μπορούμε να τη δούμε να λειτουργεί στα *Χειρόγραφα* του 1844. Αν τα μελετήσουμε προσεκτικά, μπορούμε να αντιληφθούμε τις διαστάσεις του θεωρητικού δράματος που έμελε να ζήσει ο Μαρξ μέσα σε αυτό το κείμενο (ποτέ δεν το δημοσίευσε και ποτέ δεν μίλησε γι' αυτό). Η κρίση που σημαδεύει τα *Χειρόγραφα*, συνοψίζεται στην αφόρητη αντίφαση ανάμεσα στην πολιτική και τη φιλοσοφική τοποθέτηση που συγκρούονται μέσα στο στοχασμό για το αντικείμενο: την Πολιτική Οικονομία. Πολιτικά, ο Μαρξ γράφει τα *Χειρόγρα-*

φα σαν κομμουνιστής, τολμώντας το αδύνατο θεωρητικό στοίχημα: να θέσει στην υπηρεσία των πεποιθήσεών του τις ιδέες, τις αναλύσεις και τις αντιφάσεις των αστών οικονομολόγων, τοποθετώντας σε πρώτο πλάνο αυτό που δεν μπορεί να το σκεφτεί, τότε, σαν καπιταλιστική εκμετάλλευση: αυτό που ονομάζει «αλλοτριωμένη εργασία». Θεωρητικά, ο Μαρξ γράφει τα *Χειρόγραφα* από μικροαστικές φιλοσοφικές θέσεις, τολμώντας το αδύνατο πολιτικό στοίχημα: να εισάγει τον Χέγκελ μέσα στον Φώουερμπαχ, για να μπορέσει να μιλήσει για την εργασία μέσα στην αλλοτρίωση και για την Ιστορία μέσα στον Άνθρωπο. Τα *Χειρόγραφα* είναι η συγκινητική αλλά αμείλικτη πιστοποίηση μιας αφόρητης κρίσης: αυτής που αντιπαραθέτει ασυμβίβαστες ταξικές, πολιτικές και θεωρητικές, τοποθετήσεις με ένα αντικείμενο περιχαρακωμένο στα ιδεολογικά του όρια.

Την απαρχή της επίλυσης αυτής της κρίσης τη βρίσκουμε στις *Θέσεις για τον Φώουερμπαχ* και στη *Γερμανική Ιδεολογία*: τουλάχιστον την εξαγγελία της επίλυσής της, το «σπέρμα» μιας «νέας κοσμοαντίληψης» (Ένγκελς). Αυτό που αλλάζει, μέσα στην αναλαμπή των *Θέσεων*, δεν είναι η πολιτική αλλά η φιλοσοφική τοποθέτηση του Μαρξ. Ο Μαρξ εγκαταλείπει οριστικά τον Φώουερμπαχ, έρχεται σε ρήξη με όλη τη φιλοσοφική παράδοση της «ερμηνείας του κόσμου» και προχωρά μέσα στα άγνωστα πεδία ενός επαναστατικού υλισμού. Αυτή η νέα τοποθέτηση εκφράζει τότε μέσα στη φιλοσοφία την πολιτική τοποθέτηση του Μαρξ. Θα έλεγα ότι ο Μαρξ έχει κάνει ένα πρώτο βήμα, αλλά αποφασιστικό και αμετάκλητο, προς τις προλεταριακές ταξικές θεωρητικές (φιλοσοφικές) θέσεις.

Και σε αυτήν την περίπτωση επίσης, η πολιτική ήταν το καθοριστικό στοιχείο: η ολοένα και βαθύτερη στράτευση στους πολιτικούς αγώνες του προλεταριάτου. Και εδώ επίσης, η φιλοσοφία είναι αυτή η οποία, από θεωρητική σκοπιά, κατέχει την κεντρική θέση. Γιατί, ξεκινώντας από αυτήν ακριβώς την ταξική θεωρητική τοποθέτηση, ο στοχασμός του Μαρξ για το αντικείμενό του —την Πολιτική Οικονομία— θα ακολουθήσει ένα ριζικά νέο προσανατολισμό: έρχεται σε ρήξη με όλες τις ιδεολογικές αντιλήψεις, για να θέσει και να αναπτύξει τις αρχές της επιστήμης της Ιστορίας.

Έτσι θα ερμηνεύα τη θεωρία των «τριών πηγών». Η σύζευξη των τριών θεωρητικών στοιχείων (γερμανική φιλοσοφία, αγγλική πολιτική οικονομία, γαλλικός σοσιαλισμός) μπόρεσε να παράγει το αποτέλεσμα της (την επιστημονική ανακάλυψη του Μαρξ) μόνο διαμέσου μιας μετατόπισης, που οδήγησε τον νεαρό Μαρξ όχι μόνο σε πολιτικές, αλλά και σε θεωρητικές ταξικές προλεταριακές θέσεις. Τίποτε δεν θα είχε συμβεί χωρίς την πολιτική: χωρίς τη φιλοσοφία, όμως, η πολιτική δεν θα είχε βρει τη θεωρητική της έκφραση, που είναι απαραίτητη για την επιστημονική γνώση του αντικειμένου της.

Θα πω μόνο λίγα λόγια ακόμα.

Πρώτα απ' όλα, για να υπογραμμίσω ότι στις *Θέσεις*, απλώς εξαγγέλεται η νέα φιλοσοφική τοποθέτηση· επομένως, δεν είναι άπαξ δεδομένη ούτε ολοκληρωμένη· δεν παύει να διαμορφώνεται, σιωπηρά ή ρητά, στα μεταγενέστερα θεωρητικά και πολιτικά έργα του Μαρξ και των διαδόχων του, και γενικότερα στην ιστορία της Ένωσης του εργατικού Κινήματος και της μαρξιστικής Θεωρίας· αυτή η διαμόρφωση είναι αποτέλεσμα της διπλής επίδρασης που ασκούν πάνω στη νέα αυτή τοποθέτηση η επιστήμη και η πολιτική πρακτική του μαρξισμού-λενινισμού.

Στη συνέχεια, για να υπογραμμίσω πως δεν είναι παράδοξο το ότι μια προλεταριακή φιλοσοφική τοποθέτηση —έστω «εν σπέρματι»— είναι απαραίτητη για τη θεμελίωση της επιστήμης της Ιστορίας, δηλαδή για την ανάλυση των μηχανισμών της ταξικής εκμετάλλευσης και κυριαρχίας. Σε κάθε ταξική κοινωνία, αυτοί οι μηχανισμοί επικαλύπτονται-συγκαλύπτονται-μυστικοποιούνται από ένα τεράστιο επίστρωμα ιδεολογικών (ανα)παραστάσεων, που η θεωρητική τους μορφή είναι οι φιλοσοφίες της Ιστορίας, κτλ. Για να γίνουν ορατοί αυτοί οι μηχανισμοί, πρέπει να βγούμε από αυτές τις ιδεολογίες, δηλαδή «να ξεκαθαριστεί» η φιλοσοφική συνείδηση που είναι η βασική θεωρητική έκφραση αυτών των ιδεολογιών. Πρέπει, επομένως, να απορρίψουμε τη θεωρητική τοποθέτηση των κυριαρχων τάξεων και να τοποθετηθούμε από τη σκοπιά όπου μπορούν να γίνουν ορατοί αυτοί οι μηχανισμοί, δηλαδή από τη σκοπιά της τάξης που υφίσταται την εκμετάλλευση και την κυριαρχία: από τη σκοπιά του προλεταριάτου. Δεν αρκεί να υιοθετήσουμε μια προλεταριακή πολιτι-

κή τοποθέτηση. Πρέπει αυτήν την πολιτική τοποθέτηση να την επεξεργαστούμε σε *θεωρητική* (φιλοσοφική) τοποθέτηση, έτσι ώστε αυτό που είναι ορατό από τη σκοπιά του προλεταριάτου, να το συλλάβουμε και να το στοχαστούμε στις αιτίες και τους μηχανισμούς του. Χωρίς αυτή τη *μετατόπιση*, είναι αδιανόητη και αδύνατη η επιστήμη της Ιστορίας.

VI

Θα προσθέσω τέλος, για να επανέλθω στο σημείο από το οποίο ξεκίνησα, ότι η παρέκβαση, που κάναμε, εξετάζοντας τις συνθήκες ανάδυσης της επιστήμης της Ιστορίας, δεν έχει τίποτα το «λόγιο». Τελείως αντίθετα: μας ξαναφέρει στην επικαιρότητα. Γιατί αυτό που απαιτούνταν από τον νεαρό Μαρξ, απαιτείται πάντα, και περισσότερο από ποτέ άλλοτε, από εμάς. Περισσότερο από ποτέ άλλοτε, αν θέλουμε να «αναπτύξουμε» τη μαρξιστική θεωρία, δηλαδή να αναλύσουμε τις νέες μορφές της καπιταλιστικής-ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης και κυριαρχίας —περισσότερο από ποτέ άλλοτε, αν θέλουμε να εξασφαλίσουμε μια σωστή Ένωση ανάμεσα στο εργατικό Κίνημα και τη μαρξιστική-λενινιστική Θεωρία, θα πρέπει να τοποθετηθούμε σε προλεταριακές θεωρητικές (φιλοσοφικές) θέσεις: να τοποθετηθούμε σε αυτές τις θέσεις, δηλαδή να τις επεξεργαστούμε, ξεκινώντας από προλεταριακές *πολιτικές* θέσεις, μέσα από μια ριζική κριτική όλων των ιδεολογιών της άρχουσας τάξης. Ο Λένιν έλεγε ότι δεν μπορεί να υπάρξει επαναστατικό κίνημα χωρίς επαναστατική θεωρία. Εμείς μπορούμε να γράψουμε: δεν μπορεί να υπάρξει «ανάπτυξη» της μαρξιστικής θεωρίας, ούτε σωστή Ένωση του εργατικού Κινήματος και της μαρξιστικής Θεωρίας, χωρίς προλεταριακή θεωρητική (φιλοσοφική) τοποθέτηση.